

Леся
Українка

ЛІСОВА
ПІСНЯ

Леся Українка

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Леся
Українка*

ЛІСОВА
пісня

Харків
«Фоліо»
2013

ББК 84(4УКР)1
У 45

Серія «Шкільна бібліотека української та світової літератури»
заснована у 2010 році

Текст друкується за виданнями:

Українка Л. Зібрання творів: У 12 т. — К.: Наук. думка, 1978

Українка Л. Драматичні твори. — К.: Дніпро, 1989

Передмова

М. Г. Жулинського

Примітки

Л. П. Мірошниченко

Художник-оформлювач

О. Д. Кононученко

Схвалено для використання
у загальноосвітніх навчальних закладах
(лист МОНУ № 1.4/18-3817 від 05.10.10)

План-проспект серії затверджено
Міністерством освіти і науки України

Громадська Рада серії

«Шкільна бібліотека української та світової літератури»

В.С.Бакіров, О.Ю.Вілкул, Г.М.Герман, В.М.Голенко, В.М.Горбаль,
М.М.Добкін, І.Ф.Драч, В.Г.Кремінь, О.С.Онищенко, М.В.Попович,
Д.В.Табачник (голова), О.А.Удод, Я.С.Яцків

ISBN 978-966-03-5461-6
(Шкільна б-ка укр.
та світ. літ-ри).
ISBN 978-966-03-6190-4

© М. Г. Жулинський, передмова, 2008
© Л. П. Мірошниченко, примітки, 2008
© О. Д. Кононученко, художнє
оформлення, 2013
© Видавництво «Фоліо», марка серії,
художнє оформлення, 2010

ЛЕСЯ УКРАЇНКА:
«ДНІ ПРАЦІ Й НОЧІ МРІЙ»

«Коли у мене справді є талан,
то він не загине, — то не талан,
що погигає від туберкульозу чи
істерії! Нехай і заважають
мені сі лиха, але зате хто
знає, чи не кують вони мені
такої зброї, якої нема в інших,
здорових людей»¹.

Леся Українка

Леся. У листі до Драгоманових, орієнтовно датованому кінцем 1876 року, п'ятирічна дівчинка признається: «Мене перезвали на Лесю». Згодом її сестра Ольга Косач-Кривинюк пояснить: «...Лесю до 5-ти років звали Лосею, а тоді вона перейменувалася на Лесю, бо їй не подобалося ім'я Лося»².

Донедавна в Лесі був лише один братик Михайло (Міша, Михась), старший за неї на півтора року, з яким вона була нерозлучною і в навчанні, і в розвагах, — жартома їх удома називали спільним ім'ям — Мишолосіє. Та з'явилася у Мишолосія сестричка Ліля (Ольга), і вже їх у батьків — Ольги Драгоманової (Олени Пчілки) і Петра Косача — стало троє, знову таких дружніх в іграх, дитячих забавах, у читанні книг...

Леся у дев'ятирічному віці напише першого відомого нам вірша «Надія». Була вражена арештом улюбленої тітки Єлі — сестри її батька Олени Антонівни, яка навчалася на медичних курсах у Петербурзі. У зв'язку з замахом на петербурзького шефа жандармів Дрентельна багато свободолюбивих молодих людей було репресовано. Молоденьку Олену Косач заслали спочатку в Оленецьку губернію, а через два роки, коли сталося вбивство царя Олександра II, дорога тітки Єлі на заслання пролягла в глибокий Сибір. Лише згодом, через кілька місяців, Леся дізналася про те, що вона довго-довго не бачитиме своєї дорогої тітки, яка навчила її плести вінки, вишивати за народними узорами...

¹ *Українка Леся.* Збір. творів. У 12 т. Т. 11. — К.: Наук. думка, 1978. — С. 28. (Далі посилання на це видання в тексті: перша цифра позначає том, друга — сторінку).

² *Косач-Кривинюк О.* З дитячих літ Лесі Українки // Спогади про Лесю Українку. — К.: Дніпро, 1971. — С. 42.

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:

Надія вернутись ще раз на Україну,
Поглянуть ще раз на рідну країну,

Поглянути ще раз на синій Дніпро , —
Там жити чи вмерти, мені все одно...

Цей монолог ліричної героїні відтворює настрої знаної ще з найменшого малечку «тьоті Єлі», душевні переживання якої з драматичним хистом передала маленька Леся.

Леся Українка. Весною 1885 року батько Лесі привіз у придбану три роки тому садибу в селі Колодяжному на Волині свого родича — молодшого брата дружини Олександра Драгоманова. Він передав від Михайла Павлика кілька примірників львівського журналу «Зоря», в якому поряд із віршами Олени Пчілки вперше були надруковані поезії її доньки Лесі — «Конвалія» і «Сафо». Юна поетеса вперше також побачила надрукований свій літературний псевдонім: *Леся Українка*. Олександр Драгоманов показав ще один сподіваний дарунок — «Вечерниці. Оповідання Миколи Гоголя. Переклад Михайла Обачного й Лесі Українки». Цей творчий тандем брата і сестри — Михайла і Лесі — особливо порадував родину Косачів, яка три роки тому поповнилася ще однією донькою Оксаною, а рік тому — сином Миколою. Наймолодша сестра Ізидора (Дора) з'явиться на світ у 1888 році.

Леся рано пізнала таїну образного слова, відчула магію творчого осяяння, чому сприяла рідна мова, народна пісня, звичаї, обряди, спілкування із волинськими селянами та їхніми дітьми. Змалечку діти Косачів гралися із селянами-однолітками, бо мати Ольга Петрівна Драгоманова цілеспрямовано вводила дітей в атмосферу української народної стихії, спілкування, гри, співу...

Високий патріотичний дух української інтелігентної родини Драгоманових огорнув Лесю, яка народилася 25 лютого 1871 року в Звягелі (нині Новоград-Волинський), бо саме рішуча в обстоюванні національних ідеалів, вольова, енергійна і безкомпромісна Ольга Косач-Драгоманова взяла на себе духовне виховання дітей, прищеплюючи їм передусім любов до української мови, національної культури і водночас долучаючи їх до світової літератури. По суті, під її крилом формується національна аристократія. Суворо, відповідально, нерідко з холодним серцем і прагматичним розумом береться Олена Пчілка за домашнє виховання дітей. «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки — і з певністю можу сказати, що мені се удалося[...]» — згадувала Олена Пчілка в листі до О.Огоновського в лютому 1892 р. — Власне, я [...] завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалу пізнавали

її якнайбільше. Життя зі мною та посеред волинського люду сприяло тому».

Про відвідування школи мова не йшла. Треба було відгородити дітей від російської шкільної офіційщини та контактів із привілейованими, як правило, русифікованими дітьми. Ольга Петрівна прагне культивувати в сім'ї українську мову (хоча батько Петро Антонович спілкувався переважно російською), навчати дітей іноземних мов. Особлива увага — засвоєнню світової літературної класики і спілкуванню з дітьми селян, аби їм діти мали змогу вживатися в побутову атмосферу українського життя. Тому обов'язкові виїзди в села — Жаборицю, коли жили в Звягелі, Чекни, коли батьки переїхали до Луцька. Особливо зважала мати на те, щоб діти перебували в селі під час календарно-обрядових свят — на Трійцю, Івана Купала, на Великдень і Різдва. Її сама не витратила марно час — записувала народні пісні й казки, звичаї, обряди, перемальовувала рідкісні узорні волинської вишивки. Підготувала альбом українських орнаментів, який з'явився друком у 1876 році, а згодом було ще п'ять видань альбому. Коли родина Косачів проводила літо у селі Жабориці неподалік від Звягеля, Ольга Петрівна розповіла маленькій Лесі про мавку. Цей образ зачарує Леся на весь вік, вона буде довго виношувати його в уяві й пам'яті, щоб згодом втілити в драмі-феєрії «Лісова пісня».

Саме в селах Леся навчиться пісень, переказів, казок, легенд, звичаїв, обрядів. Грою зі старшим братом Михайлом у Робінзоні Крузо, героїв грецьких міфів, «Юнака та білу Вілу» «оживлювала» вона античні сюжети і літературні образи. Багато читала, опрацювала багатотомну працю з історії українського фольклору П. Чубинського, вивчала «Сербські народні думи й пісні» в перекладі М. Старицького, «Міфи класичної давнини» Штоля... Змалечку дівчинка захоплювалася мистецьки довершеними творами — українських, російських, польських, чеських письменників, вивчала грецьку, французьку, латинську, німецьку, польську, згодом — італійську та англійську мови. Особливу увагу приділяла творчості Шевченка, В. Гюго, А. Мюссе, О. Бальзака, Стендаля, Жорж Санд, Ренана, Гейне, Міцкевича, Пушкіна, Байрона, Лермонтова... Так складалася її доля, що Леся змушена була багато часу проводити в ліжку, залишатися на самоті, тому самоосвіта, духовне самовдосконалення, інтелектуальний розвиток стали визначальними в боротьбі за інтелектуальне самовизначення обдарованої дівчинки. А доля присудила їй «тридцятилітню війну» з туберкульозом. Щасливе фізичне життя вже з десяти років Лесі не усміхалося, тому вона намагалася духовно зміцнювати себе і боротися за будь-яку можливість творчості вживатися. Цей дивовижно послідовний гарт духу й волі розпочався після того, як Леся на річці Стир у Луцьку 6 січня 1881 року

набрала крижаної води у валянці під час свячення води на Водохреще. Незабаром почала сильно боліти нога — розвивався туберкульоз в носі, а через якийсь час ця хвороба захопила кісточки кисть лівої руки. Операції на руці, згодом на носі, потім туберкульоз прокинувся в легенях...

Лариса Косач. На дванадцятому році життя Леся через хворобу лівої руки змушена відмовитися від чи не найсолодшої своєї мрії — стати музикантом-композитором. А які були сподівання матері, враженої успіхами доньки! Відкривала Лесі таємниці музичного мистецтва дружина композитора Миколи Лисенка Ольга Олександрівна О'Конор, яка закінчила клас вокалу Петербурзької консерваторії. Десятилітня Леся не лише брала уроки гри на фортепіано, але й вивчала теорію і композицію музики, сама почала компонувати музику. Та після надзвичайно болісної операції на лівій руці розпач охопив Леся — не могла прийняти розлуки зі своїм другом фортепіано.

З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки, веселі і сумні, —

зверталася юна поетеса до свого розрадника і порадника з тужливим передчуттям гіркого розлучення. Не здійснилися її мрії творчо реалізуватися в музиці — відкритися перед світом своїм музичним талантом і залишити в музичному мистецтві своє ім'я *Лариса Косач, Леся Косач.*

Залишається літературна творчість. І хоча після появи в галицькій «Зорі» перших її поезій Леся три роки майже нічого не писала, проте багато читала, думала, мріяла... Обдумувала свою долю, гірко переживала свій стан, коли тижнями і місяцями змушена була перебувати в ліжку, страждати від болю і самотності. Із десяти літ Леся мобілізує свій дух, наперекір своїй анемії, нападам істерії, а головне, найбільшому, найпідступнішому, невідступному ворогові — туберкульозу. Вона відчайдушно чинить спротив тому нападнику, який намагається роз'ятрити біль, спотворити безсилим гнівом обличчя, змусити ходити на милицях, соромитися своєї хворої ноги і скаліченої операцією руки, а головне — позбавити її найулюбленішого заняття — гри на фортепіано. Боротьба шохвилинна, щоденна з особливим напруженням духовних сил, які Леся поповнювала, поринаючи у художній світ найвидатніших письменників, займаючись історією слов'янських народів, перекладами з інших мов. Дівчина усвідомлює, що для неї є один благородний вихід — духовне лицарство в умовах колоніальної несвободи рідного народу. Служити Духу творчості і через власну творчу діяльність заявити про свою лицарську мужність та жертвовність в ім'я свободи — це той ідеал, який Леся прагне реалізувати.

У листі до брата Михайла 18 травня 1890 року Леся наводить уривок із свого програмного вірша «Contra spem spero!»¹:

[...] Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать,
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

Я співатиму пісню дзвінкую,
Розганятиму розпач тяжкий, —
Може, сам на ту гору крутую
Підійметься мій камінь важкий[...]

Отак щоденно Леся Українка бралася за «сізіфів камінь» своєю творчою обов'язку і підіймала величезними зусиллями волі свою уяву до високого творчого узагальнення. «[...] тепер знову ходжу[...] по-котячому, та ще й спина болить гірш, ніж перше, — більше яких трьох минут не можу рівно сидіти[...] Отак-то твоя сестра ледача, Михайлику!» — іронізуючи над собою, пише Леся про свій фізичний стан напередодні поїздки на лікування до Відня. І наче між іншим, мовби про щось другорядне, несуттєве, повідомляє: «[...] Пишу маленькі віршики для власної втіхи і розривки, а роботи жаднісінької!» (10, 59)

Ці «маленькі віршики для власної втіхи і розривки» склали першу збірку її поезій «На крилах пісень», яка з'явилася друком у Львові в 1893 році. Допоміг видати книжку Іван Франко, який високо оцінив поезію Лесі Українки, наголосивши, що від часу Шевченкового «Заповіту» Україна не чула такого гарячого поетичного слова, як з уст цієї слабосилої, хворої дівчини. Леся Українка вже дивилася далі, обдумуючи своє творче покликання і вдосконалюючи свою поетичну майстерність. Її не лякає, що критики і читачі зауважували «сумний колорит» першої поетичної збірки. «“На крилах пісень” не єсть мое остатнє слово, а коли я думаю йти далі, то вже ж вперед, а не назад, інакше не варто було виходити», — відповідала вона Осипу Маковею. (10, 154)

Ніжна серцем і велична духом дівчина наповнює свою національну гідність лицарською звитягою задля досягнення свободи людського духу. Вона поділяє думки свого славетного дядька Михайла Драгоманова (який не раз підписував свої статті псевдонімом Українець) про потреби формування духовно суверенної особистості на основі культури й етики. На домінанті лібералізму та філософського персоналізму в поглядах М. Драгоманова наголосував Іван Франко, який писав, що Драгоманов «вірив також у духовну силу, що помагає порушувати віз людської

¹ Без надії сподіваюсь! (Лат.)

цивілізації... Властивим плодючим елементом у тій еволюції вважав людський індивідуум, його душу, волю й інтелігенцію»¹.

Відчуваючи свою духовну спорідненість із авторитетним дядьком, Леся активно спілкується листовно зі своїм старшим другом і порадиником, звіряє йому найпотаємніші думки, сумніви, надії... Перебуваючи на лікуванні у Відні, «розглядаючись на тую Європу та європейців», Леся швидко розпізнала певні хиби «конституційної монархії», хоча перше враження, пише вона в листі до Михайла Драгоманова, «було таке, ніби я приїхала в якийсь інший світ — краший світ, вільніший. Мені тепер ще тяжче буде у своєму краї, ніж досі було. Мені сором, що ми такі невольні, що носимо кайдани і спимо під ними спокійно...» (10, 83)

Леся майже фізично відчуває пекучий біль від кайданів на руках і на шиї — ярмо неволі, особливо тяжке тут, в Європі, де утвердився парламентаризм і де права та свободи людини забезпечені законом. У листі до брата Михайла Леся признається: «Мені не раз видається (ти знаєш, як розвита у мене «образна» думка, — отже не здивуєш), мені видається, що на руках і на шиї у мене видно червоні сліди, що понатирали кайдани та ярмо неволі, і всі бачать тії сліди, і мені сором за себе перед вільним народом. Бачиш, у мене руки в кайданах, але серце й думка вільні, може, вільніші, ніж у сих людей, тим-то мені так гірко, і тяжко, і сором. Як приїду знов на Україну, то, певне, мене ще гостріше дійматиме, і страчу я остатній спокій, який там у мене ще був; та дарма, я о тім не журюся! Не про спокій нам тепер дбати» (10, 68).

І хоча Леся відчуває себе і серцем, і думками вільною людиною — шляхом систематичної самоосвіти та гартуванням волі й духу вона досягла внутрішньої свободи, — проте думки про підневільництво свого народу, його колоніальне ув'язнення і духовне упослідження не давали спокою молодій поетесі.

Україно! Плачу слізьми над тобою...
Неделе моя! що pomoже ся туга?
Що вдію для тебе сією тяжкою журбою?{...}

Леся усвідомлює, що тільки плекання свободи людського духу, творення шляхом поширення нових знань і розвинення горизонтів вільного мислення, набуття індивідуальної свободи на основі національної гідності й честі наблизять день волі для усього уярмленого чужинецьким режимом люду. З її ініціативи патріотична українська молодь розпочинає важкий культурницький проект — створення бібліотеки перекладів на українську мову найзначиміших творів європейської літератури. Так наро-

¹ Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. — Т. 45. Київ: Наук. думка, 1976—1986. — С. 431.

дилася творча студія «Плеяда молодих українських літераторів». У листі до Михайла Драгоманова, який допомагав не лише порадами, але й надсилав необхідні для перекладів книги, Леся радісно повідомляє про молодих своїх сучасників, серед яких «починає ширитися європеїзм; вони починають учити європейські мови і інтересуватись європейською літературою. Доказом цього може служити те, що ми (молодіж) задумали видати цілу серію перекладів найкращих творів європейських і російських авторів» (10, 45). Сама Леся перекладає поезії Альфреда Мюссе, «Мандри Гуллівера» Джонатана Свіфта, разом із Максимом Славинським відкриває українському читачеві «Книгу пісень» Генріха Гейне; свого дядька просить розшукати добрі збірники німецьких та французьких народних пісень, ведичних гімнів французькою або німецькою мовою: «[...]Страшенно мені сподобались ті гімни по уривках, які я знайшла в «Історії» Menard'a» (10, 64).

Її мета — розширювати коло вільно мислячих людей, духовно багатих, внутрішньо незалежних особистостей, бо чим більше буде таких національно свідомих «апостолів правди», поєднаних ідеалом свободи людського духу, тим реальнішою буде перспектива досягнення свободи для рідного народу, для національного пробудження, суспільної свободи.

Леся Українка вірила, як і Михайло Драгоманов, у «духовну силу, що помагає порушувати віз людської цивілізації» (Іван Франко), бо не лише в сфері матеріальних явищ, але й у сфері духу, віри, літератури й етики відбуваються органічні еволюційні зміни та розвиток.

Михайло Драгоманов — цей «речник гуманності» — був для Лесі уособленням духовного лицарства, жертвовної самопошвяти ідеї Святого Духа, коли честь важить більше, ніж смерть. Про це високе благородство духу свого дядька і про його гідну смерть «на полі честі» Леся Українка пише 19 липня 1895 року в листі до матері: «Він поліг на полі честі, в останній день читав свою останню лекцію...» (10, 310).

Михайло Драгоманов назавжди залишиться в пам'яті як духовний лицар України, і вона свій дух плекає за його прикладом задля присвяти себе благородній національній справі — будити «розум, що заснув».

Сан-Ремо. Італія. 26 лютого 1902 року. Лесі Українці виповнився 31 рік. Настрій в іменинниці не святковий. У написаному в цей день листі до Ольги Кобилянської вона признається: «Сей день завжди якось неприємний, бо мимоволі оглядаюся назад, «на путь минулу» і...» (11, 324).

Про свій настрій Леся Українка воліє далі не говорити. Основна тема цього звернення до емоційно і духовно рідної подруги («Мій любий чорненський хтось!») полягає в роз'ясненні свого

ставлення до спиритизму, до спілкування з «духами»: «Я взагалі давно вже втратила віру в «духів» і спиритичних і всяких інших, добрих і злих, небесних і підземних (та, власне, свідомо й не мала ніколи тієї віри), а часом, в хвилини подразнення нервового, щось одзивається, як, наприклад, страх дзеркал вночі, прикре почуття від темряви і т. і., певне, се якісь спогади фантастичного настрою мого дитинства, але я знаю, що то «пережитки», — вірю ж я тільки в одного духа, того, що про нього співав Heine в своїй «Bergidylle» і що йому служили всі найсвітліші душі людські. І з мене тієї віри досить. Той дух може замінити всіх духів, що грають на столиках, бо той дух грає просто на серцях людських і що може, те творить просто, без містифікацій, і створив він найкращі діла людської штуки через своїх обранців» (11, 324).

Німецький романтик Генріх Гейне був улюбленим поетом Лесі Українки. Ще 1892 року у Львові з'явилася збірка «Книга пісень» Генріха Гейне в перекладі Лесі Українки і Максима Славинського. Поетеса здійснила переклад 132 поезій німецького поета, перекладала великий, з кількох поем, його твір «Атта Троль», а ще раніш, періоду «Плеяди молодих українських літераторів», коли молода поетеса інтенсивно вивчала іноземні мови і європейську літературу, її захоплює романтична «Bergidylle», яку вона перекладає:

Еге ж! Переписала
Я Гейнові пісні,
Сиділа, як заклія,
Над ними я три дні.
.....
Тепера буду мучить
Альфреда де Мюссе
І як допоможуть музи,
То подолаю все, —

писала в квітні 1890 року Леся братові Михайлові в жартівливо-му, у віршах, листі з Колодяжного (10, 56).

Що так привабляло юну Лесю в цій «Гірській ідилії»? Очевидно, романтичний образ лицаря Святого Духа, який мав одважну душу і в розмові з коханою признався, що своїм духовним обов'язком вважає обстоювання віри Святого Духа.

Лицарі Святого Духа — це ті, хто «хоче вийти на чесну арену», встати «під чесний прапор» (12, 28) і боротися за віру, за ідею Святого Духа, який і обрав їх для виконання цієї високої лицарської місії:

Щоб його чинили волю,
Душу їм одважну дав.

Леся Українка рано відчула й усвідомила себе речником тих ідей і духовних поривань, які виношувалися і виборювалися в часи національно-визвольних змагань XVII—XVIII ст., і вона цілеспрямовано готувалася стати духовним провідником своєї нації, уярмленої, приниженої, без власного духовного лицарства.

«Річ у тому, що Українчина «лицарська служба» Святому Духові, глибоко аристократична віра «досконаліх» («parfaits») розвинулась зсередини тієї культури, котра сама була генетично лицарською — узагальнює Оксана Забужко, — з культури колишньої козацької шляхти, яка в кінці XIX — на початку XX ст. видала в українській інтелектуальній, політичній і церковній історії свій останній сплеск воістину передсмертної «краси і сили». Саме тодішній широкосяжний рух повернення сполонізованого і зрусифікованого у XVIII ст. українського нобілітату до «своєї національності», своєрідний вітчизняний модерний аналог аристократичній «контрреформації», і «порадив» Леся Українку (в прямому і переносному значенні слова!); саме його речником і «пророком» вона виступала; «саме цій культурі, перед самим «заходом сонця», встигла дати Новий голос — і повноформатний модерний міф»¹.

Глибока віра в своє високе покликання боронити національні ідеали передбачає, вважає Леся Українка, готовність до самопожертви, до смерті на чесній арені боротьби за свою віру, за незалежність своєї позиції, за свободу своєї думки і свого народу. Для цього слід бути надзвичайно сильною, внутрішньо вільною, незалежною особистістю, бути «одержимою духом», як її Міріам із драматичної поеми «Одержима».

У такій самовідданій, жертвній любові, якою горить Міріам до Месії, не може, не повинно бути ні крихти розрахунку, якоїсь вигоди чи навіть дяки, взаємності. Міріам обожнює Месію, бо він Син Божий і приносить себе в жертву заради спасіння людства, зате ненавидить натовп, який сподівається на «небесне царство», але не падає до Месії чистою любов'ю. Юрба корислива, а отже — зрадлива, бо чекає від Месії обіцяного вічного раювання на небесах. То хіба є виправданою жертвна смерть Месії заради безсмертя навіть ворогів, яких він прощає, яким вибачає зло? Міріам сумнівається. Так, вона любить Месію, але не приймає його вчення про всепрощення, про непротивлення злу і починає сумніватися, чи справді є виправданою самопожертва Месії. Сумніватися і ненавидіти:

Я всіх і все ненавиджу за нього:
і ворогів, і друзів, і юрбу...

¹ *Забужко О.* Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфології. К.: Факт, 2007. — С. 290.

Міріам починає ненавидіти і себе, і свою власну душу, яку «не хтів прийнять Месія», і людей, і світ. Та ця всезростаюча ненависть не поглинає її любові до Месії. Як Ісус Христос приніс своє життя в жертву заради спасіння людства, так і Міріам віддає у жертву своєї любові до Месії власне життя. Вона згоряє у полум'ї несамовитої одержимості, яке розпалила любов і ненависть. Ці два антитезні почуття висікають такі яскраві іскри страждань, що душа часто опиняється перед безоднею відчаю. Цей душевний стан переживала Леся Українка в Мінську біля ліжка помираючого друга Сергія Мержинського. За одну ніч Леся пережила пекельну гіркоту жалю, туги і відчаю, і врятувало її, мабуть, те, що свої почуття, свої переживання вона «передала» завдяки «богині Фантазії» «одержимій духом» Міріам.

Драматична напруга її полемічного двобою ідей, принципів, світоглядних засад нарастає з кожною поемою — від першої прозової драми «Блакитна троянда» і до драматичних поем «Одержима», «Вавилонський полон», «На руїнах», «Осінь казка», «У катакомбах», «Кассандра», «У пуші», «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова», «Адвокат Мартіан», «Бояриня», «Камінний господар», «Оргія». Пристрасні полемічні діалоги, талановито «загорнуті» в сюжети з античної Греції, Стародавнього Риму, Єгипту, Вавилону, України періоду Руїни, спрямовані на художньо-філософське пізнання першопричин національного невільництва, національної зради, ідейного відступництва, ролі національної еліти, причин і наслідків її колабораціонізму, добровільного рабства, духовної мімікрії митця.

Свою місію духовного «голосу» уярмленої нації Леся Українка усвідомила рано, надаючи особливого символічного значення слову. Вона часто згадувала Шевченкового пророка:

Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко!
Огнем невидимим пекли
Замерзлі душі...

Пам'ятала Франкового Мойсея, якого не хотів прийняти народ, не зумів почути, і тому національний пророк не зміг виконати своєї, як посланця Бога, місії рятівника свого народу.

Та не можна відчаюватися — не повинен пророк відмовлятися від божественної місії будити «розум, що заснув», адже Святий Дух не для того тривожив пророка серед ночі, розв'язував його тихі уста «і речі надав їм пророчі...» Хай не зараз, але прийде той день, коли слова самотнього пророка розтривожать сумління нації, вкладуть в її безсловесні уста

високу істину національного самоусвідомлення, і слава зійде на пророка і його народ.

У вірші «Пророк» Леся Українка звертається передусім до себе самої, до своєї місії виразника національних ідей, будителя оспалих людей своїм вищим словом.

Мій дух промовляє мені:
«Ставай, вартовий, без вагання на чати!
Хоч люди замлілі в рідній стороні
На голос твій будуть мовчати,
Та слава про них заgrimить до зірок,
Що є з їх народу пророк».

Поетеса чує цей внутрішній голос, він належить і їй, і не їй — якомусь безжалісному в своїх пристрасних домаганнях вибухнути сліпучим каскадом образних інвектив демону, гордій, променистій музі, таємничій богині Фантазії...

Хто гордощі вложив мені у серце?
Хто дав мені одваги меч двосічний?
Хто кликав брата святую орифламу
Пісень, і мрій, і непокірних дум?

Боже провидіння наказало їй не полишати зброї — двосічний меч в образі Слова, не відступати, не падати, не втомлюватися. Поетеса не сміє тікати з поля честі — з важкого ристалища боротьби за Україну, бо так велить їй національний обов'язок, бо до цього зобов'язує владарка її душі й почувань — Муза. Ця горда цариця одбирає в поетеси все — безжально творить з неї невірлицю, яка під її владним поглядом віддає усі свої таємні скарби і на її поклик розпочинає із тремтячим серцем свою пісню. Муза, втішена цим співом, з вогнем натхнення в очах торжествує перемогу: найкращі думи бранки стали для неї золотим вінцем. Затаєне в глибинах підсвідомості божевілля мистецької пристрасності під пломеніючим переможним вогнем очей безжалісної Музи виливається в слова, які поетеса зроду нікому вголос не наважувалася висловлювати. Згубне проміння гордої переможниці засліплює її очі. Муза привабила скромну поетесу маревом щастя і вирвала з неї слова, що спали в її серці і мали б померти разом із нею.

Леся Українка болісно і солодко переживала ці несподівані миті натхненного запаморочення і тому цій цариці-музі співає гімн:

Все ти від мене взяла. Де ж твої подарунки,
царице?
Ось вони, пишні дари: сльози — коштовні перли,
Людське признання — холодний кришталі,
Смуток мене одягає чорним важким оксамитом,

Тільки й скрашає жалобу жалю кривавий рубін.
Гарна одежа для бранки, що йде в триумфальному ході.
Радуйся, ясна царице, бранка вітає тебе! (1, 147—148).

Ці шалені набіги натхнення виснажували, втомлювали неми-
лосердною напругою уяви і пекельною знемогою від навального
вивільнення образів, сюжетів і думок, які жадають нових форм.

Ти, музо винозора, не сліпи
Мене вогнем твоїх очей безсмертних!
Дай руку, притули мене до свого лона.
Тобі я віддала усе, що мала,
Подай мені велику пораду, —

звертається Леся Українка до своєї «порадниці надземної» з на-
дією визначити свою життєву долю. Що їй робити? Чи скувати
зі своєї ліри рало і «орати переліг і сіяти», чи в диких нетрях з
сокирою в руках та з тонкою пилою пробивати в пуші дорогу,
чи злетіти високо орлицею у безмежний простір, вхопити ясну
блискавицю, «зірвати з зірки золотий вінець і запалати світлом
опівночі»?

Роздуми, сумніви, тривога повсякчас охоплюють Лесю Ук-
раїнку, відповідь криється лише в підсвідомому спалахові почут-
тів і болісних переживань мистецького самовираження. Отже,
погляд — угору, до світла, до гордої музи, яка лише одна здатна
підняти її «на крилах пісень».

Мовчиш ти, горда музо! Тільки очі
Спалахнули вогнем, барвисті крила
Широким помахом угору здійнялись
І сплеснули... О чарівнице, стій!
Візьми мене з собою, льнємо разом! (1, 150)

Особливо важко було тоді, коли знесилене хворобами тіло
породжувало «хворі примари», коли на серце налягали «чорні
хмари лихого пречуття» фізичного завершення життя, — тоді
«скарги жалібні» у піснях-сиротах линули до людей, та ніхто не
приймав їх, хоча вони були і милі серцю, за своїх, і поетеса зно-
ву й знову переконує себе, що не може, не повинна одягати свої
мрії в «смутові шати» — до молодої своєї музи прагнуть її надії,
її сподівання відродити «щирі, одважні слова», бо тільки во-
на, далекая муза, владна захопити її, свою вихованку, в танок
натхнення і підняти на своїх крилах до зірок. Магія творчого
горіння була такою жаданою і непереборно навальною, що пое-
теса поринала у цей вир образного шаленства з надією пригасити,
притлумити бодай на якусь мить фізичний біль і скорботні
переживання своєї недуги.

«[...] від Різдва до Великодня цього року я абсолютно нічого не могла писати, та й се фраза, що я пишу „тільки в припадке умопомешательства”, — признається Леся Українка на початку червня 1912 р. в листі до Л. М. Старицької-Черняхівської, — бо я тільки тоді можу боротись (чи скоріше забувати про боротьбу) з виснаженням, високою температурою і іншими пригнітаючими інтелект симптомами, коли мене попросту гальванізує якась *idée fixe*, якась непереможна сила. Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, — отоді вже приходиться демон, лютіший над всі недуги, і наказує мені писати, а потім я знов лежу *zusammengeklappt* (розслаблена. — *нім.*), як порожня торбина. Отак я писала „Лісову пісню” і все, що писала остатнього року» (12, 394).

Українське радянське літературознавство, ідеологічно заякорене на обов'язкову соціально-політичну заангажованість кожного митця, якого велено було ввести в пантеон української класики, не наважувалося і не сміло одверто говорити про ірраціональний характер мистецького самовираження Лесі Українки. Її немилосердна боротьба з фізичною недугою розглядалася під кутом зору громадянського обов'язку поетеси, раціонально вивіреної необхідності повстати супроти темних сил капіталістичного світу. Що ж, так було, і переважна більшість української інтелігенції вимушена була запрягатися в національний віз відповідальності за мову, освіту, культуру, соціальне визволення і здобуття державної незалежності. Проте сам творчий процес — явище складне, суто індивідуальне, його спонуки криються в глибинах підсвідомості, мають ірраціональний характер і не підлягають повному розшифруванню. Тому особливо важливо відшукати в житті і творчості митця, передусім у його мистецьких вивершеннях спонтанних спалахів образної уяви, ті єднальні, синтезні вияви гармонійного вираження підсвідомого, символічного і логічного, раціонального, передовсім стимульованого високим національним обов'язком.

Леся Українка не раз замислювалася над природою мистецького самовираження, над психоемоційними збудниками натхнення не лише в собі, хоча могутня, знесилююча навала творчого пережиття і вабила, й лякала...

Зима і весна 1912 року були особливо важкими. Гостре запалення нирок поклато Лесю Українку в ліжко надовго, налякало, бо вона знала, що це значною мірою й плата за «Лісову пісню» — за горіння і боління душі, за нашествя демонів творчості, які шматували свідомість і вимучували тіло. «[...] вже нехай ніхто не скаже, що я «ні горівши, ні болівши» здобуваю собі «лаври», бо таки в буквальному значенні горю й болю кожнісінький раз, — скаржитися вона в листі до матері. — Та ще, як навмисне, ледве заберуся до якоїсь спокійнішої роботи, так і «накотить» на

мене яка-небудь непереможна, деспотична мрія, мучить по ночах, просто п'є кров мою, далєбі. Я часом аж боюся цього — що се за манія така?..» (12, 380).

Безперечно, цими непереможними, деспотичними мріями, які «накочувалися» на поетесу і вимучували ночами її свідомість, змушуючи пересилювати хворобу, фізичну втому і сидати за письмовий стіл, були образи, ідеї, сюжети як з національної історії, так і з історії людства, зокрема християнства. Та всі вони, ці ідеї, сюжети, образи, «кружляли» навколо головного, визначального у творчому самовираженні Лєсі Українки — «спогаду про абсолютно невільну Україну», і творчий демон передусім «експлуатував» почуття і свідомість поетеси заради мистецького осягнення першопричин національної трагедії і пошуків форм, шляхів і засобів звільнення України.

Ось Лєся Українка аналізує творчість Ади Нєгрі, зокрема її перший поетичний збірник «Fatalita», і наголошує, що для італійської поетеси мистецьке покликання також щось фаталістичне, містичне, від чого неможливо ні уберегтися, ні ухилитися. Для Ади Нєгрі муза — також грізна жінка з вогненным мечем у руці і з непереможним поглядом. І Лєся Українка, і Ада Нєгрі вважають мистецтво вампіром, який висмоктує зі своїх жертв кров (8, 34).

Заради чого, в ім'я яких ідеалів триває це самозгоряння на вогні творчості, чому митець не уникає цієї немилосердної війни з творчим вогнем, який незримо і безжально випалює соки життя?

Лєся Українка виразно наголошує на громадянській позиції мистецького обов'язку Ади Нєгрі. Італійська поетеса свій обов'язок вбачає у відродженні Італії, в її свободі, яка немислима без звільнення робітництва від гніту та безнадії; їхні устремління, їхня ненависть, муки, боротьба і любов — це першозбудники її натхнення. Саме вона має стати музою нової любові і загинути з ними в останньому бою. Та Лєся Українка особливо прихильно зауважує, що Ада Нєгрі мріє, жадає безкровної перемоги, після якої і зможе настати час вічного миру, вічної, творчої, будівничої діяльності.

І будуть лєза чистими від крові,
І білий буде розвіватись прапор.

Здавалося б, очевидна підтримка революційної ідеї, посвята себе служінню суспільним ідеалам, повної заангажованості митця — як громадського обов'язку, від якого неможливо відсторонитися.

Майже хрестоматійними стали рядки з листа до А. Кримського від 16 листопада 1905 року, в якому Лєся Українка радісно свідчить: «Тим часом в поезії я тепер обдарована несподіваною гармонією настрою моєї музи з громадським настроєм (се

далеко не завжди бувало!). Мені якось не приходиться навіть нагадувати сій свавільній богині про її „громадські обов’язки”, так обмарив її суворий багрянець червоних корогів і гомін «бурхливої юрби» (12, 138—139). Більше того, вона зізнається, «що це зараз, як ляжу спати, будуть снитись мені червоні корогви, — переслідує мене сей сон!..» (12, 151). Водночас Леся Українка повідомляє, що завершила невелику драматичну поему, яку хоче присвятити А. Кримському: «Я занадто горіла, як її писала, і її ідея занадто мені близька» (12, 150).

Мова йде про поему «В катакомбах», ідею якої Леся Українка викладає в листі до А. Кримського від 9 лютого 1906 року. Вона переконана: першопричина соціальної нерівності та класового антагонізму — не лише і не стільки в соціально-економічних обставинах, а в духовному рабстві, в релігійній абсолютизації антитези «пана і раба» яко єдино можливої «форми відносин mezi людиною і її божеством».

«В найдавніших пам’ятниках, в «подіях апостольських», в листах апостола Павла, в автентичних фрагментах первісної галілейської пропаганди я бачу зерно сього рабського духу, сього вузькосердного квієтизму політичного, що так розбуявся дедалі в християнстві» (12, 155).

Християнство періоду античності і республіканського Риму було тією ідеологією, на визначальних засадах якої розгортала Леся Українка ідейно-філософські та морально-етичні диспути в драмах «В катакомбах», «Руфін і Прісцілла», «Адвокат Мартиан», «Оргія».

Ідеал Лесі Українки — наповнена духом свобода, нескорима особистість, яка не може змиритися з інтелектуальною і духовною залежністю, з будь-якими формами рабства, а поривається, як Неофіт-раб із поеми «В катакомбах», «жити не рабом злиденим, а вільним, непадвладним, богорівним...»

Невільництво наповнило думки і почуття Неофіта-раба безвихіддю, відчаєм та іноді зринаючим сподіванням найти світло в безодні безнадії серед перших християн. Він і приходиться до християнської громади тому, що в його душі ще жевріє надія бодай в прийдешньому Божому Царстві знайти душевний спокій і умиротворення. Але вже в перших словах єпископа Неофіт-раб чує те, що не обіцяє йому звільнення від страждань у світі нової віри, бо й серед віруючих у вчення Христа нема рівності, справедливості, свободи. Хіба тому, рабові, легше, коли нове ярмо вважається солодким, бо тепер він стане рабом Господнім?»

Ви мені хотіли
поверх ярма гіркого — ще й солодке,
поверх важкого — легке наложити,

і хочете, щоб я ще вам повірив,
Немов мені від того стане легше, —

роздратовано говорить Неофіт-раб тим, хто намагається зарадити в його горі різними послугами і подачками.

Він не хліба, не одежі і не солодких проповідей та велеречливих обіцянок сподівається від християнської громади, а волі. Не хоче Неофіт-раб запрягатися в нове ярмо сліпої віри — «та двигати хреста по власній волі...»

Намулили нам ярма та хрести,
і шию, й душу, аж терпів несила!

Не може прийняти нової віри й молодий римський патрицій Руфін — не хоче він неволити свій розум, який розкошує в диспутах, суперечках, у пошуках істини, ніяк він не змусить свою душу нахилитися під ярма християнської віри («Руфін і Прісцілла»). Чиста, відкрита душа його дружини Прісцілли відгукнулася на християнські заповіді любові, милосердя, смирення, змирилася з думкою, що досягнення високих істин недосяжне людському розуму — чому б не схилитися в покорі, мов овечка, перед пастирем, не втішитися солодким упослідженням власної гордині, не розчинитися в сліпій вірі у вчення Ісуса Христа?

У драмі «Руфін і Прісцілла» Леся Українка проблему рабства «виводить» за межі індивідуального вибору, особистої драми. Основна полеміка ведеться між прихильником ідей республіканського Риму патрицієм Руфіном та апостолом всесвітньої місії християнського вчення Парвусом.

Парвус сподівається, що нове вчення зруйнує ідейно-духовну основу республіканського Риму і вибудує нову імперію, засновану на християнських цінностях, з новою столицею — Єрусалимом. Ця ідея нової імперії, «небесної держави», держави наднаціональної, космополітичної, яка обстоює Парвус, не випадково осуджується Лесею Українкою, бо вона бачила, як великодержавна ідеологія Російської імперії експлуатує християнські цінності, як виношується і войовничо утверджується міфологема Третього Риму — православної столиці нової імперії Москви.

Барвар Нартал, свободу якому подарував патрицій Люцій — великий патріот республіканського Риму, під впливом свого недавнього пана, благородного християнина, приймає християнську віру і починає активно її поширювати. І тільки перед стратою колишній раб починає прозрівати, що він перетворився в знаряддя Римської імперії, яка прагне втримати завойовані нею народи за допомогою оновленої політики —

шляхом демонстративної любові, нарочитої довіри до пригноблених та заманювання новою вірою в тенета зажерливого Риму.

Я зрозумів тепер, що вас призводить,
вас, вояків жорстоких, переймати
релігію любові та покори, —
ви сковуєте тим ще не закутих,
без війська хочете весь світ зажерти,
всіх варварів в кормигу запрягти,
всі Карфагени зруйнують без зброї.

Християнство як система ціннісних орієнтацій викликало тривогу в Лесі Українки передусім тому, що формувало масову свідомість, колективістську людину, та, головне, нівелювало особистість шляхом зневолення її індивідуальної ініціативи, її права на власну думку та незалежну поведінку.

Головний герой драми «У пущі» Річард Айрон відзначається вільнолюбством, силою духу, незалежністю думки, тому проповідник Годвінсон, який зумів прихилити громаду пуритан до себе і цим здобув над віруючими владу, прагне будь-якою ціною, передусім інтригами, фарисейським тлумаченням Біблії, демагогією та майстерним психологічним впливом на пуритан, викликати ненависть до гордого митця і викинути його з громади.

По суті, проповідник Годвінсон руйнує громаду як «вільне й незалежне тіло», як живий організм, який здатний до самооновлення завдяки внутрішній енергії кожного із його вільних членів.

Годвінсон своїми демагогічними проповідями із вільних особистостей творить контрольовану ним масу, натовп, який готовий діяти так, як велить їхній ідейний провідник. Він вселяє у їхню свідомість рабський дух, проти якого з особливою ідейно-емоційною пристрасстю бунтувала і Леся Українка, і Іван Франко, і Тарас Шевченко...

Подолання, викорінення «сього рабського духу» — основна спонука громадської активності і Лесі Українки, і Франка — вони приречені «гукати на майданах», «проризати, аки одержимі», «двигати це ярмо» національного обов'язку. Це своєрідний національний фатум. Але заради чого? Щоб посіяти революційну бурю, викликати гнів кривавої помсти рабського народу і залити край руїни ворожою кров'ю? Ні, так не думає ні Леся Українка, ні Іван Франко, який, до речі, в листі до Ольги Рашкевич від 20 вересня 1878 р. після свого першого арешту писав: «Під словом „всесвітня революція” я не розумію всесвітній бунт бідних проти багатих, всесвітню різанину... Я розумію під революцією іменно цілий великий ряд таких культурних, наукових і політичних фактів, будь вони

криваві або й зовсім ні, котрі змінюють всі дотогочасні поняття і основу і цілий розвиток якогось народу повертають на зовсім іншу дорогу. Хто затим говорить о «будущій соціяльній революції» — той дає собі свідоцтво бідності, показуючи, що не розуміє поняття революції»¹.

Найвідоміший на той час соціаліст у Галичині не виключає й кривавого засобу «злагодження соціальної революції», але ставить на перше місце не класову боротьбу, не диктатуру пролетаріату, не праведний гнів рабів, який через кров і руїну поведе їх до шасливого ладу, а культурні, науково-політичні фактори. Іван Франко надіється, що «освіта і наука зможе прояснити масам робочого народу ціль і способи» «последнього акту великої революції соціальної». Але як її здійснити? Кривава оргія знедолених, анархічних «ревнителів» абсолютної рівності не породить справедливості, бо комуністична утопія ніколи не викине «деспота з своєї утопії». Леся Українка розгортає перед А. Кримським своє розуміння християнського комунізму, так майстерно експлуатованого радикальними соціал-демократами — майбутніми більшовиками: «Комунізм першого християнства — се фікція, його ніколи не було, або се було комунізмом жебрака, що все одно не мав ніякого маєтку, або ще „комунізмом” добродійного багача, що кидав „крихти від свого стола” комуні „псів, що сидять під столом пана свого”. От і все» (12, 155).

Так само скептично оцінює вона революційність, себто «анархізм» християнства: «[...] се просто неосвіченість і невихованість політична безправної маси, що може уявити собі тільки утопію: деспот і народ, і нікого більше межі ними[...]» (12, 155).

Ось чому її жахає ота руйнівна сила політично невихованої, безправної юрби, яка мислить лише в параметрах: ми і деспот, ми і цар. І будь-яка революція, «анархізм» рабського духом народу завершиться руїною і появою на престолі нового деспота, який «узаконить» оту вічну, введену в догму християнством найпервішню форму утопії: «деспот і народ».

Хоча Леся Українка переконана, що соціальне рабство не здолати одним лише словом, але що робити, коли для неї найстрашніше — духовне рабство, моральна деградація людини, суспільна пасивність, безпорадні квиління та голосіння слабких духом. Тому, бачачи перед собою духовну руїну, сонне царство пригнічених, затлумлених земляків своїх, поетеса мимоволі відчуває гнів. Згадаймо бодай її звернення до свого «занапащеного, нещасного краю», над лихою долею якого вилито поетесою чимало сліз.

¹ Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. — Т. 48. — С. 111.

Країна ціла може в них втопитись;
Доволі вже їм литись, —
Що сльози там, де навіть крові мало!
(„І все-таки до тебе думка лине...”)

У «діалозі» «В дому роботи, в країні неволі» раб-гебрей жадає у єгипетській неволі помсти і на запитання раба-єгиптянина «Що б ти зробив, якби ти вільним став?» відповідає:

Я! Що зробив би я? Розруйнував би
усі ті храми ваші й піраміди!
Порозбивав би всі камінні довбні!
Всіх мертвяків повикидав би геть!
Загородив би Ніл і затопив би
увесь сей край неволі!

Та раб-гебрей відрізняється від раба-єгиптянина тим, що він у рабстві подвійному — він раб ще й у чужій країні, серед чужих його культури, його традиціям і віруванням богів:

Гірка неволя, та найгірше
в ній те, що я служу отим потворам...

Раб-єгиптянин хоча й живе в «країні неволі», бо сам є невольником, проте це його «дім роботи», і якби він «сам був паном над собою», тоді б не мури мурував цього храму для національних богів, а виконував би благороднішу роботу — різьбу, малярство, будівництво...

Не раз, мені здається, я робив би
незмірно краще, якби я був вільним...

Храм для єгипетських богів — це духовний символ імперії, яка будується і рабами домінуючої нації, і рабами іонаціональними, іншоземними. «Будова храму-імперії є священним ділом, — узагальнює український літературознавець з ФРН Юрій Бойко, — основним історичним завданням, яке об'єднує всі соціальні складники імперії. Не класово-соціальна боротьба, а національна єдність є підставою історичного процесу»¹.

Як бачимо, класової єдності між рабом-єгиптянином і рабом-гебреєм нема. Ця класова солідарність штучна, бо не має духовної національної основи, не заглиблена в національні базові цінності, отож не здатна духовно єднати людей. І хоча раб-єгиптянин і просить вибачення у раба-гебрея за удар в лице, але внутрішній незмирливий конфлікт між рабами від імперської

¹ Бойко Ю. «В дому роботи, в країні неволі». Вибране. Том 2. — Мюнхен, 1974. — С. 323.

нації і рабом іонаціональної нації залишається. Раб-єгиптянин вивищується навіть своїм імперським рабством над рабом-гебреєм, бо той тут, у цій країні будови, чужий, у цьому краю неволі — він «раб рабів».

Російська імперія жахала Леся Українку своєю похмурою атмосферою підозр, терору, цензури, шовінізму і тиранічного абсолютизму. У листі до Михайла Павлика із Софії 19 квітня 1895 р. вона признається: «Кажучи правду, я тільки до Вас пишу з охотою, в Росію писати для мене мука, я вже одвикла тримати свою думку в кайданах, а після новітніх подій інакше писати листів в Росію не можна, як замовчуючи про добру половину того, що варте писання. Сором і жаль за мою країну просто гризе мене (се не фраза, вірте), і я не думала, що в душі моїй є такий великий запас злості. Я не знаю, що буду робити, вернувшись в Росію, сама думка про се тюремне життя сушить моє серце. Не знаю, як хто, а я не можу терпіти мовчки під'яремного життя» (10, 297—298).

Не може поетеса творити в цій «тюрмі народів» духовні храми для чужих богів, коли свої, національні, поруйновано. У цій «в'язниці поетів» Леся Українка почуває себе «співачкою-невільницею, позбавленою імені». Свій памфлет, спрямований проти діячів французької культури, які своїм мистецтвом славили російського царя Миколу II під час його відвідання Франції в 1896 р., вона підписує анонімно: «Ув'язнена».

Поетеса вважає себе ув'язненою в духовно убогій країні, яку французькі митці називають великою. «Так, Росія величезна, росіянина можна заслати аж на край світу, не викидаючи поза державні межі. Так, Росія величезна, голод, неосвіченість, злодійство, лицемірство, тиранія без кінця, і всі ці великі нещастя величезні, колосальні, грандіозні. Наші царі перевищили царів єгипетських своєю схильністю до масивного. Їхні піраміди високі й дуже міцні» (8, 18), — запрошує «співачка-невільниця» своїх французьких побратимів здійснити свої котурни і оглянути «нашу прекрасну в'язницю». І з гнівною іронією продовжує: «Не бійтесь, побратими, в'язниця поетів, що люблять волю, батьківщину і народ, не така тісна, як інші місця ув'язнення, вона простора й її славне ім'я — Росія» (8, 18). У цій духовній Бастилії, свідчить її «ув'язнена», можна мешкати лише за умови, що добровільно позбавиш себе імені або позбавишся всього. То хіба «співачка-невільниця» може співати на руїнах національних святинь?

Леся Українка, як пророчиця Тірца з драматичної поеми «На руїнах», «не хоче грати на руїні» — обов'язок митця полягає в тому, щоб руїна національних святинь озвалася на пророче слово, щоб збудила в ній «не тільки голос, а й душу вічну».

Для поетеси служіння національній ідеї не є свідченням тенденційності творчості, засобом упокорення творчої фантазії за-

для припасування образної системи твору в «прокрустове ложе» класової ідеї.

Устами Тірци вона закликає до єдності всіх національних сил, а не до класового розмежування в національному стані, на гнобителів і гноблених.

Вже пора,
щоб лев з ягням як брата поєднались,
Іудин лев нехай шакалів душить,
а не займа господню отару.

Національне єднання, збратання творчих сил необхідне для того, щоб на своїй землі силами молодих взятися «до іншої сівби і ждати інших жнив». Для цього необхідно «розкувати ярмо залізне на коси та серпи» та зорати плугами покрите зчорнілою стернею широке поле землі обітованої.

Чого блукати нам? Чого шукати?
Чи се ж не та земля, що здобували
для нас батьки своєю крив'ю й потом?

Подвижницька праця на національній ниві спроможна об'єднати пригнічений духовно люд, який складе каміння в підмурівки:

Щоб не казали люди: тут руїна;
щоб мовили: колись тут стане дім.

І почнуть поставати мури відродженої держави «на тім гучнім, високім підмурівку».

Тірца своєю пророчою прозірливістю і натхненною вірою в те, що «встане люд, мов хвилі серед моря, і божий дух ті хвилі оживить», для Лесі Українки є тим ідеалом митця-месії, який не здобувається за життя на визнання. Але національний обов'язок велить не лише важко працювати задля духовної просвіти свого народу, не лише самій вірити в святість свого покликання, а й цією вірою запалювати інших, словами сіяти мир і повторяти, як нова Дебора: «Встань, Ізраїлю, повстань!».

«Знаєте, я все ж таки трошки оптимістка, чи то скоріш прогресистка, і думаю, що світ іде не до гіршого, а до кращого, тільки коли б він скоріше йшов, а то стільки сили й людей даремнісінько гине, — пише вона 26 лютого 1895 р. до Михайла Павлика. — А у нас, на Україні, ще багато мусить загинути марне (чи, може, так буде здаватись, що марне?), поки що-небудь людське вийде. І я, і всі мої товариші, певне, роковані на марну згубу, та й нехай би, якби ж з того просвіток був ко-мусь...» (10, 283).

У пристрасному памфлеті-посланні славетним французьким митцям, які прославляли Миколу II, Леся Українка як одна із багатьох «російських ув'язнених» сказала: «Ганьба вільним поетам, які перед чужинцем дзвенять ланками своїх добровільно накладених кайданів. Неволя ще мерзотніша, коли вона добровільна» (8, 17).

Висловлюючи ганьбу лицемірній музі, Леся Українка від свого імені та від імені інших ув'язнених поетів, які «призвичаїлися до пісень без відгуку», стверджує: «Можна все згнітити, за винятком голосу душі, — він дасть себе почути і в дикій пустелі, і серед натовпу, і навіть перед царями. І чоло, що ніколи не знало лаврів, не менш горде, не менш чисте, воно не потребує лаврів, щоб приховати якесь безчестя» (8, 17).

Тірца-пророчиця не згнітила голосу своєї душі, не чекає відгуку на свої слова, не боїться йти в дику пустиню — і там буде почутий її голос пригніченим народом.

Пророчиця Тірца, не зважаючи на вигнання у безвість своїми ж, але підневільними людьми, засліпленою рабством юрбою, не відчаюється. Навпаки, переконана, що новітній храм постане, бо так велить Божий дух, бо в цьому полягає головний сенс національного обов'язку.

Кожен, старий і молодий, повинен перебороти «камінний сон байдужого раба», встати з «сії неслави» і прискорити «час визволу».

Хто раб? Хто подоланий? Тільки той,
хто самохіть несе ярмо неволі.

Для Лесі Українки найстрашніше — духовне ліниство, отой ганебний сон душі, соромне безділля. Всі ці невидимі кайдани найбільше жахають її, бо вони впокорили національний дух мільйонів українців — тих, хто самохіть несе ярмо неволі, вони своїм безділлям, ганебним пристосуванством знесилюють енергію інших.

Тірца будить людей, гартує благословенним словом пригнічений рабством дух, та не всі спроможні зняти із себе ярмо неробства і байдужості, змирення і духовного знесилення.

Один з гурту сонних, старий чоловік, не хоче прокидатися від сну — він не носить ярма, лише спить, для чого має вставати?

Для праці! для поради! для життя!
Щоб сонце не зійшло в твоїм лінистві,
щоб час визволу не застав тебе
у сні ганебнім, соромнім безділлі, —

відповідає йому Тірца.

Як тут не згадати хрестоматійний вірш Івана Франка «Сідо-главому», в якому він дає відповідь Юліану Романчуку на його статтю «Смутна поява» в одному з травневих номерів «Діла»:

...Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, —
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала...
.....
Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій — то труд важкий,
Гарячка невдержима...

Патріотичні фарисеї не лише одного Франка ганьбили, паплюжили за те, що він посмів сказати в скандальній передмові «Дещо про себе самого» про свою бідну, отемнену і деморалізовану, недолугу і непорадну, але рідну й дорогу до сердечного щему Русь такі гіркі слова: «Чи, може, маю любити Русь як расу, — цю расу отяжілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномірнішого сорту?»¹.

Біди наші — не лише від найрізномірніших перевертнів, а й від обмежених, засліплених у своїй патріотичній затягості сановитих земляків, які нерідко національну ідею використовують як корогву для того, щоб проштовхнутися в перші шеренги задля честолюбного вивищення та егоцентричного парадування перед народом.

Замисливши разом з членами літературного гуртка «Плеяда» задля сприяння розвитку української літератури підготувати і видати багатотомну бібліотеку перекладів з російської та західноєвропейських літератур, Леся Українка нерідко натикається на байдужість, лінивість і нерозуміння. Більше того, її звинувачують в космополітизмі. Поетеса хоче видати літературний збірник «Плеяди» і брошури з української історії для народу, «[...] але, здається, се не вийде, бо у нас не всі одної мислі, — розповідає Леся Українка в листі до Михайла Драгоманова 17 січня 1894 р., — є в нас ще й такі голови, що їх треба немало освічувати, поки вони зовсім світлими стануть, се прикро, але се так, і я мушу Вам се сказати. Я буду прикладати всеї сили і снаги, щоб добитися того ладу і толку в товаристві, який би я хотіла там бачити. Запевне, що сії сили багато пропаде марне, але що ж тут зробиш?» (10, 202). І далі в листі Лесі Українки з'являється образ зловісної циклопічної будови, від якої падає «велика і темна

¹ Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. — Т. 31. — С. 31.

тінь». І хоча відомо, що Леся Українка мала на увазі групу народців на чолі з О. Я. Кониським, які гуртувалися навколо журналу «Правда» (у «Плеяді» Циклопом звали саме О. Кониського), все ж таки уява мимоволі відроджує образ величезної будови з діалогу «В дому роботи, в країні неволі», яку зводять раби імперії. Поетеса в листі до свого дядька, мабуть, не натякає на темну духовну атмосферу Російської імперії, але символічним уособленням якої може виступати й циклопічна будова з її важкою, знесилюючою творчий дух тінню. «[...] проти сеї тіні треба боротись тим з нас, що не покриті нею. Та не тільки ся тінь, і багато іншого не дає нам стати такими, якими ми повинні бути...» — із сумом констатує Леся Українка (10, 202—203).

Їй не хочеться жалітися. «Але що ж зроблю, — пише Леся Українка до Михайла Драгоманова, — коли я, як і всі ми, живу під павутиною? Я думаю, під дамокловим мечем краще, ніж під павутиною, бо там людина себе величніше почуває, а тут часом сам собі злиденною мухою здаєшся...» (10, 203). Прикро, що їй доводиться не тільки розганяти зловісну тінь гігантської імперської будови, але й розривати липку павутину недовіри, якою свої облпутьють ініціативи Лесі Українки.

Благородна справа — добирання і редагування в Києві літературних матеріалів для журналу «Дзвінок», зокрема творів письменників Наддніпрянської України, — сприймається ідеологами народництва з підозрою, Лесею Українку мало не звинувачують у відсутності патріотизму. А мова йшла про бажання київських літераторів «прислужитися доброму ділу» — допомогти редакції «Дзвінка» поставити цей журнал для галицьких діточок вище, передусім подати «цікаве та корисне читання» (10, 223), а дбалось про утвердження української літературної мови в західних регіонах України. Утвердження ненав'язливе, шляхом обережного зближення мовних регіональних особливостей і тих діалектних форм, які збагачують літературну мову, поповнюють своїм лексичним багатством народну мову як основу літературної мови. Та Лесі Українці дорікають за те, що мова творів наддніпрянських письменників не зрозуміла галицьким дітям. У листі до Осипа Маковея від 28 січня 1894 року поетеса торкається цього дразливого «язикового питання», яке вилилося завдяки появі статті Б. Грінченка «Галицькі вірші» в широку мовну дискусію протягом 1891—1892 рр., згадує, що її з «наддніпрянською мовою» в Галичині розуміли і старі і малі. Ніхто не прагне жодних монополів, ніяких експериментів над дітьми ніхто не бажає творити, адже «від самого свого початку „Дзвінок” на три чверті складався з українських творів, а галицькі діти його читали, так само як наші діти читали „Ліса Микиту” і т. п.» (10, 209—210).

Отже, не мовна боротьба і так розшматованих імперіями регіонів України, а порозуміння, зближення і вироблення усталеного правопису української мови — ось головна мета Лесі Українки та усіх її краян. Зважаючи на таку бурхливу реакцію народівців, вона готова зняти з дискусії це «язикове питання», аби не поглиблювати суперечності, не викликати зловтіхи у недобррозичливців, не дратувати патріотично ревних прихильників О. Кониського і В. Антоновича. «Вони таки чудний народ, як гречні, то гречні, але як розбасуються часом, то вже занадто[...]» — скаже Леся Українка в листі до матері 28 січня 1894 р., жаліючись на Осипа Маковея, який надто темпераментно «розмахався» в «фейлетоні», видрукуваному в першому номері «Зорі» за 1894 рік.

Того ж дня вона пише спокійного, розважливого листа до Осипа Маковея, де чітко формулює свою позицію щодо формування літературної мови. Хоча і застерігає себе: «Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже «преломляти копє» за мову. Маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні» (10, 204).

Леся Українка думала не лише про становлення системи національної мови, про розвиток української літературної мови як загальнонаціонального засобу комунікації, а й про те, щоб за допомогою літературної мови консолідувати українську націю. Адже літературна мова прагне завжди до того, щоб бути обов'язковою для всіх прошарків нації, а в майбутньому — і для всіх членів мовного колективу, який і твориться розвинутою нацією. «Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жодна насильства, сварки й колотнечі» (10, 209), — чітко визначає свою позицію Леся Українка.

Українська літературна мова важко пробивала собі дорогу в умовах постійної загрози повної мовної асиміляції в сфері писемності і літератури, а ще важче вона набувала нових якостей і функцій. Національно свідомі українські інтелектуали боролися за те, щоб літературна мова була загальнонародною, щоб розширювалася соціальна основа літературної мови української нації, щоб українська мова, врешті-решт, була мовою національною — тією соціолінгвістичною системою, яка об'єднує усі мовні форми, а саме: літературну мову, діалекти, регіональні різновиди літературної мови, інтердіалекти...

Але не дай Боже порушити природний процес формування національної мови як інтерлінгвістичної системи! Іван Франко друкує в 1905 році працю «Двоязичність і дволичність»¹, в якій рішуче виступає проти витворення «каліченої російсько-церковно-галицької мови», бо це штучне «язичіє» призводить до мо-

¹ Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. — Т. 31. — С. 31.

ральної і духовної деградації національної інтелігенції. Відрив галицької інтелігенції від стихії народного мовлення шляхом уживання «язичія» неминуче вів до відриву від інтересів українського народу — вона потрапляла в пастку ідейно-моральної «дволичності».

Леся Українка не абсолютизувала цієї «дволичності», не поширювала проблему редагування журналу «Дзвінок» на духовну ситуацію в Галичині. Та їй боліло те, що серед «гарячих» українських патріотів так багато людей обмежених, зятятих у своїй вузькопатріотичній правоті, агресивних у своєму радикалізмі, не здатних об'єктивно аналізувати політичну ситуацію і відповідно реагувати конкретною справою. «У нас велика біда, — ділиться Леся Українка з Михайлом Драгомановим у листі від 9 лютого 1894 р., — що багато людей думають, що досить говорити по-укр[аїнськи] (а надто вже коли писати дешицю), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. п. Така легкість репутації приманює многих» (10, 218).

Гірко, що українська мова нерідко виступає єдиним, а то й універсальним критерієм визначення рівня патріотизму, національної свідомості, хоча ці україномовні «патріоти», ці українофіли своїм мисленням і поведінкою іноді дискредитують святу національну справу.

«Ще тепер можна у нас почути таку фразу: „Як се? От Ви казали, що NN дурень і тупиця, а він же так чудово говорить по-нашому!” „Говорить по-нашому” — се вже ценз! А послухати часом, що тільки він говорить по-нашому, то, може б, краще, якби він говорив по-китайськи» (10, 218—219), — розгортає далі Леся Українка цю ідейно-моральну проблему.

Цю ж таки проблему, але звісно, в символічному вираженні, вона порушує в драматичній поемі «На руїнах». Тірца кидає в річку Йордан святу арфу — духовний спадок співця руїни, пророка Єремії, який її розбив об зруйнований жертovníк, коли «його в залізному ярмі виводили в полон з Єрусалима». Новітній співець віднайшов у холоднім попелі уламки цього, ще від часів Давида, інструмента — «святий забуток сей співців преславних», виправив покручені, іржаві струни, нап'яв на арфу і загравав. Та всі ці струни старі, слабенько дзвенять...

«Бракує арфі струн, співцеві слів!» — каже Тірца, бо і руки мертві співця, і мертві їх доторкання до колись живих струн, і «живі слова, мов вітер в мертвім листі, в плохих устах безсило шелестять».

Святу руїну можна визволити лише тоді, коли її, цю арфу, віднайде гідніша рука і збудить в ній вічну душу. Старі співці здатні лише на ридання, на оплакування святих руїн, а не на нове слово, яке повинно і здатне гартувати дух та посилювати духовну енергію нації.

Тірца змушує піднятися з землі чоловіка, який простяг до місяця заломлені в розпачі руки і оплакує вічні рани рідної країни, переконує розкувати вищерблений меч на рало:

Час настав.

Потрібна оборона і руїні.

.....

.....

Лежачим краю рідного немає.

Чий хліб і праця — того і земля.

Тірца посміла втопити сіонські святощі саме тому, що для нового часу необхідні нові святощі, нові духовні цінності, нові ідейні корогви.

У листі до Михайла Драгоманова 9 листопада 1894 року Леся Українка згадує свого друга-опонента, який закликав «боронити честь старої корогви, а не зрідкатися їй!». Тоді як поетеса вважає, «що краще зробити нову корогву, ніж латати стару і ради того латання ризкувати власною честю. Ті люди, що колись тримали сю корогву, заснули і в сні не почули, як корогва випала їм з рук і попала в баранячі копита, люди сплять і тепер і не думають вертати собі своєї корогви, чого ж ради ми будем за неї коп'я переломляти?» (10, 219—220).

«На руїнах» спить жінка, дівчина і дівча-підліток — усіх їх будить пророчиця Тірца, закликаючи кожен з них дбати самій про себе: «нову для себе хату не на могилу, на оселю дбай, щоб не була чужою в ріднім краю», «серед поля своїй дитині розпали багаття»... Вона вселяє в їхні душі благословенну надію, «вогнем і холодом свого слова» гартує волю і зміцнює моральну енергію слабких духом і почуттями. Це найголовніше покликання митця, це та корогва, яка необхідна в нових обставинах руїни і зневіри, це той хрест національного обов'язку, який добровільно звалює на себе митець.

Вітаючи Михайла Старицького із тридцятиріччям його літературної діяльності, Леся Українка зараховує його до тих «перших робітників, що працювали на невправленому, дикому ще ґрунті», хто «увесь вік свій дбав, “щоб наше слово не вмирало”». «Мені судилося жити й працювати у тяжку добу — хто зна, чи діжду я кращою! Я знаю, яка тяжка й терниста путь українського літератора, і через те я можу добре розуміти і признавати Вашу працю і Ваші заслуги» (10, 232), — признається молодша товаришка по роботі, щира прихильниця його талану і праці на користь Україні.

Творити, згоряти в таємничому вогні натхнення немислимо для Лесі Українки без важкої праці на національному культурно-освітньому ґрунті, без боротьби словом за долю думки, за повагу до правди в своїй країні. Національна ідея — це та іскра, яка

запалює вогонь творчості і без якої не може стати великим, себ-то національним поет. У статті про Джона Мільтона Леся Українка наголошує на тому, «що Мільтон був не тільки великим поетом, але й завзятим борцем за вільність віри, думки і слова в своїй країні, що він усе своє життя служив тому, що сам уважав за правду[...]» (8, 203). Мільтон саме тому й став великим поетом, що «не жалуючи ні часу, ні здоров'я, боровся “за волю слова, віри, людини і за політичну волю взагалі” (8, 210), що “у нього було шире серце, вразливе на кривди і чутке до правди”, а оскільки він був “справжнім поетом і письменцем, значить, не міг промовчувати своїх думок”» (8, 214).

Іван Франко також не міг промовчати і волів говорити нерідко те, що не хотіли чути навіть його однодумці. Поет не хоче просто любити Русь як географічне поняття, бо для цього він «занадто великий ворог порожніх фраз», не хоче, захоплюватися бездумно її історією, бо «мало в історії Русі прикладів справжнього громадського духа, справжньої посвяти, справжньої любові». Для Франка його «руський патріотизм, то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі... І коли щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає своїх шляхів».

Ясна річ, Іван Франко і Леся Українка уважно вивчали соціал-демократичне вчення в надії використати ці популярні в їхні часи ідеї для звільнення українського народу від гніту. В листі до Михайла Павлика 7 червня 1899 року Леся Українка цікавиться ситуацією в Галичині, зокрема жалкує, що молоді галицькі соціал-демократи програють радикалам, і висловлює переконання, що соціал-демократичний напрямок «таки прокинеться, згодом вільний від решток національно-духовної неволи», бо «се занадто універсальний рух для того, щоб могла українська нація обійтись без нього». Далі вона радить (і для себе також) звернути «якнайсерйознішу увагу на соціал-демократичний рух і на те, яке місце має займати в ньому елемент національний[...]» (11, 126—127).

Домінанта національного елемента в соціал-демократичному рухові для Лесі Українки обов'язкова і незаперечна, бо в пошуках українських політичних перспектив національний фактор творив особливу духовну напругу. Головне — розкувати «невольничу душу» українця, спонукати його до саморуйнації комплексу рабської психіки, інакше національні ідеали не будуть осягнуті. А для цього має формуватися не безлика маса, злютована бездумно сприйнятою соціально-політичною візією, а сильна духом, інтелектуальна індивідуальність, особистість, для якої на-

ціональна ідея є чітко осмисленою і усвідомленою системою ціннісних орієнтацій.

Чому Неофіт-раб з драматичної поеми «В катакомбах» не хоче далі терпіти блудних слів і марних мрій про небесне царство, «боротися в покорі», а воліє здолати передусім у собі «сеї рабський дух»? Тому що він не хліба жадає, не слова прагне — не співчутливого соціального звільнення передусім, а звільнення духовного:

...Жадаю віри в ту святую силу,
що розум просвітить у найтемніших
і всіх людей збере в громаду вільну
без пастиря-дозорця і без пана,
а не в отару з пастухом свавільним...

І хоча Неофіт-раб, по суті, такий же самотній, як і пророчиця Тірца, але він усвідомлює, що таких, хто бажає позбавитися рабського духу, як і він, багато. Найганебніше — моральне пониження, духовне упослідження («Моя душа гниє...»), повсякчасне згасання надії, ідеалів, яке здійснюється непомітно, часто неусвідомлено: «Та ми, раби, сами не раз знаєм, що робим по неволі, що по волі...».

Неофіт-раб не хоче принижуватися — не хоче брати милостину, кланятися жебрацтвом: «поверх ярма гіркого — ще й солдке, поверх тяжкого — легке наложити...»

Леся Українка чітко проводить ідею індивідуального самоутвердження, реалізації особою своїх духовних можливостей через реалізацію національних ідеалів навіть ціною самопожертви.

Бунтівливий Неофіт-раб знає, що своєю непокорю, своїм бунтом проти найвищих релігійних догматів він переборює передусім внутрішню залежність від будь-яких форм слугування, навіть освячених вірою в Бога. Так, багаті його нагодують, його тіло прикриють вони від холоду, його дитину напоїть молоком інша жінка-годувальниця, але хто вгамує духовну спрагу? Хто розум просвітить і запалить святий вогонь у його серці?

Не я один духовну спрагу маю,
не я один так серцем голодую,
багато нас таких, —

відповідає він єпископові.

Тому не лише про своє духовне і моральне звільнення думає Неофіт-раб — багато утомлених своїм довічним рабством «гадають розірвати пута і скинути ярмо з своєї шиї». У цьому чи не головний стимул бунту Неофіта-раба. Адже його духовне звільнення є запорукою звільнення інших, його приклад — це своєрідна ланцюгова реакція самозвільнення, яка приведе до повного звільнення народу.

Заради стимулювання словом духовного самозвільнення людини і спопеляє себе поетеса немилосердно важкою працею за рік до завершення земного життя. Звіряється вона під жартівливим йменням Хтось своїй подрузі — «дорогому хтосічку» Ользі Кобилянській 3 квітня 1913 року, що тепер вона, себто хтось, «не горить тепер так, як горів над тими двома творами». Мова йде про «Лісову пісню» і «Камінного господаря». «[...] цілком спокійно і тепер хтось не пише, але так горіти, як торік горів, не годен, бо, відай, згорів би, — видно, організм мій ще не хоче руйнуватися до кінця, бо каже мені «годі» на всяку пробу справжньої, завзятої роботи, і я вже мушу його слухати. Я не думаю, щоб се вже так довіку було, я сподіваюся, що вернуться ще мені дні праці і ночі мрій[...]» (12, 456)

А скільки щасливих митей творчого самозвершення переживала у своєму короткому житті Леся Українка!

...Хвороба то відступить на якийсь час, то знову агресивно захопить в свої немилосердні лещата. Лікарі зменшують її робоче навантаження — дозволяють займатися інтелектуальною працею не більше 4—5 годин на день. А вона мусить лекціями заробити на життя. Найбільша тривога — де взяти час «хоч щонебудь робити в своїй властивій сфері — літературі». Про це Леся Українка роздумує в листі до М. Павлика 10 квітня 1903 р., виношуючи задум оселитися в Галичині, де, порівняно з Російською імперією, трохи вільніше. Михайло Павлик радив їй «скинутись всякої політики» і зосередитися на упорядкуванні архіву М. П. Драгоманова. Але вона не має наміру жити в Галичині «тихше», ніж на Україні, — для Лесі Українки поняття «політика» включає передусім громадське і культурне життя. Мова йде не про якусь особисту агітацію політичних ідей чи доктрин, не про вступ у члени крайових організацій, «бо до одного я не почуваю в собі талану, а другим мало інтересуюсь...» Леся Українка чітко формулює своє кредо: політична діяльність обмежує митця, робить його залежним від організаційної дисципліни: «[...] jako літератор, я ліпше зроблю, коли виступатиму зовсім незалежно, хоч нехай і одиноко» (12, 64).

Багато важить те, який зміст вкладати в слово «політика». В статті «Державний лад» Леся Українка популярно пояснює юним читачам, що «політика — то слово грецьке і значить воно горожанство», бо саме в містах, у городах складалися закони. Отже, «заведений по закону лад межі людсьми через те звуть горожанським ладом або політичним строем[...]» (8, 216).

Леся Українка розуміє під політичною діяльністю, під політичною боротьбою легальне утвердження тієї системи законів, які б забезпечували права громадян, а це можливо лише в незалежній державі, у вільній державі: «Найвільнішою державою можна назвати таку, де люди мають всі людські і громадські права, які тільки встановлені на світі» (8, 222), — узагальнює поетеса.

Леся Українка як літератор і національний патріот вважала за свій національний обов'язок боротися проти політичної неволи свого народу. Що означало для неї поняття «політична неволя»? «Усе оте вкупі — неволю слова, науки, віри, зібрань і спілок і особисту неволю — освічені люди звать політичною неволею (громадською, державною неволею)» (8, 214), — пояснює Леся Українка на прикладі Англії часів Джона Мільтона.

Головна політика для Лесі Українки — це визволення невольної України, а форми і засоби боротьби за волю рідного краю вона обирає сама, виходячи передусім із своїх здібностей, духовних і фізичних можливостей. Свій національний обов'язок поетеса вбачає в тому, щоб найефективніше використати свою «єдиную зброю» — слово. Ніякий інший обов'язок, навіть такий священний, як збереження архіву свого духовного наставника і старшого друга Михайла Драгоманова, не змусить її принести в жертву своє, ще не народжене, але вже жевріюче в душі слово, свою духовну племениючу силу: «у мене рука не здіймається на таке самовбивство, я ще не маю сеї одваги, я ще не нажилась душею, я ще навіть як слід не спробувала своєї сили[...]» (12, 65).

Поетична муза, стимульована національним обов'язком, не дозволить їй, навіть якби й захотіла, «занедбати, придушити», «скинутись» отієї невтолимої праги жити душею, принести свою творчість у жертву якоїсь, хай і вкрай важливої суспільної справи. Леся Українка знає, що в неї є божий дар, що її захоплює таємнича млюсть-пережиття високої миті натхнення, що магія творчого горіння опановує свідомість обранців, до числа яких належить і вона, тому добровільно, з власної спонуки полишити літературну працю — означає вчинити самовбивство або «стати глухонімою». У творчості — сенс і головний обов'язок її життя, бо ідейно-смысловим «двигуном» такого «вигорання» душі, жертвовності Духа є спогад «про абсолютно невольну Україну». Тому, пише вона до М. Павлика, «я не можу, не сила моя скинутися того, чого досі не скинулася при гірших умовах. Тоді треба скинутись мені і моєї поезії, моїх найширших слів, бо вимовляти і ставити їх на папері, скинувшись того діла, на яке вони кличуть інших, мені буде сором» (12, 65).

Її поезія — це ті найширші слова, які кличуть інших на святе діло. Це діло вона називає «спогадом про абсолютно невольну Україну». Очевидно, це і є політична боротьба, боротьба за національну, демократичну, політичну волю України, в яку вона добровільно вступила із «єдиною зброєю» — словом, бо на іншу форму боротьби через брак фізичного здоров'я поетеса не може претендувати. «Коли моє здоров'я, мій невеликий хист, мій замало розвинений інтелект, моя життям пригнічена енергія не дали мені стати тим, чим повинна б я бути і чим, може, ніколи

не стану, то се моє нещастя, але не моє бажання, і миритись з тим я не хочу, ні, я ще хочу боротись» (12, 64—65).

Згадаймо її статтю «Не так ті вороги, як добрії люди» 1897 року — як відповідь на статтю Івана Франка «З кінцем року», в якій письменник гостро критикував стан визвольного руху в Україні, зокрема вказував на недостатню пропаганду серед українського селянства і захоплення українських революційних народників російським революційним рухом.

Леся Українка визнає, що в Україні надто мало було раніше і є зараз людей з виразною національною свідомістю і з національними ідеалами, що досвід пропаганди визвольних ідей серед селянства через «брак елементарних прав слова і людини» змушує «признати, що інтелігенція, перше ніж послужити як належить своєму народові, мусить вибороти собі можливість вільного доступу до свого народу» (8, 21). Тому головним завданням в Україні вона вважає формування національної еліти, національної інтелігенції, яка й зробила б Україну «країною свідомою і готовою виповнити ті завдання, які їй поставить політична воля» (8, 22). «Коли в Галичині головніший ґрунт для радикальної роботи — селяни, то у нас, на Україні, перш усього треба здобути собі інтелігенцію, вернути нації її „мозок”, — аби не було так, що є над чим робити, та нема кому, — а потім вкупі з сусідами здобути ті права, які Галичині давно вже “здобути чужими руками” (8, 22). Тому для Лесі Українки важливо не лише заявити про свою громадянську позицію в умовах національної неволі, але й спонукати інших зробити цей моральний вибір. Ворог-завойовник різними способами схиляє упокорених до національної зради, витворює зваблivi пастки для пристосування — не жаліє ні грошей, ні слави, аби лишень принадити еліту нації на свій бік. Особливо коли цим переманюванням в імперську культуру, в стан переможців займаються такі освічені знавці історії, культури і мистецтва, як Меценат («Оргія»). Він знає, що антична культура породила римську культуру, що саме греки дали світові неперевершені мистецькі шедеври, тому його мета — долучити грецьку культуру до римської, а нових грецьких митців заохотити до творчої праці задля поповнення культури імперського Риму. Меценат пояснює прокуратору і префекту, які зневажливо, з погордою ставляться до грецької поезії, історії, мови («В їх навіть мови не було ніколи!»), як необхідно творити славу Риму талановитими греками:

привчати ласкою, дарами навіть,
всіх видатних чужинців Рим любити.
Хто любить, той уподобитись може
до любого і тілом, і душею.

Його мета — поєднати греків і римлян так, щоб вони злили-ся в єдину культурну і духовну спільність. Для цього необхідно

передусім упокорити грецьких митців, національну еліту — нагороди, визнання, слава є ефективними засобами завоювання підневільного народу.

Ідейно-смысловий акцент цієї проблеми національної зради Леся Українка робить на позиції Антея, який бачить, як його рідний Корінф втрачає свою історію, мову, звичаї, а він — свого учня Хілона, свого друга, скульптора Федона і нарешті дружину Нерісу. Марно Антей намагається під час оргії в домі Мецената розбудити приспаний дух греків, розпалити «оспалу кров» своїм натхненним співом, — «святим безумством» творчого екстазу. Його співвітчизники вже в хорі панегіристів славлять Мецената — це вже раби, в яких почуття національної гідності німотно зачалися від страху та принизливого догідництва, а дружина Неріса на його очах стає на коліна перед Меценатом і дозволяє йому цілувати її в уста. Національна честь і гідність Антея принижена. І передусім він зганьблений своїми, греками, рідною дружиною. Цього Антей пережити не може.

Лесі Українці гостро боліло оте принизливе плазування багатьох її земляків перед посланцями імперського центру, їхня боязнь говорити правду і своєму народові, і колонізаторові, протестувати проти знищення культури, мови, звичаїв рідного народу. Вона не мала вже жодних ілюзій відносно того, що можна якимись компромісами уберегтися від асиміляції та русифікації, від національної духовної нівеляції, що її послідовно здійснювала імперська Москва. Саме з цією метою Леся Українка пише в 1910 році драматичну поему «Бояриня» на сюжет із української історії.

У драмі «Бояриня», опублікованій вже після смерті Лесі Українки, постає надзвичайно гостра і на початок ХХ століття, і на наш час проблема переходу людини зі свідомим національним почуттям в іншу культуру. Це передусім проблема збереження національної ідентичності, втрата якої неминуче призводить до моральної катастрофи і національної зради.

Своє перебування на царській службі в Москві Степан розглядає як можливість допомогти розореній після Переяславської ради Україні. Він, як і його батько, воліє на чужині служити рідній вірі, схилити царську ласку до пригноблених братів. Та швидко і сам Степан, а особливо його дружина Оксана пересвідчується, що не така вже й однакова в Москві віра, і мова не так легко сприймається, як думалось спочатку, а головне, обурюють і жахають деспотичні звичаї, принизливі для вільної української людини, ставлення до жінки як до рабині.

Не судилося Степанові схилити царську милість до України — московські воеводи, виконуючи волю царя, намагаються повністю впокорити Україну. Його спроби пристосуватися до чужих звичаїв в умовах повсякчасного приниження людської і національної гідності тільки посилюють трагізм становища Ок-

сани. Туга за рідним краєм так її фізично і морально виснажує, що вона втрачає будь-який смисл життя.

Леся Українка чи не в кожній своїй драмі проводить ідейним лейтмотивом кардинально важливу думку: без внутрішньої свободи не досягти свободи політичної, національної, а внутрішня свобода не сумісна з будь-якими формами компромісу, приватною вигодою, готовністю брати з рук завойовника-колонізатора «дари й ласки».

«Герой користі не шукає зроду», — говорить її Кассандра. Рідний брат пророчиці Гелен користується у троянців визнанням, повагою і любов'ю, бо він, вправний оратор, говорить людям те, що вони хочуть почути. Кассандра ж вважає, що треба говорити тільки правду, якою б гіркою, неприємною вона не була.

Наділена богами провидчим даром, Кассандра змушена говорити про те, що загрожує її народові, хоча чимось допомогти вона не може. Боги покарали пророчицю тим, що її перестороги-передбачення залишаються непочутими — ніхто й ніколи їй не повірить.

Безперечно, ця трагічна доля національного пророка проєктується на долю українського митця, на долю самої Лесі Українки, яка не випадково писала в листі до Ольги Кобилянської від 27 березня 1903 року: «[...]ся трагічна пророчиця, з своєю ніким не признаною правдою, з своїм даремним пророчим талантом, власне такий неспокійний і пристрасний тип: вона тямить лихо і пророкує його, і ніхто їй не вірить, бо хоч вона каже правду, але не так, як треба людям; вона знає, що так їй ніхто не повірить, але інакше казати не вміє; вона знає, що слів її ніхто не прийме, але не може мовчати, бо душа її і слово не дається під ярмо. [...] І пророчий дух не дар для неї, а кара. Її ніхто не каменує, але вона гірше мучиться, ніж мученики віри і науки. Така моя Кассандра» (12, 55).

Боротьба за політично вільну Україну, яка є «абсолютно не-вільною», мислилася Лесею Українкою як боротьба за національне самоусвідомлення людини, її духовне просвітлення та визначення своєї ролі в цій боротьбі. Сама ж поетеса була покарана долею ще й потребою важкого фізичного виживання заради продовження своєї місії національного пророка.

Вона повсякчасно переборює знесиленість тіла, підвищення температури, часті переїзди, різного роду перетрактації з видавцями, недомовки лікарів і часто не може вияснити: всякі «пасажі» із здоров'ям зумовлені фізичними недугами чи несподіваними приступами «творчого божевілля»? Вона переконана, що саме праця над «Камінним господарем», а не хвороба нирок, спричинила підвищення температури та нову серію «симптомів». Саме приступ «творчого божевілля» стимулював і появу нової драматичної поеми, й підвищену температуру тіла: «Просто хоч накладай на себе якийсь піст — „запрещение вина і еляя“, себто чорнила й паперу».

Леся Українка пишається тим, що і в нашій літературі є «Дон Жуан» «власний, не перекладений, оригінальний тим, що його написала жінка», бо це тема надзвичайно складна, є в ній «щось диявольське, містичне, недарма вона от уже хутко 300 літ мучить собою людей», об цю тему, мов об гранітну скалу, розбивалися «найширші натхнення і найглибші думки...» Ідею драми «Камінний господар» Леся Українка визначає так: «перемога камінного, консервативного принципу, втіленого в Командорі, над роздвоєною душею гордої, егоїстичної жінки донни Анни, а через неї і над Дон Жуаном, „лицарем волі”» (12, 396).

Судячи з цього визначення ідеї драми, слід наголосити, що поетеса не захоплюється революційним радикализмом, таким собі анархічним пориванням до волі, не сприймає душевного роздвоєння, надмірної гордині — всього того, що неминуче призводить до революційного авантюризму і моральної всюдозволеності. Можливо, в неї прокидається передчуття тієї вакханалії юрби, люмпенського революціонізму, який незабаром охопить Росію і на хвилі аморальності та класової агресивності увірветься в спокійне русло еволюційного розвитку та потопить у крові благородство, духовний аристократизм і християнські моральні цінності. Леся Українка вважає, що хай краще утверджується консервативний принцип, уособлений в Командорі, хай спочатку визволиться душа з «єгипетського» полону, а вже тоді духовно вільна людина забезпечить волю слова, віри, науки, політичну волю взагалі. Спочатку треба зробити Україну свідомою, а для цього слід виховати, підготувати національно свідому інтелігенцію, повернути нації її «мозок», а вже на цьому духовно-світоглядному фундаменті творити новий храм державності — національний, демократичний, соборний.

Саме духовне звільнення індивіда і нації — головна запорука соціальної гармонізації суспільства на засадах політичного правого партнерства. Небезпечно підкоряти суспільну свідомість служінню класовій чи інтернаціональній ідеї — обов'язково формуватиметься нова рабська психологія, неминуче хтось — цар, деспот, вождь — буде вимагати рабського служіння ідеї, уособленої в його постаті.

Першопочатки цієї дилеми — в ідеологізації первісного християнства з його вивищенням «Сина людського» до іпостасі «царя Іудейського».

Марення первісного християнина, «що всі стануть колись слугами Христа, — чи се ж не все одно, що рабами? Чи ж не проти сього повстає мій раб-прометеїст?» — запитує Леся Українка. І відповідає: «Він зовсім слушно думає, що поки будуть пани і раби (на землі чи на небі, все одно), доти будуть і посередники межі ними, дозорці, економи і т. п. Що ж ідеальнішого мій йому виставити пересічний християнин найперших навіть часів, як не “єдину отару з єдиним пастирем?”» (12, 156).

Леся Українка пророко передбачила розвиток, точніше, перспективу тимчасового розв'язання революційним свавільством отієї вічної проблеми «раб і деспот», яке завершується новою формою взаємозалежності: раб потребує пана, бо він, духовно темний, жадає служити комусь одному, хто уособлює ідеалізацію гармонійних взаємин між рабом і деспотом в ідеологічній міфологемі «єдина отара з єдиним пастирем».

Там, у глибинах II віку християнської ери, вона «вчитала» «духовну тиранію усяких підпасків божих», і новим творцям «царства справедливості і свободи» «зоставалось тільки будувати далі на прекрасно заложеному підмурівку духовної темниці» (12, 156).

Мабуть, ми ніколи не дізнаємося, які думки і почуття викликали у поетеси криваві дні революції 1905 року, але цей вибух затаєної енергії рабського люду насторожив Леся Українку. В листі до Ольги Кобилянської в березні 1906 року вона висловить пережиту тривогу, страх і сподівання: «Се такий був тяжкий і грізний, і величний рік, стільки було в ньому страшних контрастів „вершин і низин“, буйних надій і трагічних розчарувань, великих перемог і незагойних ран... Та й особисто для мене сей рік (починаючи з минулої зими) теж був таким, він зміряв силу духу мого, я знаю тепер, що я можу і чого не можу, та хоч я тільки що плакала, але то собі „нерви“, а я таки знаю, що я ще сильна і що не люди поборють мене» (12, 157).

Важко уявити, як болісно давалися їй оті страшні контрасти «вершин і низин» у власному здоров'ї і в творчості. Як часто доводилося поетесі відхорувувати і «напади» температури, і нічні навали «творчого божевілля», які виснажували фізичні сили, хоча й окрилювали почуття настроєм гідного звершення виболеного, вистражданого і образно увиразненого бурхливою уявою. За рік до смерті Леся Українка в листі до А. Кримського відкривається своїм передчуттям близького повного виснаження думок і почуттів: «Ох, я й так починаю боятись за себе, щось дуже вже я розписалась остатнього часу! І все так якось шалено, з безсонням, з маніакальним станом душі, до вичерпання думки, до виснаження сили фізичної. Чи так же можна витримати довго, та ще й в моїх літах, з моїм здоров'ям?» (12, 397).

Таке «божевілля» мистецької пристрасті, яке безжално шматує свідомість і знесилює немічне тіло, довго витримати неможливо. А коли все це почалося? Хто знає... Так судилося. Із Божої волі. З ласки «великої сліпої» — Долі. І Леся Українка пішла «за давнішою богинею, літературою» (12, 124), щоб узяти «одваги меч двосічний» і цим «благословенним словом, що гартує» дух, будити заснулий розум.

*Микола ЖУЛИНСЬКИЙ,
академік НАН України*

ДАВНЯ КАЗКА

ПОЕМА

Може б, хто послухав казки?
Ось послухайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Та чого там, люди добрі,
За новинками впадати?
Може, часом не завадить
І давніше пригадати.

Хто нам може розповісти
Щось таке цілком нове,
Щоб ніхто з нас не відмовив:
«Ет, вже ми чували сее!»

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

I

Десь, колись, в якійсь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люде;

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів,
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла уroda гожа,
Хоч не був він теж поганий, —
От собі — людина Божа!

Той співець — та що робити! —
Видно, правди не сховати,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосою луною...

І не був поет самотнім, —
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тее слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тее
Ділом скрізь давали раду.

Що могли, то те й давали,
Він зо всього був догодний,
Досить з нього, що не був він
Ні голодний, ні холодний.

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,
Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав — не знаю!

Тільки чує — гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Тупотять прудкії коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долинку вибігає.

Як на те ж лежав поет наш
На самісінській стежині.
«Гей! — кричить він, — обережно!
Віку збавите людині!»

Ще, на щастя, не за звіром
Гналася юрба, — спинилась,
А то б, може, на поета
Не конечне подивилась.

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий боже!
«Бачте, — крикнув, — що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, — поет відмовив, —
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо, як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще также полювання, —
Мовить лицар з гучним сміхом. —
Слухай, ти, втікай лиш краще,
Бо пізнаєшся ти з лихом!»

«Ей, я лиха не боюся,
З ним ночую, з ним і днюю,
Ти втікай, бо я, мосьпане,
На таких, як ти, полюю!

В мене рими-соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий! —
Мовить лицар, — ще ні разу
Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу,

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці! геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

«От спасибі за послугу! —
Мовить наш поет, — несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Он в траві лежать, візьміте».

«Він, напевне, божевільний, —
Крикнув лицар. — Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість —
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небоже,
Хай-но їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю».

«Не на тебе ждять я буду, —
Так поет відповідає, —
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає».

Лицар вже на те нічого
Не відмовив, геть подався;
Знову юрба загукала,
І луною гай озвався.

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б же вполювали
Хоч на сміх яку звірину!

А як сонечко вже стало
На вечірньому упрузі,
Стихли сурми, гомін, крики,
Тихо стало скрізь у лузі.

Гурт мисливський зголоднілий
Весь підбився, утомився,
Дехто ще zostавсь у гаю,
Дехто вже й з дороги збився.

Геть одбившися від гурту,
Їде лицар в самотині.
Зирк! — поет лежить, як перше,
На самісінькій стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! —
Мовив лицар і лапнувся
По кишнях, — ой, небоже,
Вдома гроші я забувся!»

Усміхнувсь поет на тее:
«Не турбуйсь за мене, пане,
Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від гніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордощі багатий.

«Годі жартів! — крикнув згорда. —
Бо задам тобі я гарту!»
А поет йому: «Та й сам я
Не люблю з панами жарту...

Бачиш ти — оця діброва,
Поле, небо, синє море —
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний».
Тут покликнув лицар: «Боже!
Чоловік сей божевільний!»

«Може быть, — поет відмовив, —
Певне, всі ми в Божій волі.
Та я справді маю щастя,
І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
Вільні думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

Все, чого душа запрагне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я вільний і ніколи
Не зламав чужої волі».

Засміявсь на теє лицар:
«Давню байку правиш, друже!
Я ж тобі скажу на теє:
Ти щасливий та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство
І непевнії країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини...»

Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,
Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.

Надійшла сільська молодь,
Що з роботи поверталась,
І побачила поета,
З ним приязно привіталась.

Тут поет взяв мандоліну,
І на відповідь гуртові
Він заграв і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
Зачаровані стояли,
А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

II

Літнім вечором пізенько
Сам поет сидів в хатині,
Так од ранку цілу днину
Він просидів в самотині.

Тож сидів поет в віконці,
Слухав співів, що лунали
Скрізь по полю і до нього
У хатину долітали.

Співи стихли, потім хутко
Налетіла літня нічка;
Дерева шуміли з вітром,
Гомоніла бистра річка.

І поет в своїй хатині
Прислухавсь до того шуму,
Погляд в темряву втопивши,
Він таємну думав думу.

Тільки чує — хтось під'їхав
На коні до його хати
І спинився, потім зброя
Почала чиясь бряжчати.

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів: «Хто там? —
Невідомого питає. —

Якщо злодій, то запевне
Помиливсь ти, любий друже!»
«Ні, се я, — озвався голос, —
Маю справу, пильну дуже...»

«Хто ж се «я»?» — поет питає.
«Я, Бертольдо, лицар з гаю».
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже».
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать
Владаря Бертольда стала.

«Добрий вечір!» — «Добрий вечір».
Став тут лицар і — ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?» —
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався...»

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі пораджу?
А проте доказуй далі,
Може, чим тебе розважу».

«Закохався я і гину, —
Каже лицар, — вдень і вночі
Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочі».

«Що ж? — поет на те говорить. —
То за ручку та й до шлюбу!»
«Ох! — зітхає лицар. — Візьме
Інший хтось дівчину люблю!

Під балкон моєї донни
Кожен вечір я приходжу,
І в журбі тяжкій, в зітханнях
Цілу нічку я проводжу.

На мою журбу й зітхання
Я відповіді не маю,
Чим я маю привернути
Серце милої, — не знаю!

Може б, краще їй припали
До сподоби серенади?..»
Тут поет на те: «Запевне,
Треба пташечці принади!»

«Голос маю, — каже лицар, —
Та не тямлю віршування...»
«Певна річ, — поет говорить, —
То не легке полювання,

А то б досі вже на лаври
Хто б схотів, то й був багатий,
Ні, — химерний, норовистий
Кінь поезії крилатий!»

«Правду кажеш, — мовив лицар, —
Але ж я тебе благаю,
Щоб поміг мені в сій справі.
Пам'ятаю, як у гаю

Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду, —
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені пораду!

За пораду все, що хочеш,
Дам тобі я в надгороду». —
«Ну, на се, — поет відмовив, —
Не надіюся я зроду.

Можу я знайти й без плати
Для приятеля пораду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду.

Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати». —
«Їй наймення Ізідора,
А вродлива!.. не сказати!..»

Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандоліну,

Показав слова Бертольду,
Мандолину дав у руки
Та написанії вірші
І промовив для науки:

«Ти, співаючи, на струнах
Маєш так перебирати:
Ut-fa-lá-sol, fa-mi-ré-sol...
Далі можеш сам добрати.»

«От спасибі!» — крикнув лицар.
Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі.
На коня! і геть погнався.

І погнався лицар хутко
Через доли, через гори,
І спинився під віконцем
У своєї Ізідори.

Хутко в неї під віконцем
Мандоліна залунала,
Із потоку гуків чулих
Серенада виринала:

«Гордо, пишно, променисто
Золотії світять зорі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі!

Найчистіші діаманти
Сяють ясні та прозорі,
Та не може дорівнятись
Ні один з них Ізідорі!

Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі».

Отже, ледве серенада
Залунала у просторі,
Вийшла з хати Ізідора
Подивитися на зорі.

А як стихли під балконом
Любі гуки мандоліни,
До Бертольда полетіла
Квітка з рожі від дівчини.

В ту ж хвилину Ізідора
Зникла хутко, наче мрія,
Та залилася в Бертольда
Квітка з рожі і — надія!

III

Боже, Боже! що то може
Наробити серенада!..
Зникла в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада.

Усміх донни Ізідори
Був дедалі все ясніше,
І щораз вона ставала
До Бертольда прихильніше.

Далі перстень Ізідорин
На руці у нього сяє,
Нареченою своєю
Він кохану називає.

Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.

Всіх приймали, всіх вітали.
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити.

Звісно, клопоту багато
Завжди пану молодому, —
Хто ж би міг ще пам'ятати
Про якогось там сірому?

Час летів, немов на крилах,
І мов сон, життя минало.
Та незчувсь Бертольд, як лихо
Несподівано настало.

Забажалось королеві
Звоювать чужеє царство,
Розіслав він скрізь герольдів
На війну скликать лицарство.

І якраз серед бенкету
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.

Прощавай, дружина люба,
Всі розкоші, всі вигоди!
Все те треба проміняти
На далекії походи.

Залишить Бертольдо мусив
Молодую Ізідору,
У неділю вранці-рано
Вже він вирушив із двору.

Подалося геть за море
Все одважнеє лицарство;
Там за морем десь лежало
Бусурменське господарство.

І пішло одважне військо
Через нетрі та пустині;
Не один вояк смутився
По своїй рідній країні.

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.

Не журись, не марно пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;
Рідний край ширіш любити
Научає нас розлука».

Так вони співали, йдучи
Через дикі пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині.

Попереду всього війська
Три старші виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.

Їдуть, їдуть, врешті бачать —
Три дороги розійшлися,
Розлучились три найстарші,
Кожний різно подалися...

Карлос вибрав шлях направо,
Гвідо вибрав шлях наліво,
А Бертольд подався просто.
«Дай же, Боже, нам!» — «Щасливо!»

І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало,
Довелося звоювати
Городів чужих чимало.

От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком,
Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком.

Чи то врешті у Бертольда
Притомилося лицарство,
Чи то владар бусурменський
Міцно так тримавсь за царство, —

Тільки твердо так трималось
Місто гордее, уперте,
Раз одбилось, потім вдруге,
Потім втретє, ще й вчетверте.

Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люде,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде, що то буде?!

Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога,
Серед війська почалися
Нарікання і тривога.

Присягнули до Бертольда
Вояки й гукають грізно:
«Гей, виводь ти нас ізвідси!
Геть веди, поки не пізно!

Нащо ти сюди на згубу
Підманив нас за собою?
Чи ти хочеш, щоб усі ми
Наложили головою?

Осоружне нам се місто!
Хай їй цур, такій облозі!
Хай їй цур, самій тій славі!
Хай їй цур, тій перемозі!..»

Хтів Бертольд розумним словом
Люте військо вгамувати,
Та воно дедалі гірше
Почало репетувати.

Далі кинулись до зброї...
Бог зна, чим би то скінчилось...
Але тут хтось крикнув: «Стійте!»
Військо раптом зупинилось.

Вийшли тут наперед війська
Військові співці славутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні.

З них один промовив: «Браття!
Часу маєте доволі,
Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій волі.

Ми б хотіли тут в сій справі
Скілька слів до вас сказати,
Та співцям співати личить,
Отже, ми почнем співати».

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі —
Від порога та до печі.

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...
Чули ви його розповідь:
«Я один, а їх аж триста!»

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернув живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.

Я гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знать готовий,
Се буде речення мудре:
«Утікай, поки здоровий!»

«Утікай, поки здоровий!» —
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю попускали.

Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою!
Краще смерть, ніж вічний сором!»

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято.

Місто взято, цар в полоні
Бусурменський. Перемога!
От тепер уже одкрита
Всім у рідний край дорога.

Тут на radoшах Бертольдо
Всіх співців казав зібрати
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Ви, співці славутні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрятували,
Вам ми винні надгороду!»

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане,
Той, хто сих пісень навчив нас,
Надгороду хай дістане».

«Де ж він, де? — гукнув Бертольдо. —
Що ж він криється між вами?» —
«Він не тут, — співці говорять, —
На війні не був він з нами.

Він зостався, щоб піснями
Звеселять рідну країну,
Там він має розважати
Не одну сумну родину».

«Знаю я сього поета
І його величну душу,
І тепер йому по-царськи
Я подякувати мушу.

Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому!..»

IV

Кажуть, весь поміст у пеклі
З добрих замірів зложився!
Для пекельного помосту
І Бертольдо потрудився...

Вже давно Бертольд вернувся
Із далекої чужини,
Знов зажив життям веселим
Біля милої дружини.

Знов у нього в пишнім замку
Почалося вічне свято, —
О, тепер було у нього
Срібла, золота багато!

Окрім того, що набрав він
На війні всього без ліку,
Ще король йому в подяку
Надгороду дав велику.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,
Люд увесь в тім краю мусив
Узнавать його за пана.

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний,
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було недовго,
Він дедалі в смак ввіходив
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив.

Що ж, напитки та наїдки,
Та убрання прехороші,
Та забави, та турніри,
А на все ж то треба грошей!

Та й по всіх далеких війнах
Граф привчився до грабунку,
А тепер в своїй країні
Він шукав у тім рятунку.

Почалися нескінченні
Мита, панщина, податки,
Граф поставив по дорогах
Скрізь застави та рогатки.

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, —
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку, —
У ярмі стогнали люде,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилею сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті,
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджають,
Та ніщо не помагає,
Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає.

«Ну, — гукнув Бертольд, — то байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує десь близенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров полетиться,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що? — кричить Бертольдо. —
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

Коли се з-за мурів замку
Обіззався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!

Не турбуйся ти даремне,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана...»

Мов крізь землю провалився
Той співець, утік од лиха.
А Бертольд сидів і думав,
Далі так промовив стиха:

«Маєм свого отамана!» —
Ось де корінь цілій справі!
Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне я тепер бажаю
Дать йому за них заплату,
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знаднее,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сее:

«Ви скажіте своєму пану,
Що заплати не бажаю,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.

Хай він сам те пригадає,
Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів,
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!»

З тим вернулись вірні слуги
До Бертольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли...»

Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовитую відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»

Знову слуги подалися
До убогої хатини
І, підходячи, почули
Тихий бренькіт мандоліни.

У вікно зирнули слуги,
Бачать: зібрана громада,
Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!

Утомивсь поет від праці,
Третій день лежить в недузі,
Слухачі навколо нього
Посхиляли чола в тузі.

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям, —
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулись хутко з хати,
І поет один зостався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався.

Всі Бертольдові погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:

«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний, —
Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.

З словом зіллються в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.

І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на світі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та зостався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маетки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки графські
Тюрми міцнії будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве —
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

1893, 12/XI

ЛІСОВА ПІСНЯ

ДРАМА-ФЕСРІЯ В 3-х ДІЯХ

СПИС ДІЯЧІВ «ЛІСОВОЇ ПІСНІ»

ПРОЛОГ

«Той, що греблі рве». Русалка.
Потерчата (двоє). Водяник.

ДІЯ I

Дядько Лев. Перелесник.
Лукаш. Пропасниця
Русалка. (без мови).
Лісовик. Потерчата.
Мавка. Куць.

ДІЯ II

Мати Лукашева. Килина.
Лукаш. Русалка.
Дядько Лев. «Той, що в скалі
Мавка. сидить».
Русалка Польова. Перелесник.

ДІЯ III

Мавка. Хлопчик.
Лісовик. Лукаш.
Куць. Діти Кишині
Злидні. (без мови).
Мати Лукашева. Доля.
Килина. Перелесник.

ПРОЛОГ

Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом. Галява скраю переходить в куп'я та очерети, а в одному місці в яро-зелену драговину — то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини лісу, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хащах. Саме озеро — тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині.

Містина вся дика, таємнича, але не понура, — повна ніжної, задумливої поліської краси.

Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Дерева ще безлисті, але вкриті бростю, що отот має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розривається, одкриваючи блідо-блакитну воду. В лісі щось загомонило, струмок зашумував, забринів, і вкупі з його водами з лісу вибіг «Той, що греблі рве» — молодий, дуже білявий, синьоокий, з буйними і разом плавкими рухами; одежа на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими злотистими іскрами. Кинувшиися з потока в озеро, він починає кружляти по плесі, хвилюючи його сонну воду; туман розбігається, вода синішає.

«Той, що греблі рве»

З гір на долину
біжу, стрибаю, рину!
Місточки збиваю,
всі гребельки зриваю,
всі гатки, всі запруди,
що загатили люди, —
бо весняна вода,
як воля молода!

(Хвилює воду ще більше, поринає і виринає, мов шукаючи щось у воді.)

Потерчата

(двоє маленьких, бліденьких діток у біленьких сорочечках виринають з-поміж латаття)

Перше

Чого ти тут блудиш?

Друге

Чого зо сну нас будиш?

Перше

Нас матуся положила
і м'якенько постелила,
бо на ріння, на каміння
настелила баговиння
і лататтям покривала,
і тихенько заспівала:
«Люлі-люлі-люлята,
засніть, мої малята!»

Друге

Чого ж ти тут шугаєш?

Перше

Кого ти тут шукаєш?

«Той, що греблі рве»

Тую Русалку,
що покохав я змалку,
бо водяній царівні
нема на світі рівні!

Збігав я гори,
долини, яри, ізвори, —
милішої коханки
нема від озерянки.
Зіб'ю всю вашу воду,
таки знайду ту вроду!

(Бурно мутить воду.)

Потерчата

Ой леле! Не нуртуй!
Хатинки не руйнуй!
Печера в нас маленька,
що збудувала ненька.
Убога наша хатка,
бо в нас немає татка...

(Чіпляються йому за руки, благаючи.)

Ми спустимось на дно,
де темно, холодно,
на дні лежить рибалка,
над ним сидить Русалка...

«Той, що греблі рве»

Нехай його покине!
Нехай до мене зрине!

Потерчата поринають в озеро.

Виплинь же, мила!!

Русалка впливає і знадливо всміхається, радісно складаючи доло-
ні. На ній два вінки — один більший, зелений, другий маленький,
як коронка, перловий, з-під нього спадає серпанок.

Русалка

Се ти, мій чарівниченьку?!

«Той, що греблі рве»

(грізно)

Що ти робила?

Русалка

*(кидається немов до нього, але пропливає далі,
минаючи його)*

Я марила всю ніченьку
про тебе, мій паниченьку!
Ронила сльози дрібнії,
збирала в кінви срібнії,
без любої розмовоньки
сповнила вщерть коновоньки...

*(Сплескує руками, розкриває обійми, знов кидається
до нього і знов минає.)*

Ось кинь на дно червінця,
поллються через вінця!

(Дзвінко сміється.)

«Той, що греблі рве»

(з'їдливо)

То се й у вас в болоті
кохаються у злоті?

Русалка наближається до нього, він круто відвертається від неї,
виром закрутивши воду.

Найкраще для Русалки
сидіти край рибалки,
глядіти неборака
від сома та від рака,
щоб не відгризли чуба.
Ото розмова любя!

Русалка

(підпливає близьенько, хапає за руки, заглядає в вічі)

Вже й розгнівився?

(Лукаво.)

А я щось знаю, любчику,
хороший душогубчику!

(Тихо сміється, він бентежиться.)

Де ти барився?
Ти водяну царівну
зміняв на мельниківну!
Зимові — довгі ночі,
а в дівки гарні очі, —
недарма паничі
їй носять дукачі!

(Свариться пальцем на нього і дрібно сміється.)

Добре я бачу
твою ледачу вдачу,
та я тобі пробачу,
бо я ж тебе люблю!

(З жартівливим пафосом.)

На цілу довгу мить тобі я буду вірна,
хвилину буду я ласкава і покірна,
а зраду потоплю!

Вода ж не держить сліду
від рана до обіду,
так, як твоя люб'а
або моя журба!

«Той, що греблі рве»

(поривчасто простягає їй обидві руки)

Ну, мир-миром!
Поплинем понад виром!

Русалка

(береться з ним за руки і прудко кружляє)

На виру-вирочку,
на жовтому пісочку,
в перловому віночку
зав'юся у таночку!
Ух! Ух!

Ухкають, бризкають, плещуть. Вода б'ється в береги, аж осока шумить, і пташки зграями зриваються з очеретів.

Водяник

(Виринає посеред озера. Він древній, сивий дід, довге волосся і довга біла борода всуміш з баговинням звисають аж по пояс. Шати на ньому — барви мулу, на голові корона із скойок. Голос глухий, але дужий.)

Хто тут бентежить наші тихі води?

Русалка з своєю парою спинаються і кидаються врозтіч.

Стидайся, дочко! Водяній царівні
танки заводити з чужинцем?! Сором!

Русалка

Він, батьку, не чужий. Ти не пізнав?
Се ж «Той, що греблі рве»!

Водяник

Та знаю, знаю!

Нерідний він, хоч водяного роду.
Зрадлива і лукава в нього вдача.
Навесні він нуртує, грає, рве,
зриває з озера вінок розкішний,
що цілий рік викохують русалки,
лякає птицю мудру, сторожку,
вербі-вдовиці корінь підриває
і бідним сиротяткам-потерчатам
каганчики водою заливає,
псує мої рівенькі береги
і старощам моїм спокій руйнує.
А влітку де він? Де тоді гасає,
коли жадібне сонце воду п'є
із келиха мого, мов гриф неситий,
коли від спраги никне очерет,
зоставши на березі сухому,
коли, вмираючи, лілеї клонять
до теплої води голівки в'ялі?
Де він тоді?

Під час сеї мови «Той, що греблі рве» нишком киває Русалці, ваблячи її втекти з ним по лісовому струмку.

«Той, що греблі рве»

(з укритою насмішкою)

Тоді я в морі, діду.

Мене на поміч кличе Океан,

щоб не спило і в нього чашу сонце.
Як цар морський покличе — треба слухать.
На те є служба, — сам здоровий знаєш.

Водяник

Еге ж, тоді ти в морі... А мені,
якби не помагав мій друг одвічний,
мій ширий приятель осінній дощик,
прийшлося би згинуть з парою!

«Той, що греблі рве» незаметно ховається в воду.

Русалка

Татусю!

не може пара згинути, бо з пари
знов зробиться вода.

Водяник

Яка ти мудра!

Іди на дно! Доволі тут базікать!

Русалка

Та зараз, тату! Вже ж його немає.
Я розчешу поплутаний сікняг.

(Виймає з-за пояса гребінку з мушлі, чеше прибережне зілля.)

Водяник

Ну, розчеси, я сам люблю порядок.
Чеши, чеши. Я тута підожду,
поки скінчиш роботу. Ти поправ
латаття, щоб рівненько розстелялось,
та килим з ряски позшивай гарненько,
що той порвав пройдисвіт.

Русалка

Добре, тату.

Водяник вигідно вкладається в очереті, очима слідкуючи роботу
Русалчину; очі йому поволі заплющуються.

«Той, що греблі рве»

(виринувши, стиха до Русалки)

Сховайся за вербою!

Русалка ховається, оглядаючись на Водяника.

Поплинемо з тобою
ген на розтоки,
під бистрії лотоки,
зірвемо греблю рівну,
утопим мельниківну!

*(Хпає Русалку за руку і швидко мчить з нею через озеро.
Недалеко від другого берега Русалка спиняється і скрикує.)*

Русалка

Ой, зачепилася за дуб торішній!

Водяник прокидається, кидається навперейми і перехоплює Русалку.

Водяник

То се ти так?! Ти, клятий баламуте,
ще знатимеш, як зводити русалок!
Поскаржуся я матері твоїй,
Метелиці Гірській, то начувайся!

«Той, що греблі рве»
(з реготом)

Поки що буде, я ще нагуляюсь!
Прощай, Русалонько, сповняй коновки!
(Кидається в лісовий струмок і зникає.)

Водяник

(до Русалки)

Іди на дно! Не смій мені зринати
три ночі місячні поверх води!

Русалка

(пручаючись)

З якого часу тут русалки стали
невільницями в озері? Я вільна!
Я вільна, як вода!

Водяник

В моїй обладі
вода повинна знати береги.
Іди на дно!

Русалка

Не хочу!

Водяник

А, не хочеш?

Віддай сюди вінець перловий!

Русалка

Ні!

то дарував мені морський царенко.

Водяник

Тобі вінця не прийдеться носити,
бо за непослух забере тебе
«Той, що в скалі сидить».

Русалка

(з жахом)

Ні, любий тату,

я буду слухатись!

Водяник

То йди на дно.

Русалка

(поволі опускаючися в воду)

Я йду, я йду... А бавитися можна
з рибалкою?

Водяник

Та вже ж, про мене, бався.

Русалка спустилася в воду по плечі і, жалібно всміхаючись, дивиться
вгору на батька.

Чудна ти, дочко! Я ж про тебе дбаю.
Таж він тебе занастив би тільки,
потяг би по колючому ложиську
струмочка лісового, біле тіло
понівечив та й кинув би самотню
десь на безвідді.

Русалка

Але ж він вродливий!

Водяник

Ти знов своєї?!

Русалка

Ні, ні, ні! Я йду!

(Поринає.)

Водяник

(поглядаючи вгору)

Уже весняне сонце припікає...

Ху, душно як! Прохолодитись треба.

(Поринає й собі.)

ДІЯ І

Та сама містина, тільки весна далі поступила; узлісся наче повите ніжним, зеленим серпанком, де-не-де вже й верховіття дерев поволочене зеленою барвою. Озеро стоїть повне, в зелених берегах, як у рутвянім вінку.

З лісу на прогалину виходять дядько Лев і небіж його Лукаш. Лев уже старий чоловік, поважний і дуже добрий з виду; попольському довге волосся білими хвилями спускається на плечі з-під сивої повстяної шапки-рогатки; убраний Лев у полотняну одежу і в ясно-сиву, майже білу свиту; на ногах постолі, в руках клонья (малий ятірець), коло пояса на ремінці ніжик, через плече виплетений з лика кошіль (торба) на широкому реміні. Лукаш — дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче; убраний так само в полотняну одежу, тільки з тоншого полотна; сорочка випущена, мережана біллю, з виложистим коміром, підперезана червоним поясом, коло коміра і на чохлах червоні застіжки; свити він не має; на голові бриль; на поясі ніжик і ківшик з лика на мотузку.

Дійшовши до берега озера, Лукаш зупинився.

Лев

Чого ж ти зупинився? Тут не можна
зайти по рибу. Мулко вельми, грузько.

Лукаш

Та я хотів собі сопілку втяти, —
хороший тута вельми очерет.

Лев

Та вже тих сопілок до лиха маєш!

Лукаш

Ну, скільки ж їх? — калинова, вербова
та липова, — ото й усі. А треба
ще й очеретяну собі зробити, —
та лепсько грає!

Лев

Та вже бався, бався,
на те Бог свято дав. А взавтра прийдем,
то будем хижку ставити. Вже час
до лісу бидло виганяти. Бачиш,
вже онде є трава помежи рястом.

Лукаш

Та як же будемо сидіти тут?
Таж люди кажуть — тут непевне місце...

Лев

То як для кого. Я, небоже, знаю,
як з чим і коло чого обійтися:
де хрест покласти, де осику вбити,
де просто тричі плюнути, та й годі.
Посієм коло хижки мак-відюк,
терлич посадимо коло порога,
та й не приступиться ніяка сила...
Ну, я піду, а ти собі як хочеш.

Розходяться. Лукаш іде до озера і зникає в очереті. Лев іде понад
берегом, і його не стає видно за вербами.

Русалка

(впливає на берег і кричить)

Дідусю! Лісовий! біда! рятуйте!

Лісовик

*(малий, бородатий дідок, меткий рухами, поважний обличчям;
у брунатному вбранні барви кори, у волохатій шапці з куниці)*

Чого тобі? Чого кричиш?

Русалка

Там хлопець
на дудки ріже очерет!

Лісовик

Овва!

Коби всії біди! Яка скупа.
Ось тут мають хижку будувати, —
я й то не бороню, аби не брали
сирого дерева.

Русалка

Ой леле! хижу?

То се тут люди будуть? Ой ті люди
з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу!
я не терплю солом'яного духу!
Я їх топлю, щоб вимити водою
той дух ненавидний. Залоскочу
тих натрутнів, як прийдуть!

Лісовик

Стій! — не квапся.

То ж дядько Лев сидітиме в тій хижі,
а він нам приятель. То він на жарт
осикою та терличем лякає.
Люблю старого. Таж якби не він,
давно б уже не стало сього дуба,
що стільки бачив наших рад і танців,
і лісових великих таємниць.
Вже німці міряли його, навколо
втрьох постававши, обсягли руками —
і ледве що стікло. Давали гроші,
таляри биті, людям дуже милі,
та дядько Лев закликався на життя,
що дуба він повік не дасть рубати.
Тоді ж і я на бороду закликався,
що дядько Лев і вся його рідня
повік безпечні будуть в сьому лісі.

Русалка

Овва! А батько мій їх всіх потопить!

Лісовик

Нехай не важиться! Бо завалю
все озеро гнилим торішнім листом!

Русалка

Ой лишечко, як страшно! Ха-ха-ха!

(Зникає в озері.)

Лісовик, щось воркочучи, закурює люльку, сівши на заваленому дереві. З очеретів чутно голос сопілки [мелодії № 1, 2, 3, 4], ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайорили сережки, потім береза листом залепетала. На озері розкрились лілеї білі і зазолотили квітки на лататті. Дика рожа проявляє ніжні пуп'янки.

З-за стовбура старої розщепленої верби, півусохлої, виходить М а в к а, в ясно-зеленій одежі з розпущеними чорними, з зеленим полиском, косами, розправляє руки і проводить долонею по очах.

Мавка

Ох, як я довго спала!

Лісовик

Довго, дочко!

Вже й сон-трава перецвітати стала.
От-от зозулька маслечко сколотить,
в червоні черевички убереться
і людям одмірятиме літа.
Вже з вирію поприлітали гості.
Он жовтими пушинками вже плавлють
на чистім плесі каченятка дикі.

Мавка

А хто мене збудив?

Лісовик

Либонь, весна.

Мавка

Весна ще так ніколи не співала,
як тепер. Чи то мені так снилось?

Лукаш знов грає [мелодія № 5].

Ні... стій... Ба! чуєш?.. То весна співає?

Лукаш грає мелодію № 5, тільки ближче.

Лісовик

Та ні, то хлопець на сопілці грає.

Мавка

Який? Невже се «Той, що греблі рве»?
От я не сподівалася від нього!

Лісовик

Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж,
Лукаш на ймення.

Мавка

Я його не знаю.

Лісовик

Бо він уперше тут. Він здалека,
не з сих лісів, а з тих борів соснових,
де наша баба любить зимувати;
осиротів він з матір'ю-вдовою,
то дядько Лев прийняв обох до себе...

Мавка

Хотіла б я побачити його.

Лісовик

Та нащо він тобі?

Мавка

Він, певне, гарний!

Лісовик

Не задивляйся ти на хлопців людських.
Се лісовим дівчатам небезпечно...

Мавка

Який-бо ти, дідусю, став суворий!
Се ти мене отак держати будеш,
як Водяник Русалку?

Лісовик

Ні, дитинко,
я не держу тебе. То Водяник
в драговині цупкій привик одвіку
усе живе засмоктувати. Я
звик волю шанувати. Грайся з вітром,

жартуй із Перелесником, як хочеш,
всю силу лісову і водяну,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля, — там жура
тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш — і пропала воля!

М а в к а

(сміється)

Ну, як-таки, щоб воля — та пропала?
Се так колись і вітер пропаде!

Лісовик хоче щось відмовити, але виходить Лукаш із сопілкою.

Лісовик і Мавка ховаються.

Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку.

М а в к а

Не руш! не руш! не риж! не убивай!

Л у к а ш

Та що ти, дівчино? Чи ж я розбійник?
Я тільки хтів собі вточити соку
з берези.

М а в к а

Не точи! Се кров її.

Не пий же крові з сестроньки моєї!

Л у к а ш

Березу ти сестрою називаєш?
Хто ж ти така?

М а в к а

Я — Мавка лісова.

Л у к а ш

(не так здивовано, як уважно придивляється до неї)

А, от ти хто! Я від старих людей
про мавок чув не раз, але ще зроду
не бачив сам.

М а в к а

А бачити хотів?

Л у к а ш

Чому ж би ні?.. Що ж, — ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
і яюсь так убрана не по-наськи...
А чом же в тебе очі не зелені?

(Придивляється.)

Та ні, тепер зелені... а були,
як небо, сині... О! Тепер вже сиві,
як тая хмара... ні, здається, чорні
чи, може, карі... Ти таки дивна!

М а в к а

(усміхаючись)

Чи гарна ж я тобі?

Л у к а ш

(соромлячись)

Хіба я знаю?..

М а в к а

(сміючись)

А хто ж те знає?

Л у к а ш

(зовсім засоромлений)

Ет, таке питаєш!..

М а в к а

(щиро дивуючись)

Чому ж сього не можна запитати?

Он бачиш, там питає дика рожа:

«Чи я хороша?»

А ясьн їй киває в верховітті:

«Найкраща в світі!»

Л у к а ш

А я й не знав, що в них така розмова.

Я думав — дерево німе, та й годі.

М а в к а

Німого в лісі в нас нема нічого.

Л у к а ш

Чи то ти все отак сидиш у лісі?

М а в к а

Я зроду не виходила ще з нього.

Л у к а ш

А ти давно живеш на світі?

М а в к а

Справді,
ніколи я не думала про те...

(Задумується.)

Мені здається, що жила я завжди...

Л у к а ш

І все така була, як от тепер?

М а в к а

Здається, все така...

Л у к а ш

А хто ж твій рід?
Чи ти його зовсім не маєш?

М а в к а

Маю.
Є Лісовик, я зву його «дідусю»,
а він мене: «дитинко» або «доню».

Л у к а ш

То хто ж він — дід чи батько?

М а в к а

Я не знаю.
Хіба не все одно?

Лукаш
(сміється)

Ну, та й чудні ви отут у лісі! Хто ж тобі тут мати, чи баба, чи вже як у вас зовуть?

Мавка

Мені здається часом, що верба, ота стара, сухенька, то — матуся. Вона мене на зиму прийняла і порохном м'якеньким устелила для мене ложе.

Лукаш

Там ти й зимувала?
А що ж ти там робила цілу зиму?

Мавка

Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?
Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба рипіла все: «Засни, засни...»
І снилися мені все білі сни:
на сріблі сяли ясні самоцвіти,
стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
спадали з неба — білі, непрозорі —
і клалися в намети... Біло, чисто
попід наметами. Ясне намисто
з кристалю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди.
По білих снах рожеві гадки
легенькі гаптували мережки,
і мрії ткались золото-блакитні,
спокійні, тихі, не такі, як літні...

Лукаш
(заслухавшись)

Як ти говориш...

Мавка

Чи тобі так добре?

Лукаш потакує головою.

Твоя сопілка має кращу мову.
Заграй мені, а я поколишуся.

Мавка сплітає довге віття на березі, сідає в нього й гойдається тихо, мов у колисці. Лукаш грає соло мелодії № 6, 7 і 8, прихилившись до дуба, і не зводить очей з Мавки. Лукаш грає веснянки. Мавка, слухаючи, мимоволі озивається тихесенько на голос мелодії № 8, і Лукаш їй приграє вдруге мелодію № 8. Спів і гра в унісон.

М а в к а

Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає білі груди, серденько виймає!

На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розцвітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини, глід соромливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина проявляє ніжні квіти.

Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга, аж до сліз; Лукаш, завваживши те, перестає грати.

Л у к а ш

Ти плачеш, дівчино?

М а в к а

Хіба я плачу?

(Проводить рукою по очах.)

А справді... Ні-бо! то роса вечірня.
Заходить сонце... Бач, уже встає
на озері туман...

Л у к а ш

Та ні, ще рано!

М а в к а

Ти б не хотів, щоб день уже скінчився?

Лукаш хитає головою, що не хотів би.

М а в к а

Чому?

Л у к а ш

Бо дядько до села покличуть.

М а в к а

А ти зо мною хочеш бути?

Лукаш киває, потакуючи.

Бачиш,

і ти, немов той ясень, розмовляєш.

Л у к а ш

(сміючись)

Та треба по-тутешньому навчитись,
бо маю ж тут літувати.

М а в к а

(радо)

Справді?

Л у к а ш

Ми взавтра й будуватися почнемо.

М а в к а

Курінь поставите?

Л у к а ш

Ні, може, хижку,
а може, й цілу хату.

М а в к а

Ви — як птахи:
клопочетесь, будете кубельця,
щоб потім кинути.

Л у к а ш

Ні, ми будуєм
навіки.

М а в к а

Як навіки? Ти ж казав,
що тільки літувати будеш тут.

Л у к а ш

(ніяково)

Та я не знаю... Дядько Лев казали,
що тут мені дадуть ґрунтець і хату,
бо восени хотять мене женити...

Мавка
(з тривогою)

З ким?

Лукаш
Я не знаю. Дядько не казали,
а може, ще й не напитали дівки.

Мавка
Хіба ти сам собі не знайдеш пари?

Лукаш
(поглядаючи на неї)
Я, може б, і знайшов, та...

Мавка
Що?

Лукаш

Нічого...

(Пограває у сопілку стиха щось дуже жалібно-неньке [мелодія № 9], потім спускає руку з сопілкою і замислюється.)

Мавка
(помовчавши)

Чи у людей паруються надовго?

Лукаш
Та вже ж навік!

Мавка
Се так, як голуби...
Я часом заздрила на їх: так ніжно
вони кохаються... А я не знаю
нічого ніжного, окрім берези,
за те ж її сестрицею взиваю;
але вона занадто вже смутна,
така бліда, похила та журлива, —
я часто плачу, дивлячись на неї.
От вільхи не люблю — вона шорстка.
Осика все мене чогось лякає;

вона й сама боїться — все тремтить.
Дуби поважні надто. Дика рожа
задирлива, так само й глід*, і терен.
А ясень, клен і явір — гордовиті.
Калина так хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі.
Така, здається, й я була торік,
але тепер мені чомусь те прикро...
Як добре зважити, то я у лісі
зовсім самотня...

(Журливо задумується.)

Лукаш

А твоя верба?

Таж ти її матусею назвала.

Мавка

Верба?.. Та що ж... в її добре зимувати,
а літом... бач, вона така суха,
і все рипить, все згадує про зиму...
Ні, я таки зовсім, зовсім самотня...

Лукаш

У лісі ж не самії дерева, —
таж тут багато різної є сили.

(Трохи ущипливо.)

Вже не прибіднюйся, бо й ми чували
про ваші танці, жарти та зальоти!

Мавка

То все таке, як той раптовий вихор, —
от налетить, закрутить та й покине.
В нас так нема, як у людей, — навіки!

Лукаш

(приступаючи ближче)

А ти б хотіла?..

Раптом чутно голосне гукання дядька Лева.

Голос

Гов, Лукашу, гов!

го-го-го-го! А де ти?

Лукаш
(відзивається)
Ось я йду!

Голос
А йди хутчій!

Лукаш
Ото ще нетерплячка!
(Відгукується.)
Та йду вже, йду!
(Подається йти.)

Мавка
А вернешся?

Лукаш
Не знаю.
(Іде в прибережні хащі.)

З гушавини лісу вилітає Перелесник — гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами з блискучими очима. Він хоче обняти Мавку, вона ухиляється.

Мавка
Не руш мене!
Перелесник
А то чому?

Мавка
Іди
поглянь, чи в полі рунь зазеленіла.

Перелесник
Мені навіщо тая рунь?

Мавка
А там же
твоя Русалка Польова, що в житі.
Вона для тебе досі вже вінок
зелено-ярий почала сплітати.

Перелесник

Я вже її забув.

Мавка

Забудь мене.

Перелесник

Ну, не глузуй! Ходи, полетимо!
Я понесу тебе в зелені гори, —
ти ж так хотіла бачити смереки.

Мавка

Тепер не хочу.

Перелесник

Так? А то чому?

Мавка

Бо відхотілося.

Перелесник

Якісь химери!

Чом відхотілося?

Мавка

Нема охоти.

Перелесник

(услесливо в'ється коло неї)

Линьмо, линьмо в гори! Там мої сестриці,
там гірські русалки, вільні Літавиці,
будуть танцювати ко́ло по травиці,
наче блискавиці!

Ми тобі знайдемо з папороті квітку,
зірвем з неба зірку, золоту лелітку,
на снігу нагірнім вибілимо влітку
чарівну намітку.

Щоб тобі здобути лісову корону,
ми Змію-Царицю скинемо із трону
і дамо крем'яні гори в оборону!

Будь моя кохана!

Звечора і зрана

самоцвітні шати
буду приношати,
і віночок плести,
і в таночок вести,
і на крилах нести
на моря багряні, де багате сонце
золото ховає в таємну глибінь.
Потім ми заглянем до зорі в віконце,
зірка-пряха вділить срібне волоконце,
будем гаптувати оксамитну тінь.
Потім, на світанні, як біляві хмари
стануть покрай неба, мов ясні отари,
що холодну воду п'ють на тихім броді,
ми спочинем любо на квітчастім...

М а в к а
(нетерпляче)

Годі!

П е р е л е с н и к
Як ти обірвала річ мою сердито!
(Смутно і разом лукаво.)
Ти хіба забула про торішнє літо?

М а в к а
(байдуже)

Ох, торішнє літо так давно минуло!
Що тоді співало, те в зимі заснуло.
Я вже й не згадаю!

П е р е л е с н и к
(таємниче нагадуючи)
А в дубовім гаю?..

М а в к а
Що ж там? Я шукала ягідок, грибків...

П е р е л е с н и к
А не приглядалась до моїх слідків?

М а в к а
В гаю я зривала кучерики з хмелю...

Перелесник

Щоб мені послати пишную постелю?

Мавка

Ні, щоб перевити се волосся чорне!

Перелесник

Сподівалась: може — миленький пригорне?

Мавка

Ні, мене береза ніжно колихала.

Перелесник

А проте... здається... ти когось кохала?

Мавка

Ха-ха-ха! Не знаю!

Попитай у гаю.

Я піду квітчати дрібним рястом коси...

(Подається до лісу.)

Перелесник

Ой гляди! Ще змиють їх холодні роси!

Мавка

Вітерець повіє,

сонечко пригріє,

то й роса спаде!

(Зникає в лісі.)

Перелесник

Постривай хвилину!

Я без тебе гину!

Де ти? Де ти? Де?

Біжить і собі в ліс. Поміж деревами якусь хвилину маячить його червона одіж і, мов луна, озивається: «Де ти? Де?..»

По лісі грає червоний захід сонця, далі погасає. Над озером стає білий туман.

Дядько Л е в і Л у к а ш виходять на галяву.

Л е в

(сердито воркоче)

Той клятий Водяник! Бодай би всох!

Я, наловивши риби, тільки вплив

на плесо душогубкою, — хотів
на той бік передатися, — а він
вчепився цупко лапою за днище
та й ані руш! Ще трохи — затопив би!
Ну й я ж не дурень: як засяг рукою
за бороду, то й замотав, як мичку,
та ножика з-за пояса, — бігме,
так і відтяв би! Та проклята ж пара —
штурхіць! — і перекинула човна!
Я ледь що вибрався живий на берег,
І рибу розгубив... А щоб ти зслиз!

(До Лукаша.)

А тут іще й тебе щось учепило, —
кричу, гукаю, кличу — хоч ти згинь!
І де ти дльввся?

Лукаш

Та кажу ж — був тут,
вирізував сопілку.

Лев

Щось довгенько
вирізуєш, небоже, сопілки!

Лукаш

(ніяково)

Або ж я, дядьку...

Лев

(усміхнувся і подобрів)

Ей, не вчись брехати,
бо ще ти молодий! Язика шкода!
От ліпше хмизу пошукай по лісі
та розпали вогонь, — хоть обсушуся,
бо як його таким іти додому?
Поки дійдем, ще й тая нападе —
не тут спомінаючи — цур-пек! —
а потім буде душу витрясати...

Лукаш іде в ліс; чутно згодом, як він хряскає сухим гіллям.

Дядько Лев

(сїдає під дубом на грубу коренину і пробує викресати вогню, щоб запалити люльку)

Аякже! викрешеш! і губка змокла...
і трут згубився... А, нема на тебе
лихої трясці!.. Чи не наросла
на дубі свіжа?

(Обмацує дуба, шукаючи губки.)

З озера, з туману, виринає біла жіноча поstattь, більше подіб-
на до смуги мли, ніж до людини; простягнені білі довгі руки за-
гребисто ворують тонкими пальцями, коли вона наближається
до Лева.

Лев

(ужахнувшись)

Се що за мара?

Ага! вже знаю. Добре, що побачив!..

*(Оговтавшись, виймає з кошеля якісь корінці та зілля
і простягає назустріч мари, немов боронячись від неї.
Вона трохи відступає. Він прочитує, замовляючи, дедалі
все швидше.)*

Щіпле-дівце,

Пропаснице-Трясовице!

Іди ти собі на куп'я, на болота,
де люди не ходять, де кури не піють,
де мій глас не заходить.

Тут тобі не ходити,
білого тіла не в'ялити,
жовтої кості не млоїти,
чорної крові не спивати,
віку не вкорочати.

Ось тобі полинь —
згинь, маро, згинь!

Мара подається назад до озера і зливається з туманом. Надходить
Лукаш з оберемком хмизу, кладе перед дядьком, виймає з-за пазухи
кресало й губку і розпалює вогонь.

Лукаш

Ось нате, дядьку, грійтеся.

Л е в

Спасибі.

Ти догоджаєш дядькові старому.

(Розпалює коло вогню люльку.)

Тепер що іншого!

(Вкладається проти вогню на траві, поклавши кошеля під голову, пакає люльку і жмуриться на вогонь.)

Л у к а ш

Якби ви, дядьку,
якої байки нагадали.

Л е в

Бач!

умалився!.. А ти б якої хтів?

Про Оха-Чудотвора? Про Трьомсина?

Л у к а ш

Такі я чув! Ви вмієте інакших,
що їх ніхто не вміє.

Л е в

(надумавшись)

Ну, то слухай:

я про Царівну-Хвилю розкажу.

(Починає спокійним, співучим, розмірним голосом.)

Якби нам хата тепла

та люди добрі,

казали б ми казку,

баяли байку

до самого світу...

За темними борами,

та за глибокими морями,

та за високими горами

то єсть там дивний-предивний край,

де панує Урай.

Що в тому краю сонце не сідає,

місяць не погасає,

а ясні зорі по полю ходять,

таночки водять.

Отож у найкращої зорі та знайшовся син
Білий Палянин.
На личку білий,
на вроду милий,
золотий волос по вітру має,
а срібна зброя в рученьках сяє...

Лукаш

Ви ж про Царівну мали.

Лев

Та зажди!..

От як став Білий Палянин до літ доходжати,
став він собі думати-гадати,
про своє життя розважати:
«З усіх я, — каже, — вродою вдався,
а ще ж бо я долі не діждався.

Порадь мене, Зірнице-мати,
де мені пари шукати;
чи межі боярством,
преславним лицарством,
чи межі князівством,
чи межі простим поспільством?
Що хіба яка царівна
та була б мені рівна...»

(Починає дрімати.)

От і пішов він до синього моря,
і розіклав на березі перлове намисто...

Лукаш

Відай, ви, дядьку, щось тут проминули.

Лев

Хіба?.. Та ти ж бо вже не заважай!
...От і розбіглася на морі супротивна хвиля,
а з теї хвилі вилетіли коні,
як жар червоні,
у червону колясу запряжені...
А на тій колясі...

(Змовкає, зможений сном.)

Лукаш

Та й хто ж на тій колясі був? Царівна?

Лев

(крізь сон)

Га?.. Де?.. Яка Царівна?..

Лукаш

Вже й заснули!

(Який час дивиться задумливо на вогонь, потім устає, відходить далі від огнища і походить по галяві, тихо-тихесенько, ледве чутно погравуючи у сопілку [мелодія № 10].)

В лісі поночіє, але темрява не густа, а прозора, як буває перед сходом місяця. Навколо вогнища блиски світла і звої тіні неначе водять химерний танок; близькі до вогню квіти то поблискують барвами, то гаснуть у пільмі.

Покрай лісу таємниче білють стовбури осик та беріз. Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаючи узлісся та розвіваючи гілля плакучій березі. Туман на озері білими хвилями прибиває до чорних хщів; очерет перешіптується з осокою, сховавшись у млі. З гушавини вибігає М а в к а, біжить прудко, мов утікаючи; волосся їй розвіялось, одежа розмаялась. На галяві вона спиняється, оглядаючись, притуляє руки до серця, далі кидається до берези і ще раз зупиняється.

Мавка

Дяка щирая тобі, ніченько-чарівниченько,
що закрила ти моє личенько!

І вам, стежечки, як мережечки,
що вели мене до березочки!

Ой, сховай мене, ти, сестриченько!

(Ховається під березу, обіймаючи її стовбур.)

Лукаш

(підходить до берези, нишком)

Ти, Мавко?

Мавка

(ще тихше)

Я.

Лукаш

Ти бігла?

Мавка

Як білиця.

Лукаш

Втікала?

Мавка

Так.

Лукаш

Від кого?

Мавка

Від такого,

як сам вогонь.

Лукаш

А де ж він?

Мавка

Цить!.. Бо знову прилетить.

Мовчання.

Лукаш

Як ти тремтиш! Я чую, як береза
стинається і листом шелестить.

Мавка

(відхиляється від берези)

Ой лихо! Я боюся притулятись,
а так не встою.

Лукаш

Притулись до мене.

Я дужий, — здержу, ще й обороню.

Мавка прихиляється до нього. Вони стоять у парі. Місячне світло починає ходити по лісі, стелиться по галяві і закрадається під березу. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі. Вітер поривчасто зітхає. З осяйного туману виходить Русалка і нишком підглядає молоду пару. Лукаш, тулячи до себе Мавку, все ближче нахиляється обличчям до неї і раптом цілує.

Мавка

(скрикує з болем щастя)

Ох!.. Зірка в серце впала!

Русалка

Ха-ха-ха!

(З сміхом і плеском кидається в озеро.)

Лукаш

(ужахнувшись)

Що се таке?

Мавка

Не бійся, то Русалка.

Ми подруги, — вона нас не зачепить.

Вона свавільна, любить глузувати,

але мені дарма... Мені дарма

про все на світі!

Лукаш

То й про мене?

Мавка

Ні,

ти сам для мене світ, миліший, кращий,

ніж той, що досі знала я, а й той

покращав, відколи ми поєднались.

Лукаш

То ми вже поєднались?

Мавка

Ти не чуєш,

як солов'ї весільним співом дзвонять?

Лукаш

Я чую... Се вони вже не щебечуть,

не тьохкають, як завжди, а співають:

«Цілуй! цілуй! цілуй!»

(Цілує її довгим, ніжним, тремтячим поцілунком.)

Я зацілюю

тебе на смерть!

Зривається вихор, білий цвіт метелицею в'ється по галяві.

М а в к а

Ні, я не можу вмерти...

а шкода...

Л у к а ш

Що ти кажеш? Я не хочу!

Навіщо я сказав?!

М а в к а

Ні, се так добре —

умерти, як летюча зірка...

Л у к а ш

Годі!

(Говорить, нестячи.)

Не хочу про таке! Не говори!

Не говори нічого!.. Ні, кажи!

Чудна у тебе мова, але якось

так добре слухати... Що ж ти мовчиш?

Розгнівалась?

М а в к а

Я слухаю тебе...

твого кохання...

(Бере в руки голову його, обертає проти місяця і пильно дивиться в вічі.)

Л у к а ш

Нащо так? Аж страшно,

як ти очима в душу зазираєш...

Я так не можу! Говори, жартуй,

питай мене, кажи, що любиш, смійся...

М а в к а

У тебе голос чистий, як струмок,

а очі — непрозорі.

Лукаш

Може, місяць
неясно світить.

Мавка

Може...

(Схиляється головою йому до серця і замирає.)

Лукаш

Ти зомліла?

Мавка

Цить! Хай говорить серце... Невизразно
воно говорить, як весняна нічка.

Лукаш

Чого там прислухатися? Не треба!

Мавка

Не треба, кажеш? То не треба, милий!
Не треба, любий! Я не буду, щастя,
не буду прислухатися, хороший!
Я буду пестити моє кохання!
Ти звик до пестошів?

Лукаш

Я не любився
ні з ким ще зроду... Я того й не знав,
що любовці такі солодкі!

Мавка пристрасно пестить його, він скрикує з мукою втіхи.

Мавко!

Ти з мене душу виймеш!

Мавка

Вийму, вийму!

Візьму собі твою співочу душу,
а серденько словами зачарую...

Я цілуватиму вустонька гожі,
щоб загорілись,
щоб зашарілись,
наче ті квітоньки з дикої рожі!

Я буду вабити очі блакитні,
хай вони грають,
хай вони сяють,
хай розсипають вогні самоцвітні!

(Раптом сплескує руками.)

Та чим же я принаджу любі очі!
Я ж досі не завітчана!

Лукаш

Дарма!

ти й без квіток хороша.

Мавка

Ні, я хочу

для тебе так завітчатися пишно,
як лісова царівна!

*(Біжить на другий кінець галяви, далеко від озера,
до цвітучих кущів.)*

Лукаш

Почекай!

Я сам тебе завітчаю.

(Іде до неї.)

Мавка

(смутно)

Не красні

квіти вночі... тепер послули барви...

Лукаш

Тут світляки в траві, я назбираю,
вони світитимуть у тебе в косах,
то буде наче зоряний вінок.

(Кладе скільки світляків їй на волосся.)

Дай подивлюся... Ой, яка ж хороша!

(Не тямлячись від щастя, пориває її в обійми.)

Я ще набрати мушу. Я вберу
тебе, мов королівну, в самоцвіті!

(Шукає в траві попід кущами світляків.)

Мавка

А я калини цвіту наламаю.

Вона не спить, бо соловейко будить.

(Ламає білий цвіт і прикрашує собі одягу.)

Русалка

(знов виходить з туману. Шепоче, повернувшись до очеретів)

Дитинчата-Потерчата,
засвітіте каганчата!

В очеретах заблимали два бродячі вогники. Далі виходять Потерчата, в руках мають каганчики, що блимають, то ясно спалахуючи, то зовсім погасаючи. Русалка притуляє їх до себе і шепоче, показуючи в далечінь на білу постать Лукашеву, що мріє в мороку поміж кушами.

Дивіться, он отой, що там блукає,
такий, як батько ваш, що вас покинув,
що вашу ненечку занапастив.
Йому не треба жити.

Перше Потерча
Утопи!

Русалка

Не смію. Лісовик заборонив.

Друге Потерча

А ми не здужаєм, бо ми маленькі.

Русалка

Ви маленькі,
ви легенькі,

в ручках вогники ясенькі,
ви як ласочки тихенькі, —
ви підіть у чагарник,
не почує Лісовик,
а як стріне —
вогник свіне —
був і зник!

Перекиньтесь блискавками
над стежками.

Спалахніть над купиною,
поведіть драговиною, —
де він стане,
там і кане
аж на саме дно болота...

Далі — вже моя робота!
Ну! блись-блись!

Потерчата

(рушаючи одно до одного)

Ти сюдою, я тудою,
а зійдемося над водою!

Русалка

(радо)

Подалися!

(Надбігає до болота, бризкає водою з пальців позад себе через плечі. З-за купини вискакує Куць, молоденький чортик-паничик.)

Куцю-Куцю,
поцілуй у руцю!

(Свавільним рухом простягає йому руку, він цілує.)

Куць

За що ж то, панянку?

Русалка

Я тобі сніданко
гарне наготую, тільки не прогав.

(Показує в далечинь на Лукаша.)

Бачиш? Що? Привик ти до таких потрав?

Куць

(махнув рукою)

Поки не в болоті, —
сухо в мене в роті!

Русалка

Буде хлопець твій,
радість буде й бабі, й матінці твоїй!

Куць стрибає за купину і зникає. Русалка в очереті зорить за Потерчатами, що миготять бігунцями, спалахують, блимають, снуються, перебігають.

Лукаш

(шукаючи світляків, завважає вогники)

Які хороші світляки! летючі!

Я ще таких не бачив! А великі!

Я мушу їх піймати!

*(Ганяється то за одним, то за другим, вони непомітно
надять його до драговини.)*

Мавка

Не лови!

Коханий, не лови! То Потерчата!

Вони зведуть на безвість!

Лукаш не чує, захоплений гонитвою, і відбігає геть далеко від Мавки.

Лукаш

(раптом скрикує)

Пробі! Гину!

В драговину попав! Ой смокче! Тягне!

Мавка надбігає на його крик, але не може дістатися до нього, бо він загруз далеко від твердого берега. Вона кидає йому один кінець свого пояса, держачи за другий.

Мавка

Лови!

Пояс не досягає руки Лукашевої.

Лукаш

Ой, не сягає! Що ж се буде?

Мавка

(кидається до верби, що стоїть, похилившись над драговинуою)

Вербиченько-матусенько, рятуї!

*(Швидко, як білиця, злазить на вербу, спускається
по крайньому вітті, кидає знов пояса — він на сей раз
досягає, — Лукаш хапається за кінець, Мавка притягає
його до себе, потім подає руку і помагає злізти на вербу.)*

Русалка в очереті видає глухий стогін досади і зникає в тумані.

Потерчата теж зникають.

Дядько Лев

(прокинувся від крику)

Га?.. Що таке? Вже знов якась мара?
Цур-пек! Щезай!

(Оглядається.)

Лукашу, де ти? Гов!

Лукаш

(озивається з верби)

Я туга, дядьку!

Лев

А ти тут чого?

(Підходить і заглядає на вербу.)

Зліз на вербу, ще й з дівкою!

Лукаш ізлізає з верби. Мавка там лишається.

Лукаш

Ой дядьку!

Я тут було в драговині загруз,
натрапив на вікно, та вже вона

(показує на Мавку)

порятувала якось.

Лев

А чого ж ти
стикаєшся отут як потороча? —
таж поночі!

Лукаш

Я світляки ловив...

(Уриває.)

Лев

(завважає світляки на Мавці)

Ба! так би ти й казав, то я ж би знав!
Тепер я бачу сам, чия то справа.

Мавка

Я ж, дядечку, його порятувала.

Л е в

Дивись ти — «дядечку!» Знайшлась небога!
А хто ж його призвів у пастку лізти?

(Докірливо хитає головою.)

Ей, кодло лісове! Така в вас правда!..
Ну, попаду ж і я Лісовика,
то вже не вирветься, — в пеньок дубовий
вщемлю те бородище-помелище,
то буде відати! Бач, підсилає
своїх дівок, а сам — і я не я!

М а в к а

(швидко збігає з верби)

Ні, він не винен! Хай Змія-Цариця
мене скарає, якщо се неправда!
І я не винна!

Л е в

От, тепера вірю,
бо знаю, се в вас присяга велика.

Л у к а ш

Вона мене порятувала, дядьку,
от бігме згинув би тепер без неї!

Л е в

Ну, дівонько, хоч ти душі не маєш,
та серце добре в тебе. Пробачай,
що я нагримав зопалу.

(До Лукаша.)

Чого ж ти
по світляки погнався на болото?
Хіба ж вони по купинах сидять?

Л у к а ш

Та то якісь були такі летючі!

Л е в

Еге! То знаю ж я! То Потерчата!
Ну-ну, чекайте ж, приведу я взавтра
шеняток-ярчуків, то ще побачим,
хто тут заскавучить!

Голоски Потерчат

(озиваються жалібно, подібно до жаб'ячого кумкання)

Ні, ні, дідуню!
Ні, ми не винні!
Ми в драговинні
ягідки брали.
Ми ж бо не знали,
що тута гості,
ми б не зринали
із глибокості...
Ой нене, сум!
Нум плакать, нум!

Л е в

Чи бач, як знітилась невірна пара,
відьомський накоренок! Та нехай,
я вже дійду, хто винен, хто не винен!..

(До Лукаша.)

А що, небоже, чи не час додому?
Ходім помалу.

(До Мавки.)

Будь здорова, дівко!

М а в к а

Ви завтра прийдете? Я покажу,
де є хороше дерево на хату.

Л е в

Я бачу, ти про все вже розпиталась.
Метка! Та що ж, приходь, я з вами звик,
та й вам до нас прийдеться привикати.
Ходімо. Прощавай!

(Рушає.)

М а в к а

(більш до Лукаша, ніж до Лева)

Я буду ждати!

Лукаш відстає від дядька, стискає мовчки обидві руки Мавці, безгучно її цілує і, догнавши дядька, іде з ним у ліс.

Мавка

(сама)

Коли б ти, нічко, швидше минала!
Вибач, кохана! Ще ж я не знала
днини такої, щоб була щасна
так, як ти, ніченько, так, як ти, ясна!
Чом ти, березо, така журлива?
Глянь, моя сестронько, таж я щаслива!
Не рони, вербо, сліз над водою,
буде ж, матусенько, милий зо мною!..
Батьку мій рідний, темненький гаю,
як же я ніченьку сюю прогаю?
Нічка коротка — довга розлука..
Що ж мені суджено — щастя чи мука?

Місяць сховався за темну стіну лісу, темрява наплила на прогалину, чорна, мов оксамитна. Нічого не стало видно, тільки жевріє долі жар, позосталий від огнища, та по вінку із світляків знати, де ходить Мавка поміж деревами: вінок той ясніє то цілим сузір'ям, то окремими іскрами, далі тьма і його покриває. Глибока північна тиша, тільки часом легкий шелест чується в гаю, мов зітхання у сні.

ДІЯ II

Пізнє літо. На темнім матовім листі в гаю де-не-де видніє осіння прозолоть. Озеро змаліло, берегова габа поширшала, очерети сухо шелестять скупим листом.

На галяві вже збудовано хату, засаджено городець. На одній нивці пшениця, на другій — жито. На озері плавають гуси. На березі сушиться хустя, на кушах стримлять горщики, гладішки. Трава на галяві чисто викошена, під дубом зложений стіжок. По лісі калатають клокічки — десь пасеться товар. Недалечко чутно сопілку, що грає якусь моторну, танцюристу мелодію [мелодії № 11, 12, 13].

Мати Лукашева

(виходить з хати й гукає)

Лукашу, гов! А де ти?

Лукаш

(виходить з лісу з сопількою і мережаним кийком у руках)

Тут я, мамо.

Мати

А чи не годі вже того грання?

Все грай та грай, а ти, робото, стій!

Лукаш

Яка ж робота?

Мати

Як — яка робота?

А хто ж обору мав загородити?

Лукаш

Та добре вже, загороджу, нехай-но.

Мати

Коли ж воно оте «нехай-но» буде?

Тобі б усе ганяти по шурхах
з приблюдою, з накидачем отим!

Лукаш

Та хто ганяє? Бидло ж я пасу,
а Мавка помагає.

Мати

Одчепися

з такою поміччю!

Лукаш

Сами ж казали,
що як вона глядить корів, то більше
дають набілу.

Мати

Вже ж — відьомське коadlo!

Лукаш

Немає відома, чим вам годити!
Як хату ставили, то не носила
вона нам дерева? А хто садив
города з вами, нивку засівав?
Так, як сей рік, хіба коли родило?
А ще он як умаїла квітками
попідвіконню — любо подивитись!

М а т и

Потрібні ті квітки! Таж я не маю
у себе в хаті дівки на виданню...
Йому квітки та співи в голові!

Лукаш знизує нетерпляче плечима і подається йти.

Куди ти?

Л у к а ш

Таж обору городити!

(Іде за хату, згодом чутно цокання сокирою.)

М а в к а виходить з лісу пишно завітчана, з розпущеними косами.

М а т и

(непривітно)

Чого тобі?

М а в к а

Де, дядино, Лукаш?

М а т и

Чого ти все за ним? Не випадає
за парубком так дівці уганяти.

М а в к а

Мені ніхто такого не казав.

М а т и

Ну, то хоч раз послухай — не завадить.

(Прикро дивиться на Мавку.)

Чого ти все розпатлана така?

Нема, щоб зачесатись чепурненько, —
усе як відьма ходить. Нечепурно.

І що се за манаття на тобі?

Воно ж і невігідне при роботі.

Я маю дещо там з дочки-небіжки,
піді вберися — там на жердці висить.

А се, як хоч, у скриню поклади.

М а в к а

Та добре, можу й переодягтися.

(Іде в хату. Звідти виходить дядько Лев.)

М а т и

Хоч би подякувала!

Л е в

Що ти, сестро,
так уїдаєш раз у раз на дівку?
Чи то вона тобі чим завинила?

М а т и

А ти, братуню, вже б не відзивався,
коли не зачіпають! Ти б іще
зібрав сюди усіх відьом із лісу.

Л е в

Якби ж воно такеє говорило,
що тямить, ну, то й слухав би, а то...
«відьом із лісу!» — де ж є відьма в лісі?
Відьми живуть по селах...

М а т и

То вже ти
на тому знаєшся... Та що ж, принаджуй
ту погань лісову, то ще діждешся
колись добра!

Л е в

А що ж? Таки й діжду.
Що лісове, то не погане, сестро, —
усякі скарби з ліса йдуть...

М а т и

(глузливо)

Аякже!

Л е в

З таких дівок бувають люди, от що!

М а т и

Які з їх люди? Чи ти впився? Га?

Л е в

Та що ти знаєш? От небіжчик дід казали: треба тільки слово знати, то й в лісовичку може уступити душа така саміська, як і наша.

М а т и

Ну, а куди ж тоді відьомська пара подінеться?

Л е в

Ти знов таки своєї?..

От ліпше заберуся до роботи, як маю тут жувати клоччя!

М а т и

Йди!

Або ж я бороню?

Лев іде за хату, сердито струснувши головою. Мавка виходить з хати перебрана: на їй сорочка з десятки, скупі пошита і латана на плечах, вузька спідничина з набиванки і полинялий фартух з димки, волосся гладко зачесане у дві коси і заложене навколо голови.

М а в к а

Вже й перебралась.

М а т и

Отак що іншого. Ну, я піду — управлюся тим часом з дробиною. Хотіла я піти до конопель, так тут іще не скінчена робота, а ти до неї щось не вельми...

М а в к а

Чом же?

Що тільки вмію, рада допомогти.

М а т и

Ото-то й ба, що неконечне вмієш: політниця з тебе абияка, тащити сіна — голова боліла... Як так і жати маєш...

Мавка
(з острахом)

Як-то? Жати?
Ви хочете, щоб я сьогодні жала?

Мати
Чому ж би ні? Хіба сьогодні свято?
(Бере за дверима в сінях серпа і подає Мавці.)
Ось на́ серпа — поспробуй. Як управлюсь,
то перейму тебе.
(Виходить за хату, узявши з сіней підситок із зерном.
Незабаром чутно, як вона кличе: «Ціпоньки! ціпоньки!
тю-тю-тю! тю-тю-тю! Цір-р-р...».)

Лукаш виходить із сокирою і підступає до молодого грабка, щоб його рубати.

Мавка
Не руш, коханий,
воно ж сире, ти ж бачиш.

Лукаш
Ай, дай спокій!
Не маю часу!

Мавка смутно дивиться йому в вічі.

Ну, то дай сухого...

Мавка
(швиденько виволікає з лісу чималу суху деревину)
Я ще знайду; тобі багато треба?

Лукаш
А що ж? Оцим одним загороджу?

Мавка
Чогось уже і ти став непривітний...

Лукаш
Та бачиш... мати все гризуть за тебе!..

Мавка
Чого їй треба? І яке їй діло?

Лукаш

Та як же? Я ж їм син...

Мавка

Ну, син, — то що?

Лукаш

Бач... їм така невістка не до мислі...
Вони не люблять лісового роду...
Тобі недобра з їх свекруха буде!

Мавка

У лісі в нас нема свекрух ніяких.
Навіщо ті свекрухи, невістки —
не розумію!

Лукаш

Їм невістки треба,
бо треба допоміти — вони старі.
Чужу все до роботи заставляти
не випадає... Наймички — не дочки...
Та, правда, ти сього не зрозумієш...
Щоб наші людські клопоти збагнути,
то треба справді вирости не в лісі.

Мавка

(щиро)

Ти розкажи мені, я зрозумію,
бо я ж тебе люблю... Я ж поїняла
усі пісні сопілоньки твоєї.

Лукаш

Пісні! То ще наука невелика!

Мавка

Не зневажай душі своєї цвіту,
бо з нього виросло кохання наше!
Той цвіт від папороті чарівніший —
він скарби *творить*, а не відкриває.
У мене мов зродилось друге серце,

як я його пізнала. В ту хвилину
огнисте диво сталося...

(Раптом уриває.)

Ти смієшся?

Лукаш

Та справді, якось наче смішно стало...
Убрана по-буденному, а править
таке, немов на свято орацію!

(Сміється.)

Мавка

(шарпає на собі одежу)

Сплю се все!

Лукаш

Щоб мати гірше гризли?

Мавка

Та що ж, як я тобі у цій одежі
неначе одмінилась!

Лукаш

Так я й знав!

Тепер уже почнеться дорікання...

Мавка

Ні, любий, я тобі не дорікаю,
а тільки — сумтно, що не можеш ти
своїм життям до себе дорівнятись.

Лукаш

Я щось не розберу, що ти говориш.

Мавка

Бач, я тебе за те люблю найбільше,
чого ти сам в собі не розумієш,
хоча душа твоя про те співає
виразно-щиро голосом сопілки...

Лукаш

А що ж воно таке?

М а в к а

Воно ще краще,
ніж вся твоя хороша, люба врода,
та висловить його і я не можу...

(Смутно-закохано дивиться на нього і мовчить хвилинку.)

Заграй мені, коханий, у сопілку,
нехай вона все лихо зачарує!

Л у к а ш

Ей, не пора мені тепера грати!

М а в к а

То пригорни мене, щоб я забула
осю розмову.

Л у к а ш

(оглядається)

Цить! почують мати!

Вони вже й так тебе все називають
накидачем...

М а в к а

(спалахнула)

Так! хто не зріс між вами,
не зрозуміє вас! Ну, що се значить
«накинулась»? Що я тебе кохаю?
Що перша се сказала? Чи ж то ганьба,
що маю серце не скупе, що скарбів
воно своїх не криє, тільки гоїно
коханого обдарувало ними,
не дожидаючи вперед застави?

Л у к а ш

Була надія, що віддячусь потім.

М а в к а

І знов чудне, незрозуміле слово —
«віддячуся»... Ти дав мені дари,
які хотів, такі були й мої —
неміряні, нелічені...

Лукаш

То й добре,
коли ніхто не завинив нікому.
Ти се сама сказала — пам'ятай.

Мавка

Чому я маю сеє пам'ятати?

Мати

(виходить із-за хати)

Се так ти жнеш? А ти се так городиш?

Лукаш поспішно поволік дерево за хату.

Коли ти, дівонько, не хочеш жати,
то я ж тебе не силую. Вже якимось
сама управлюся, а там на вісень,
дасть Біг, знайду собі невістку в поміч.
Там є одна вдовиця — моторненька, —
сама припитувалась через люди,
то я сказала, що аби Лукаш
був не від того... Ну, давай вже, любко,
мені серпочка — другого ж немає.

Мавка

Я жатиму. Ідїть до конопель.

Мати йде через галяву до озера і криється за очеретом.
Мавка замахає серпом і нахиляється до жита. З жита раптом виринає
Русалка Польова; зелена одїж на їй просвічує де-не-де крізь
плащ золотого волосся, що вкриває всю її невеличку постать; на
голові синій вінок з волошок, у волоссі заплутались рожеві квіти з
куколю, ромен, березка.

Русалка Польова

(з благанням кидається до Мавки)

Сестрице, пошануй!
Краси моєї не руйнуй!

Мавка

Я мушу.

Русалка Польова

Уже ж мене пошарпано,
всі квітоньки загарбано,

всі квітоньки-зірниченьки
геть вирвано з пшениченьки!
Мак мій жаром червонів,
а тепер він почорнів,
наче кривця пролилася,
в борозенці запеклася...

М а в к а

Сестрице, мушу я! Твоя краса
на той рік ще буйніше запишає,
а в мене щастя як тепер зов'яне,
то вже не встане!

Русалка Польова

(ламає руки і хитається від горя, як од вітру колос)

Ой горенько! косо моя!
Косо моя золотая!
Ой лишенько! красо моя!
красо моя молодая!..

М а в к а

Твоїй красі вік довгий не судився,
на те вона зроста, щоб полягати.
Даремне ти благаєш так мене, —
не я, то інший хто її зожне.

Русалка Польова

Глянь, моя сестро, ще хвиля гуляє
з краю до краю.
Дай нам зажити веселого раю,
поки ще лігечко сяє,
поки ще житечко не полягло, —
ще ж неминуче до нас не прийшло!
Хвильку! Хвилиночку! Мить одну, рідная!
Потім поникне краса моя бідная,
ляже додолу сама...
Сестро! не будь як зима,
що не вблагати її, не вполити!

М а в к а

Рада б я волю вволити,
тільки ж сама я не маю вже волі.

Русалка Польова

(шепче, схилившись Мавці до плеча)

Чи ж не трапляється часом на полі
гострим серпчком поранити руку?
Сестронько! Зглянься на муку!
Крапельки крові було б для рятунку доволі. —
Що ж? Хіба крові не варта краса?

Мавка

(черкає себе серпом по руці, кров бризкає на золоті коси Русалки Польової)

Ось тобі, сестро, яса!

Русалка Польова клониться низько перед Мавкою, дякуючи, і никне в житі.

Від озера наближається мати, а з нею молода повновида молодиця, в червоній хустці з торочками, в бурячкової спідниці, дрібно та рівно зафалдованій; так само зафалдований і зелений фартух з нашитими на ньому білими, червоними та жовтими стяжками; сорочка густо натикана червоним та синім, намисто дзвонить дукачами на білій пухкій шиї, міцна крайка тісно перетягає стан і від того кругла, заживна постать здається ще розкішнішою. Молодиця йде замашистою ходою, аж стара ледве поспіває за нею.

Мати

(до молодиці люб'язно)

Ходить, Килинко, осьде край берези
ще свіже зіллячко. Ось деревій, —
ви ж гладишки попарити хотіли? —
Він добрий, любонько, до молока.

Килина

Та в мене молока вже ніде й діти!
Коб ярмарок хутчій — куплю начиння.
Корова в мене турського заводу, —
ще мій небіжчик десь придбав, — молочна,
і Господи яка! Оце вже якось
я в полі обробилася, то треба
роботі хатній дати лад. Ой тітко,
вдовиці — хоч надвое розірвися!..

(Прибіднюється, підобгавши губи.)

Мати

Ей, рибонько, то ви вже обробились?
Ну, що то сказано, як хто робітний,

та здужає... А в нас — маленька нивка,
та й то Бог спору не дає...

К и л и н а

(дивиться на ниву, де стоїть Мавка)

А хто ж то

женцем у вас?

М а т и

Та там одна сирітка...

(Нишком.)

Таке воно, простибіг, ні до чого...

К и л и н а

(надходить з матір'ю до Мавки)

Добридень, дівонько! Чи добре жнеться?

М а т и

(сплескує руками)

Ой лишенько! Іще не починала!

Ой мій упадоньку! Що ж ти робила?

Нездарисько! Нехтолице! Ледащо!

М а в к а

(глухо)

Я руку врізала...

М а т и

Було при чому!

К и л и н а

А дай сюди серпа — нехай-но я.

Мавка ховає серпа за себе і вороже дивиться на Килину.

М а т и

Давай серпа, як кажуть! Таж не твій!

*(Виринає серпа Мавці з рук і дає Килині, тая кидається
на жито і жне, як вогнем палить, аж солома свище
під серпом.)*

М а т и

(втішно)

Ото мені робота!

К и л и н а

(не одриваючись од роботи)

Якби хто

перевесла крутив, то я б удох
сю нивку вижала.

М а т и

(гукає)

А йди, Лукашу!

Л у к а ш

(виходить. До Килини)

Магайбі.

К и л и н а

(жнучи)

Дякувати.

М а т и

От, Лукашу,

поможеш тут в'язати молодичці.
Бо та «помічниця» вже скалічила.

Лукаш береться в'язати снопи.

Ну, жніте ж, дітоньки, а я піду,
зварю вам киселиці на полудень.

(Іде в хату.)

Мавка одійшла до берези, прихилилась до неї і крізь довге віття
дивиться на женців.

Килина який час так само завзято жне, потім розгинається, випро-
стується, дивиться на похиленого над снопами Лукаша, всміхається,
трьома широкими кроками прискакує до нього і пацає з виляском
долонею по плечах.

К и л и н а

Ну ж, парубче, хутчій! Не лізь, як слімак!
Ото ще верисько!

(Залягається сміхом.)

Л у к а ш

(і собі випростується)

Яка ти бистра!

Ось ліпше не займай, бо поборю!

К и л и н а

(кидає серпа, береться в боки)

Ану ж, ану! Ще хто кого — побачим!

Лукаш кидається до неї, вона переймає його руки; вони «міряють силу», упершись долонями в долоні; який час сила їх стоїть нарівні, потім Килина трохи подалась назад, напружено сміючись і граючи очима; Лукаш, розпалившись, широко розхляє їй руки і хоче її поцілувати, але в той час, як його уста вже торкаються її уст, вона підбиває його ногою, він падає.

К и л и н а

(стоїть над ним сміючись)

А що? Хто поборов? Не я тебе?

Л у к а ш

(устає, важко дишучи)

Підбити — то не мація!

К и л и н а

Чи ж пак?

У хаті стукнули двері. Килина знов кинулася жати, а Лукаш в'язати. Хутко загін затемнів стернею і вкрився снопами; скільки горсток жита на розложених перевеслах лежать, як подолані і ще не пов'язані бранці.

М а т и

(з сінешнього порога)

Ходіте, женчики! вже є полудень.

К и л и н а

Та я своє скінчила, он Лукаш ніяк не вправиться.

Л у к а ш

Мені не довго.

М а т и

Ну, то кінчай; а ви ходіть, Килинко!

Килина йде в хату. Двері зачинаються. М а в к а виходить з-під берези.

Л у к а ш

(трохи змішався, побачивши її, але зараз оправився)

Ага, то ти? Ось дов'яжи снопів,
а я підую.

М а в к а
В'язати я не можу.

Л у к а ш
Ну, то чого ж прийшла тут наглядати,
коли не хочеш допомогти?

(В'яже сам.)

М а в к а
Лукашу,
нехай ся жінка більше не приходить, —
я не люблю її — вона лукава,
як видра.

Л у к а ш
Ти її ніяк не знаєш.

М а в к а
Ні, знаю! Чула сміх її і голос.

Л у к а ш
Сього ще мало.

М а в к а
Ні, сього доволі.
Ся жінка хижа, наче рись.

Л у к а ш
Іще що!

М а в к а
Нехай вона до нас у ліс не ходить.

Л у к а ш
(випростався)
А ти хіба вже лісова цариця,
що так рядиш, хто має в ліс ходити,
хто ні?

М а в к а
(сумно, з погрозою)
У лісі є такі провалля,
заховані під хрустом та галуззям, —

не бачить їх ні звір, ані людина,
аж поки не впаде...

Лукаш

Ще говорить
про хижість, про лукавство, — вже б мовчала!
Я бачу, ще не знав природи твоєї.

Мавка

Я, може, і сама її не знала...

Лукаш

Так отже, слухай: якщо я тут маю
тебе питати, хто до мене сміє
ходити, а хто ні, то ліпше сам я
знов з лісу заберуся на село.
Вже якось там не пропаду між людьми.
Бо я не став отут сидіти в тебе,
як лис у пастці.

Мавка

Я пасток на тебе
не наставляла. Ти прийшов по волі.

Лукаш

По волі ж і піду, як тільки схочу,
ніхто нічим мене тут не прив'яже!

Мавка

Чи я ж тебе коли в'язати хотіла?

Лукаш

Ну, то до чого ж ціла ся балачка?

Дов'язав останнього снопа і, не дивлячись на Мавку, пішов до хати.
Мавка сіла в борозні над стернею і похилилась у смутній задумі.

Дядько Лев

(виходить з хати)

Чого се ти, небого, зажурилась?

Мавка

(тихо, смутно)

Минає літо, дядечку...

Лев

Для тебе
воно таки журба. Я міркував би,
що вже б тобі не тра верби на зиму.

Мавка

А де ж я маю бути?

Лев

Як на мене,
то не тісна була б з тобою хата...
Коли ж сестра таку натуру має,
що з нею й не зговориш. Я вже брався
і так, і інако... Якби то я
був тут господарем, то й не питався б;
та вже ж я їм віддав сей ґрунт і хату,
то воля не моя. Я сам піду
на зиму до села, до своєї дома...
Якби ти на селі могла сидіти,
то я б тебе прийняв.

Мавка

Ні, я не можу...
якби могла, пішла б. Ви, дядьку, добрі.

Лев

Хліб добрий, дівонько, а не людина.
Але, щоправда, я таки вподобав
породу вашу лісову. Як буду
вмирати, то прийду, як звір, до лісу, —
отут під дубом хай і поховають...
Гей, дубоньку, чи будеш ти стояти,
як сива голова моя схитнеться?..
Де-де! ще й не такі були дуби,
та й тії постинали... Зелений же
хоч до морозу, кучерявий друже,
а там... чи дасть Біг ще весни діждати?..
(Стоїть, смутно похилившись на ціпок.)

Мавка поволі вибирає напівзів'ялі квітки з пожатого жита і складає
їх в пучечок.

З хати виходять: м а т и, К и л и н а і Л у к а ш.

М а т и

(до Килина)

Чого ви спішитесь? Та ще посидьте!

К и л и н а

Ей, ні вже, дядинусю, я піду.
Дивіть, уже нерано, — я боюся.

М а т и

Лукашу, ти провів би.

Л у к а ш

Чом же, можу.

К и л и н а

(поглядає на нього)

Та, май, робота є...

М а т и

Яка робота

увечері? Иди, синашу, йди
та надведи Килинку до дороги.
Самій увечері в сій пуші сумно.
Та ще така хороша молодичка, —
коли б хто не напав!

К и л и н а

Ой дядинусю,
се ж ви мене тепер зовсім злякали!
Лукашу, йдім, поки не звечоріло,
а то й удвох боятимемось!

Л у к а ш

Я б то?

Боявся в лісі? Ого-го! помалу!

М а т и

Та він у мене хлопець молодець,
ви вже, Килинко, честі не уймайте!

К и л и н а

Ні, то я жартома...

(Завважає Лева.)

Ов! Дядьку Леве!
то ви-те вдома?

Л е в
(удає, мов не дочув)

Га? ідїть здоровї!
(Йде собі в лїс.)

К и л и н а
Ну, будьте вже здоровенькі, тітусю!
(Хоче поцілувати стару в руку, тая не дає, обтирає собі рота фартухом і трічі «з церемонією» цілується з Килиною.)

К и л и н а
(вже на ходї)
Живї бувайте, нас не забувайте!

М а т и
Веселї будьте та до нас прибудьте!
(Йде в хату і засовує дверї за собою.)

Мавка підводиться і тихою, наче втомленою, походою іде до озера, сідає на похилену вербу, склоняє голову на руки і тихо плаче. Починає накрапати дрібний дощик, густою сіткою заволікає галяву, хату й гай.

Р у с а л к а
(підпливає до берега і заглядає до Мавки, здивована і цікава)
Ти плачеш, Мавко?

М а в к а
Ти хїба ніколи
не плакала, Русалонько?

Р у с а л к а
О, я!
Як я заплачу на малу хвилинку,
то мусить хтось сміятися до смерті!

М а в к а
Русалко! ти ніколи не кохала...

Р у с а л к а
Я не кохала? Ні, то ти забула,
яке повинно быть кохання справжнє!

Кохання — як вода, — плавке та бистре,
рве, грає, пестить, затыгає й топить.
Де пал — воно кипить, а стріне холод —
стає мов камінь. От моє кохання!
А те твоє — солом'яного духу
дитина квола. Хилиться од вітру,
під ноги стелеться. Зостріне іскру, —
згорить, не борючись, а потім з нього
лишиться чорний згар та сивий попіл.
Коли ж його зневажать, як покидьку,
воно лежить і кисне, як солома,
в воді холодній марної досади,
під пізними дощами каяття.

Мавка

(підводить голову)

Ти кажеш — каяття? Спитай березу,
чи кається вона за тії ночі,
коли весняний вітер розплітав
їй довгу косу?

Русалка

А чого ж сумує?

Мавка

Що милого не може обійняти,
навіки пригорнути довгим віттям.

Русалка

Чому?

Мавка

Бо милий той — весняний вітер.

Русалка

Нащо ж було кохати їй такого?

Мавка

Бо він був ніжний, той весняний легіт,
співаючи, їй розвивав листочки,
милуючи, розмаяв їй віночка,
і, пестячи, кропив росою косу...

Так, так... він справжній був весняний вітер,
та іншого вона б не покохала.

Русалка

Ну, то нехай тепер жалобу спустить
аж до землі, бо вітра обійняти
повік не зможе — він уже пролинув.

(Тихо, без плеску, відпливає від берега і зникає в озері.)

Мавка знов похилилась, довгі чорні коси упали до землі.
Починається вітер і жене сиві хмари, а вкупі з ними чорні ключі
пташині, що відлітають у вирій. Потім від сильнішого пориву вітру
хмари дощові розходяться і видно ліс — уже в яскравому осінньому
уборі на тлі густо-синього передзахідного неба.

Мавка

(тихо, з глибокою журбою)

Так... він уже пролинув...

Лісовик виходить з гушавини. Він у довгій киреї барви старого
золота з темно-червоною габою внизу, навколо шапки обвита гілка
достиглого хмелю.

Лісовик

Доню, доню,
як тяжко ти караєшся за зраду!..

Мавка

(підводить голову)

Кого я зрадила?

Лісовик

Саму себе.

Покинула високе верховіття
і низько на дрібні стежки спустилась.
До кого ти подібна? До служебки,
зарібниці, що працею гіркою
окрайчик щастя хтіла заробити
і не змогла, та ще останній сором
їй не дає жебрачкою зробитись.
Згадай, якою ти була в ту ніч,
коли твоє кохання розцвілося:
була ти наче лісова царівна

у зорянім вінку на темних косах, —
тоді жадібно руки простягало
до тебе щастя і несло дари!

Мавка

Так що ж мені робить, коли всі зорі
погасли і в вінку, і в серці в мене?

Лісовик

Не всі вінки погинули для тебе.
Оглянься, подивись, яке тут свято!
Вдяг ясень-князь кирею золоту,
а дика рожа буйнії корали.
Невинна біль змінилась в гордий пурпур
на тій калині, що тебе квітчала,
де соловей співав пісні весільні.
Стара верба, смутна береза навіть
у златолави й кармазини вбралась
на свято осені. А тільки ти
жебрацькі шмати скинути не хочеш,
бо ти забула, що ніяка туга
краси перемагати не повинна.

Мавка

(поривчасто встає)

То дай мені святкові шати, діду!
Я буду знов, як лісова царівна,
і щастя упаде мені до ніг,
благаючи моєї ласки!

Лісовик

Доню,

давно готові шати для царівни,
але вона десь бавилась, химерна,
убравшись для жарту за жebraчку.

Розкриває свою кирею і дістає досі заховану під нею пишну, злотом гаптовану багряницю і срібний серпанок; надіває багряницю поверх убрання на Мавку; Мавка йде до калини, швидко ламає на ній червоні китиці ягід, звиває собі віночок, розпускає собі коси, квітчається вінком і склоняється перед Лісовиком, — він накидає їй срібний серпанок на голову.

Лісовик

Тепер я вже за тебе не боюся.

(Поважно кивнувши їй головою, меткою походою йде в гущавину і зникає.)

З лісу вибігає Перелесник.

Мавка

Знов ти?

(Наміряється втікати.)

Перелесник

(зневажливо)

Не бійся, не до тебе.

Хтів я одвідати Русалоньку, що в житі,
та бачу, вже вона заснула. Шкода...

А ти змарніла щось.

Мавка

(гордо)

Тобі здається!

Перелесник

Здається, кажеш? Дай я придивлюся.

(Підходить до неї, Мавка відступає.)

Та ти чого жахаєшся? Я знаю,
що ти заручена, — не зачеплю.

Мавка

Геть! Не глузуй!

Перелесник

Та ти не сердься, — що ж,
коли я помилився... Слухай, Мавко,
давай лиш побратаємось.

Мавка

З тобою?

Перелесник

А чом же ні? Тепер ми восени,
тепер, бач, навіть сонце прохололо,
і в нас простигла кров. Таж ми з тобою
колись були товариші, а потім

чи грались, чи кохались — трудно зважить, —
тепер настав братерства час. Дай руку.

Мавка трохи нерішуче подає йому руку.

Дозволь покласти братній поцілунок
на личенько твоє бліде.

(Мавка одхиляється, він все-таки її цілує.)

О, квіти

на личеньку одразу зацвіли! —
цнотливі, незапашні, осінні...

(Не випускаючи її руки, оглядається по галяві.)

Поглянь, як там літає павутиння,
кружляє і вирує у повітрі...

Отак і ми...

(Раптом пориває її в танець.)

Так от і ми

кинемось, ринемось

в коло сами!

Зорі пречисті,

іскри злотисті,

ясні та красні вогні променисті,

все, що блискуче, —

все те летюче,

все безупинного руху жагуче!

Так от і я...

Так от і я...

Будь же мов іскра, кохана моя!

Прудко вирує танець. Срібний серпанок на Мавці звився угору, мов блискуча гадючка, чорні коси розмаялись і змішалися з вогнистими кучерями Перелесника.

Мавка

Годі!.. ой, годі!..

Перелесник

В щирій загоді

не зупиняйся, кохана, й на мить!

Щастя — то зрада,

будь тому рада, —

тим воно й гарне, що вічно летить!

Танець робиться шаленим.

Звиймося!
Злиймося!
Вихром завиймося!
Жиймо!
Зажиймо
вогнистого раю!

М а в к а

Годі!.. пусти мене... Млію... вмираю.

(Голова її падає йому на плече, руки опускаються, він мчить її в танці омлілу.)

Раптом з-під землі з'являється темне, широке, страшне М а р и щ е.

М а р и щ е

Віддай мені моє. Пусти її.

П е р е л е с н и к

(спиняється і випускає Мавку з рук, вона безвладно спускається на траву)

Хто ти такий?

М а р и щ е

Чи ти мене не знаєш? —

«Той, що в скалі сидить».

Перелесник здригнувся, прудким рухом кинувся геть і зник у лісі. Мавка очутилась, звелася трохи, широко розкрила очі і з жахом дивиться на Мару, що простягає руки взяти її.

М а в к а

Ні, я не хочу!

Не хочу я до тебе! Я жива!

«Той, що в скалі сидить»

Я поведу тебе в далекий край,
незнаний край, де тихі, темні води
спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі,
мовчазні скелі там стоять над ними
німими свідками подій, що вмерли.
Спокійно там: ні дерево, ні зілля
не шелестить, не навіває мрій,
зрадливих мрій, що не дають заснути,
і не заносить вітер жодних співів

про недосяжну волю; не горить
вогонь жерущий; гострі блискавиці
ламаються об скелі і не можуть
пробитися в твердиню тьми й спокою.
Тебе візьму я. Ти туди належиш:
ти бліднеш від огню, від руху млієш,
для тебе щастя — тінь, ти нежива.

Мавка

(встає)

Ні! я жива! Я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає.

Марисе

По чім ти знаєш те?

Мавка

По тім, що муку
свою люблю і їй даю життя.
Коли б могла я тільки захотіти
її забути, я пішла б з тобою,
але ніяка сила в цілім світі
не дасть мені бажання забуття.

В лісі чується шелест людської ходи.

Ось той іде, що дав мені ту муку!
Зникай, Маро! Іде моя надія!

«Той, що в скелі сидить» відступається в темні хащі і там притаюється.
З лісу виходить Лукаш. Мавка йде назустріч Лукашеві. Обличчя її
відбиває смертельною блідістю проти яскравої одежі, конаюча надія
розширила її великі темні очі, рухи в неї поривчасті й зникаючі,
наче щось у ній обривається.

Лукаш

(побачивши її)

Яка страшна! Чого ти з мене хочеш?
*(Поспішає до хати, стукає в двері, мати відчиняє,
не виходячи. Лукаш до матері на порозі.)*

Готуйте, мамо, хліб для старостів, —
Я зватра засилаюсь до Килини!

(Іде в хату, двері зачиняються.)

«Той, що в скелі сидить» виходить і подається до Мавки.

Мавка

(зриває з себе багрянцю)

Бери мене! Я хочу забуття!

«Той, що в скалі сидить» торкається до Мавки; вона, крикнувши, падає йому на руки, він закидає на неї свою чорну кирею. Обое западаються в землю.

ДІЯ ІІІ

Хмарна, вітряна осіння ніч. Останній жовтий відблиск місяця гасне в хаосі голого верховіття. Стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдливо хававкають пушики. Раптом все покривається протяглим сумним вовчим виттям, що розлягається все дужче, дужче і враз обривається.

Настає тиша.

Починається хворе світання пізньої осені. Безлистий ліс ледве мріє проти попелястого неба чорною щетиною, а долі по узліссі снується розтріпаний морок. Лукашева хата починає біліти стінами; при одній стіні чорніє якась постать, що знеможена прихилилась до одвірка, в ній ледве можна пізнати Мавку; вона в чорній одежі, в сивому непрозорому серпанку, тільки на грудях красіє маленький калиновий пучечок. Коли розвидняється, на галяві стає видко великий пеньок, там, де стояв колись столітній дуб, а недалечко від нього недавно насипану, ще не порослу моріжком могилу.

З лісу виходить Лісовик у сірій свиті і в шапці з вовчого хутра.

Лісовик

(придивляючись до постаті під хатою)

Ти, донечко?

Мавка

(трохи поступає до нього)

Се я.

Лісовик

Невже пустив тебе назад «Той, що в скалі сидить»?

Мавка

Ти визволив мене своїм злочіном.

Лісовик

Ту помсту ти злочіном називаєш, ту справедливу помсту, що завдав я зрадливому коханцеві твоєму?

Хіба ж то не по правді, що дізнав він
самотнього несвітського одчаю,
блукаючи в подобі вовчій лісом?
Авжеж! Тепер він вовкулака дикий!
Хай скавучить, нехай голосить, виє,
хай прагне крові людської, — не вгасить
своєї муки злої!

М а в к а

Не радій,
бо я його порятувала. В серці
знайшла я теє слово чарівне,
що й озвірілих в люди повертає.

Л і с о в и к

(тупає зо злості ногою і ламає з тріском свого цінка)

Не гідна ти дочкою лісу зватись!
бо в тебе дух не вільний лісовий,
а хатній рабський!

М а в к а

О, коли б ти знав,
коли б ти знав, як страшно то було...
Я спала сном камінним у печері
глибокій, чорній, вогкій та холодній,
коли спотворений пробився голос
крізь неприступні скелі, і виття
протягле, дике сумно розіслалось
по темних, мертвих водах і збудило
між скелями луну давно померлу...
І я прокинулась. Вогнем підземним
мій жаль палкий зірвав печерний склеп,
і вирвалась я знов на світ. І слово
уста мої німії оживило,
і я вчинила диво... Я збагнула,
що забуття не суджено мені.

Л і с о в и к

Де ж він тепер? Чому він не з тобою?
Чи то й його невдячність невмируша
так, як твоє кохання?

Мавка

Ох, дідусю!

якби ти бачив!.. Він в подобі людській
упав мені до ніг, мов ясень втягий...
І з долу вгору він до мене звів
такий болючий погляд, повний туги
і каяття палкого, без надії...
Людина тільки може так дивитись!..
Я ще до мови не прийшла, як він
схопивсь на рівні ноги, і від мене
тремтячими руками заслонився,
і кинувся, не мовлячи ні слова,
в байрак терновий, там і зник з очей.

Лісовик

І що ж тепер ти думаєш робити?

Мавка

Не знаю... Я тепер, як тінь, блукаю
край сеї хати. Я не маю сили
покинути її... Я серцем чую —
він вернеться сюди...

Лісовик мовчки журливо хитає головою. Мавка знов прихилиється
до стіни.

Лісовик

Дитино бідна,
чого ти йшла від нас у край понурий?
Невже нема спочинку в ріднім гаю?
Дивись, он где тебе твоя верба,
вона давно вже ложе постелила
і журиться, що ти десь забарилась.
Іди, спочинь.

Мавка

(тихо)

Не могу я, дідусю.

Лісовик, шумно зітхнувши, помалу подався в ліс. З лісу чується навіс-
ний тупіт, наче хтось без ваги женеться конем, потім спинається.

Куць

*(вискакує з-за хати, потираючи руки, і спиняється,
побачивши Мавку)*

Ти, Мавко, тут?

Мавка

А ти чого никаєш?

Куць

Я їм коня притяг за гичку в стайню.
Гаразд мене поповозив востаннє,
вже не возитиме нікого більше!

Мавка

Ненавидний! Ти оганьбив наш ліс!
Се так держиш умову з дядьком Левом?

Куць

Умова наша вмерла вкупі з ним.

Мавка

Як? Дядько Лев умер?

Куць

Он і могила.
Під дубом поховали, а прийшлося
коло пенька старому спочивати.

Мавка

Обоє полягли... Він пречував,
що вже йому сей рік не зимувати...

(Надходить до могили.)

Ой, як же плаче серце по тобі,
єдиний друже мій! Якби я мала
живущі сльози, я б зросила землю,
барвінок би зросила невмирущий
на сій могилі. А тепер я вбога,
мій жаль спадає, наче мертвий лист...

Куць

Жаль не пристав мені, а все ж я мушу
признатися — таки старого шкода,

бо він умів тримати з нами згоду.
Було, і цапа чорного держить
при конях, щоб я мав на чому їздить.
Я блискавкою мчу було на цапі,
а коники стоять собі спокійно.
От сі баби зовсім не вміють жити
як слід із нами, — цапа продали,
зрубали дуба. Зрушили умову.
Ну, й я ж віддячив їм! Найкращі коні
на смерть заїздив; куплять — знов заїжджу.
Ще й відьму, що в чортиці бабувала,
гарненько попросив, щоб їм корови
геть-чисто попсувала. Хай же знають!
Ще ж Водяник стіжка їм підмочив,
а Потерчата збіжжя погноїли,
Пропасниця їх досі б'є за те,
що озеро коноплями згидили.
Не буде їм добра тепер у лісі!
Вже тут навколо хати й Злидні ходять.

Злидні

(малі, заморені істоти, в лахмітті, з вічним, гризьким голодом на обличчі, з'являються з-за кутка хатнього)

Ми тут! А хто нас кличе?

Мавка

(кидається їм навперейми до дверей)

Геть! Щезайте!

Ніхто не кликав вас!

Один Злидень

Злетіло слово, —
назад не вернеться.

Злидні

(обсідають поріг)

Коли б там швидше
нам двері відчинили, — ми голодні!

Мавка

Я не пущу туди!

Злидні

То дай нам їсти!

Мавка

(з жахом)

Нічого я не маю...

Злидні

Дай калину

оту, що носиш коло серця! Дай!

Мавка

Се кров моя!

Злидні

Дарма! Ми любим кров.

Один Злидень кидається їй на груди, смоче калину, інші сіпають його, щоб і собі покуштувати, гризуться межи собою і гарчать, як собаки.

Куць

Ей, Злидні, залишіть — то не людина!

Злидні спиняються, цокотять зубами і свищують від голоду.

Злидні

(до Куця)

Так дай нам їсти, бо й тебе з'їмо!

(Кидаються до Куця, той відскакує.)

Куць

Ну-ну, помалу!

Злидні

Їсти! Ми голодні!!

Куць

Стривайте, зараз я збуджу бабів,
вам буде їжа, а мені забава.

(Бере грудку землі, кидає в вікно і розбиває шибку.)

Голос матері Лукашевої

(в хаті)

Ой! Що таке! Вже знов нечиста сила!

Куць

(до Злиднів пошепки)

А бачите — прокинулась. Ось хутко
покличе вас. Тепер посидьте тихо,
а то ще заклене стара вас так,
що й в землю ввійдете, — вона се вміє.

Злидні скулюються під порогом темною купою. З хати чутно крізь розбиту шибку рухи вставання матері, потім її голос, а згодом Килинин.

Голос материн

О, вже й розвиднилось, а та все спить.
Килино! Гей, Килино! Ну, та й спить же!
Бодай навек заснула... Встань! А встань,
бодай ти вже не встала!

Голос Килини

(заспано)

Та чого там?

Мати

(уїдливо)

Пора ж тобі коровицю здоїти,
оту молочну, турського заводу,
що ти ще за небіжчика придбала.

Килина

(вже прочумавшись)

Я тії подою, що тут застала,
та націджу три краплі молока —
хунт масла буде...

Мати

Отже й не змовчить!

Хто ж винен, що набілу в нас не стало?
З такою господинею... ой горе!
Ну вже й невісточка! І де взялася
на нашу голову?

Килина

А хто ж велів
до мене засилатися? Таж мали

отут якусь задрипанку, — було вам
прийняти та прибрати хорошенько,
от і була б невісточка до мислі!

М а т и

А що ж — гадаєш, ні? Таки й була б!
Дурний Лукаш, що проміняв на тебе;
бо то було таке покірне, добре,
хоч прикладай до рани... Узиваєш
її задрипанкою, а сама
її зелену сукню перешила
та й досі соваєш — немає встиду!

К и л и н а

Та вже ж, у вас находишся в новому!..
Он чоловіка десь повітря носить,
а ти бідує з свекрушиськом проклятим, —
ні жінка, ні вдова — якась покидька!

М а т и

Який би чоловік з тобою всидів?
Бідо напрасна! Що було — то з'їла
з дітиськами своїми, — он, сидять! —
бодай так вас самих посіли злидні!

К и л и н а

Нехай того посядуть, хто їх кличе!

На сих словах одчинає двері з хати. Куць утікає в болото. Злидні
схоплюються і забігають у сіни.

Килина з відром у руках шпарко пробігає до лісового потоку, з гур-
котом набирає відром воду і вертається назад уже трохи тихшою хо-
дою. Завважає близько дверей Мавку, що стоїть при стіні знесилена,
спустивши сивий серпанок на обличчя.

(спиняється і становить відро долі)

А се ж яка?.. Гей, слухай, чи ти п'яна,
чи, може, змерзла?

(Термосить Мавку за плече.)

М а в к а

(насилу, мов борючися з тяжкою зморюю)

Сон мене змагає...

Зимовий сон...

К и л и н а

(відслоняє їй обличчя і пізнає)

Чого сюди прийшла?

Тобі не заплатили за роботу?

М а в к а

(як і перше)

Мені ніхто не може заплатити.

К и л и н а

До кого ти прийшла? Його нема.

Я знаю, ти до нього! Признавайся —
він твій коханок?

М а в к а

(так само)

Колись був ранок
ясний, веселий, не той, що тепер...
він уже вмер...

К и л и н а

Ти божевільна!

М а в к а

(так само)

Вільна я, вільна...
Сунеться хмарка по небу повільна,
йде безпричальна, сумна, безпривітна...
Де ж блискавиця блакитна?

К и л и н а

(сіпає її за руку)

Геть! не мороч мене! Чого стоїш?

М а в к а

(притомніше, відступаючи од дверей)

Стою та дивлюся, які ви щасливі.

К и л и н а

А щоб ти стояла у чуді та в диві!

Мавка зміняється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям.

К и л и н а

(оговтавшись від здуміння, ворожо)

Чи ба! Я в добрий час тобі сказала!
Ну-ну, тепер недовго настоїшся!..

Х л о п ч и к

(вибігає з хати. До Килини)

Ой мамо, де ви-те? Ми їсти хочем,
а баба не дають!

К и л и н а

Ей, одчепися!

(Нишком, нахилившись до нього.)

Я там під печею пиріг сховала, —
як баба вийде до комори, — з'їжте.

Х л о п ч и к

Ви-те суху вербу встромили тут?
Та й нащо то?

К и л и н а

Тобі до всього діло!

Х л о п ч и к

Я з неї вріжу дудочку!

К и л и н а

Про мене!

Хлопчик вирізує гілку з верби і вертається в хату.
З лісу виходить Лукаш, худий, з довгим волоссям, без свити, без шапки.

К и л и н а

(скрикує радісно, вгледівши його, але зараз же досада тамує її радість)

Таки явився! Де тебе носило
так довго?

Л у к а ш

Не питай!

К и л и н а

Ще й не питай!

Тягався, волочився, лихо знає

де, по яких світах, та й «не питай»!
Ой любчику, не тра мені й питати...
Вже десь ота корчма стоїть на світі,
що в ній балює досі свита й шапка.

Лукаш

Не був я в корчмі...

Килина

Хто, дурний, повірять!

(Заводить.)

Втопила ж я головоньку навіки
за сим п'яницею!

Лукаш

Мовчи! Не скигли!!

Килина спиняється, глянувши на нього з острахом.

Ось я тебе тепера попитаю!
Де дядьків дуб, що он пеньок стримить?

Килина

(спочатку збилась, але хутко стямилась)

А що ж ми мали тута — голод їсти?
Прийшли купці, купили, та й уже.
Велике щастя — дуб!

Лукаш

Таж дядько Лев
заклявся не рубати.

Килина

Дядька Лева

нема на світі, — що з його закляття?
Хіба ж то ти залявся або я?
Та я б і цілий ліс продати рада
або протеребити, — був би ґрунт,
як у людей, не ся чортівська пуша.
Таж тут, як вечір, — виткнутися страшно!
І що нам з того лісу за добро?
Стикаємось по нім, як вовкулаки,
ще й справді вовкулаками завиєм!

Лукаш

Цить! цить! не говори! Мовчи!

(В голосі його чутно божевільний жас.)

Ти кажеш

продати ліс... зрубати... а тоді вже
не буде так... як ти казала?

Килина

Як?

Що вовк...

Лукаш

(затуляє їй рота)

Ні, не кажи!

Килина

(визволившись від нього)

Та бійся Бога!

Ти впився, чи вдурів, чи хто наврочив?
Ходи до хати.

Лукаш

Зараз... я піду...

от тільки... тільки... ще води нап'юся.

*(Стає навколішки і п'є з відра. Потім устає і дивиться
задумливо поперед себе, не рушаючи з місця.)*

Килина

Ну? Що ж ти думаєш?

Лукаш

Я? Так... не знаю...

(Вагаючись.)

Чи тут ніхто не був без мене?

Килина

(шорстко)

Хто ж би

тут бути мав?

Лукаш

(спустивши очі)

Не знаю...

К и л и н а
(злісно посміхнувшись)

Ти не знаєш,
то, може, я що знаю.

Л у к а ш
(тривожно)

Ти?

К и л и н а

А що ж!

Я відаю, кого ти дожидаєш,
та тільки ба! — шкода твого ждання!
Якщо й було, то вже в стовпець пішло...

Л у к а ш
Що ти говориш?

К и л и н а
Те, що чуєш.

М а т и
*(вибігає з хати і кидається з обіймами до Лукаша.
Він холодно приймає те вітання)*

Сину!..
Ой синоньку! О, що ж я набідилась
з отею відьмою!

Л у к а ш
(здригнувшись)

З якою?

М а т и
(показує на Килину)

З тею ж!

Л у к а ш
(зневажливо всміхаючись)

І та вже відьма? — Ба, то вже судилось
відьомською свекрухою вам бути.
Та хто ж вам винен? Ви ж її хотіли.

М а т и

Якби ж я знала, що вона така
нехлюя, некукібниця!..

К и л и н а

(впадає в річ)

Ой горе!

Хто б говорив! Уже таких відьом,
таких нехлюй, як ти, світ не видав!
Ну вже ж і матінка, Лукашу, в тебе! —
залізо — й те перегризе!

Л у к а ш

А ти,

я бачу, десь міцніша від заліза.

К и л и н а

Від тебе дочекаюсь оборони!
Такої матері такий і син!
Якого ж лиха брав мене? Щоб тута
помітувано мною?

М а т и

(до Лукаша)

Та невже ж ти
не скажеш їй стулити губу! Що ж то,
чи я їй поштурховисько якесь?

Л у к а ш

Та дайте ви мені годину чисту!
Ви хочете, щоб я не тільки з хати,
а з світу геть зійшов? Бігме, зійду!

К и л и н а

(до матері)

А що! діждалась?

М а т и

Щоб ти так діждала
від свого сина!

*(Розлючена йде до хати, на порозі стрічається
з Килининим сином, що вибігає з сопілкою в руках.)*

Оступися, злидню!

(Штурхає хлопця і заходить в хату, тряснувши дверима.)

Хлопчик

Ви-те прийшли вже, тату?

Лукаш

Вже, мій сину.

(На слові «сину» кладе іронічний притиск.)

Килина

(вражена)

Ну, то скажи йому, як має звати, —
уже ж не дядьком?

Лукаш

(трохи присоромлений)

Та хіба ж я що?

Ходи, ходи сюди, малий, не бійся.

(Гладить хлопця по білій голівці.)

Чи то ти сам зробив сопілку?

Хлопчик

Сам.

Та я не вмю грати. Коб ви-те!

(Простягає Лукашеві сопілку.)

Лукаш

Ей, хлопче, вже моє грання минулось!..

(Смутно задумується.)

Хлопчик

(пхикаючи)

І! то ви-те не хочете! Ну, мамо,
чом тато не хотять мені заграти?

Килина

Іще чого! Потрібне те грання!

Лукаш

А дай сюди сопілочку.

(Бере сопілку.)

Хороша.

З верби зробив?

Хлопчик

А що ж, он з теї-о.

(Показує на вербу, що сталася з Мавки.)

Лукаш

Щось наче я її не бачив тута.

(До Килини.)

Ти посадила?

Килина

Хто б її садив?

Стирчав кілок вербовий та й розрісся.

Тут як з води росте — таже дощі!

Хлопчик

(вередливо)

Чому ви-те не граєте?

Лукаш

(задумливо)

Заграти?..

(Починає грати [мелодія № 14] спершу тихенько, далі голосніше, зводить згодом на ту веснянку [мелодія № 8], що колись грав Мавці. Голос сопілки [при повторенні гри на сопілці мелодії № 8] починає промовляти словами.)

«Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає мені груди, серденько виймає...»

Лукаш

(випускає з рук сопілку)

Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари!

Хлопчик, злякавшись крику, втік до хати.

Кажі, чаклунко, що то за верба?

(Хапає Килину за плече.)

Килина

Та відчепися, відки маю знати?

Я з кодлом лісовим не накладаю
так, як твій рід! Зрубай її, як хочеш,
хіба я бороню? Ось на й сокиру.

(Витягає йому з сіней сокиру.)

Лукаш

*(узявши сокиру, підійшов до верби, ударив раз по стовбуру, вона
стенулась і зашелестіла сухим листом. Він замахнувся удруге
і спустив руки)*

Ні, руки не здіймаються, не можу...
чогось за серце стисло...

Килина

Дай-но я!

*(Вихоплює від Лукаша сокиру і широко замахується
на вербу.)*

Всю мить з неба вогненным змієм-метеором злітає Перелесник
і обіймає вербу.

Перелесник

Я визволю тебе, моя кохана!

Верба раптом спалахує вогнем. Досягнувши верховіття, вогонь перекидається на хату, солом'яна стріха займається, пожежа швидко поймає хату. Мати Лукашева і Килинині діти вибігають з хати з криком: «Горить! Горить! Рятуйте! Ой, пожежа!..» Мати з Килиною метушаться, вихоплюючи з вогню, що тільки можна вихопити, і на клунках та мішках виносять скулених Злиднів, що потім ховаються у ті мішки. Діти бігають з коновками до води, заливають вогонь, але він іще дужче розгоряється.

Мати

(до Лукаша)

Чого стоїш? Рятуй своє добро!

Лукаш

*(вступивши очі в крокву, що вкрита кучерявим вогнем,
як цвітом)*

Добро? А може, там згорить і лихо?..

Кроква з тряскотом рушиться, іскри стовпом прискають геть угору, стеля провалюється, і вся хата обертається в кострище. Надходить важка біла хмара, і починає йти сніг. Хутко крізь білий застил сніговий не стає нікого видко, тільки багряна мінлива пляма показує,

де пожежа. Згодом багряна пляма гасне, і коли сніг рідшає, то видко чорну пожарину, що димує і сичить од вогкості. Матері Лукашевої і дітей Килининих та клунків з добром уже не видко. Крізь сніг мріє недопалений оборіг, віз та дещо з хліборобського начиння.

К и л и н а

(з останнім клунком у руках, сіпає Лукаша за рукав)

Лукашу!.. Ані руш! Чи остовпів?
Хоч би поміг мені носити клунки!

Л у к а ш

Та вже ж ви повиносили всі злидні.

К и л и н а

Бийся по губі! Що се ти говориш?

Л у к а ш

(сміється тихим, дивним сміхом)

Я, жінко, бачу те, що ти не бачиш...
Тепер я мудрий став...

К и л и н а

(злякано)

Ой чоловіче,
щось ти таке говориш... я боюся!

Л у к а ш

Чого боїшся? Дурня не боялась,
а мудрого боїшся?

К и л и н а

Лукашуню,
ходімо на село!

Л у к а ш

Я не піду.
Я з лісу не піду. Я в лісі буду.

К и л и н а

Та що ж ти тут робитимеш?

Л у к а ш

А треба
все щось робити?

К и л и н а

Як же маєм жити?

Л у к а ш

А треба жити?

К и л и н а

Пробі, чоловіче,
чи ти вже в голову зайшов, чи що?
То так тобі з переляку зробилось.
Ходімо на село, закличу бабу, —
тра виляти переполох!

(Тягне його за руку.)

Л у к а ш

(дивиться на неї з легковажною усмішкою)

А хто ж тут
недогарків отих глядіти буде?

(Показує на віз і начиння.)

К и л и н а

(господарно)

Ой правда, правда, ще порозтягають!
Аби довідалися, що горіло,
то й набіжать з села людиська тії!
То вже хіба постій тут, Лукашуню.
Я побіжу, десь коней попрошу, —
бо наші ж геть у стайні попеклися! —
то зберемо на віз та й завеземо
десь до родини твоєї, може, пустять...
Ой горе! Яюсь треба рятуватись...

Останні слова промовляє, вже біжучи до лісу. Лукаш проводить її тихим сміхом. Незабаром її не стає видно.

Від лісу наближається якась висока жіноча постать у білій додільній сорочці і в білій, зав'язаній по-старосвітському, намітці. Вона йде, хитаючись, наче од вітру валиться, часом спиняється і низько нахиляється, немов шукаючи чогось. Коли надходить ближче і спиняється біля ожинових кущів, що ростуть недалеко від пожарища, то випростується, і тоді видно її змарніле обличчя, подібне до Лукашевого.

Л у к а ш

Хто ти? Що ти тут робиш?

Постать

Я — загублена Доля.
Завела мене в дебрі
нерозумна сваволя.
А тепер я блукаю,
наче морок по гаю
низько припадаю, стежечки шукаю
до минулого раю.
Ой уже ж тая стежка
білим снігом припала...
Ой уже ж я в сих дебрях
десь навіки пропала!..

Лукаш

Уломи ж, моя Доле,
хоч отую ожину,
щоб собі промести, по снігу провести
хоч маленьку стежину!

Доля

Ой колись я навесні
тут по гаю ходила,
по стежках на признаку
дивоцвіти садила.
Ти стоптав дивоцвіти
без ваги попід ноги...
Скрізь терни-байраки, та й нема признаки,
де шукати дороги.

Лукаш

Прогорни, моя Доле,
хоч руками долинку,
чи не знайдеш під снігом
з дивоцвіту стеблинку.

Доля

Похололи вже руки,
що й пучками не рушу...
Ой тепер я плачу, бо вже чую й бачу,
що загинути мушу.

(Застогнавши, рушає.)

Лукаш

(протягаючи руки до неї)

Ой скажи, дай пораду,
як прожити без долі!

Доля

(показує на землю в нього під ногами)

Як одрізана гілка,
що валяється долі!

(Іде, хилиючись, і зникає в снігах.)

Лукаш нахилиється до того місця, що показала Доля, знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези. Сідає під посивілим від снігу довгим віттям і крутить в руках сопілочку, часом усміхаючись, як дитина.

Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем.

Постать Мавки

Заграй, заграй, дай голос мому серцю!
Воно ж одно лишилося від мене.

Лукаш

Се ти?.. Ти упирицею* прийшла,
щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!

(Розкриває груди.)

Живи моєю кров'ю! Так і треба,
бо я тебе занапастив...

Мавка

Ні, милий,
ти душу дав мені, як гострий ніж
дає вербовій тихій гілці голос.

Лукаш

Я душу дав тобі? А тіло збавив!
Бо що ж тепера з тебе? Тінь! Мара!

(З невимовною тугою дивиться на неї.)

Мавка

О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,

чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.

Легкий, пухкий попілець
ляже, вернувшись, в рідну землю,
вкупі з водою там зростить вербицю, —
стане початком тоді мій кінець.

Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.

Я обізвуся до них
шелестом тихим вербової гілки,
голосом ніжним тонкої сопілки,
смутними росами з вітів моїх.

Я їм тоді проспівую
все, що колись ти для мене співав,
ще як напровесні тут вигравав,
мрії збираючи в гаю...

Грай же, коханий, благаю!

Лукаш починає грати. Спочатку [мелодії № 15 і 16] гра його сумна, як зимовий вітер, як жаль про щось загублене і незабутнє, але хутко переможний спів кохання [мелодія № 10, тільки звучить голосніше, жагливіше, ніж у першій дії] покриває тугу. Як міниться музика, так міниться зима навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в завітлім гаю, тьмяний зимовий день змінюється в ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці.

Лукаш кидається до неї з покликком щастя.

Вітер збиває білий цвіт з дерев. Цвіт лине, лине і закриває закохану пару, далі переходить у густу сніговицю. Коли вона трохи ушухла, видно знов зимовий краєвид, з важким навісом снігу на вітах дерев. Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, заповошив усю постать і падає, падає без кінця...

ПРИМІТКИ

Твори Лесі Українки, крім драматичної поеми «Бояриня», подаються за виданням: Українка Леся. Зібр. творів: у 12 т. — К.: Наукова думка, 1975—1979. У «Примітках» використано коментарі упорядників цього видання (Лучник І.О., Полотай А.М., Секаревої К.М., Мазного В.І.) та Радишевського Р.П., Ставицького О.Ф. — упорядників книжки: Леся Українка. Драматичні твори. — К.: Дніпро, 1989.

Давня казка

Першодрук: ж. «Житє і слово», Львів, 1896, кн. 6, с. 442—453. Автограф — ІЛ, ф. 2, № 738.

Лісова пісня. Драма-феєрія в 3-х діях

Першодрук: ж. «Літературно-науковий вісник», т. 57, кн. 3, с. 401—448.

Автограф — ІЛ, ф. 2, № 788.

С. 63. *Потерчата* — в українській народній демонології, втоплені матерями позашлюбні діти, що стали болотяними вогниками.

Перелесник — в українській народній міфології, біс-спокусник, що ночами являється жінкам в образі вогняного змія або красеня парубка.

Лісовик — в українській народній міфології, істота, що живе в лісі, господар лісу.

С. 63. *Мавка* — за народними повір'ями, лісова русалка.

С. 133. *Вовкулака* — в українській народній демонології, людина, обернута у вовка.

С. 152. *Унур* — в українській народній демонології, перевертень, мрець, що нібито виходить ночами з домовини і ссе кров сплячих людей.

ЗМІСТ

<i>М. Жулинський. Леся Українка: «Дні праці й ночі мрій»</i>	3
<i>Давня казка. Поема</i>	39
<i>Лісова пісня. Драма-феєрія в 3-х діях</i>	63
<i>Примітки. М. Жулинський</i>	154

Літературно-художнє видання

УКРАЇНКА Леся

ЛІСОВА ПІСНЯ

Головний редактор *Є. В. Мезєнцева*
Відповідальна за випуск *К. В. Лимаренко*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *О. В. Підлісна*
Коректор *О. А. Кравець*

Підписано до друку 12.12.12. Формат 84×108 1/32.
Умов. друк. арк. 8,40. Облік.-вид. арк. 5,66.
Тираж 3000 прим. Замовлення № .

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Українка Л.

У 45 Лісова пісня / Л. Українка; передмова М. Г. Жулинського; примітки Л. П. Мірошниченко; худож.-оформлювач О. Д. Кононученко. — Харків: Фоліо, 2013. — 155 с. — (Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-5461-6

(Шкільна б-ка укр. та світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-6190-4.

До видання увійшли поема та драматичний твір Лесі Українки (справжнє ім'я Лариса Петрівна Косач, 1871—1913) — геніальної поетеси і драматурга, чий твори стали класикою української літератури. За словами М. Стельмаха, «колискою самобутньої поезії й драматургії Лесі Українки були зелені низинні ліси Волині, розвоєм поезії і драматургії Лесі Українки стала вся наша планета сподівань, бо до верхів'я людського духу сягнуло нетлінне слово творця!».

ББК 84 (4УКР) 1